

Євген Луняк

*Анна Руська – королева
Франції в світлі історичних
джерел*

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол №2 від 21 жовтня 2010 р.)

Рецензенти:

доктор історичних наук, проф. Ричка В.М.
доктор історичних наук, проф. Колесник В.Ф.

В монографії Євгена Луняка на підставі історичних джерел, в тому числі й тих, що раніше не використовувалися у вітчизняній історіографії, розкривається й аналізується життєвий шлях і діяльність королеви Анни, дочки великого київського князя Ярослава Мудрого, що правила у Франції в XI ст., наводяться документальні свідчення, які стосуються її біографії. Був зроблений ґрунтовний аналіз всього комплексу середньовічних свідчень про Анну Ярославну, що дозволило по новому переглянути її життєпис і спростувати низку історичних міфів, які накопичилися в історіографії стосовно цієї постаті. Важливим додатком є вміщення наприкінці книги латинських джерельних свідчень і їх перекладів українською, а також фрагментів з французьких історичних праць доби пізнього середньовіччя, використаних автором при написанні розвідки. Книга розрахована як на фахівців-істориків, так і на широке коло зацікавлених читачів, яким не байдужа історія України та Франції.

Зміст

Передмова

Вступ

Анна Ярославна як об'єкт історичних досліджень і персонаж художніх творів

Анна Ярославна в світлі історичних джерел

Рік народження Анни Ярославни

Передумови шлюбу Анни з Генріхом

Датування шлюбу Анни та Генріха I

Анна Руська – королева Франції

«Реймське євангеліє»

Як матір чотирьох дітей стала «дівою»

Другий шлюб королеви Анни

Смерть і місце поховання Анни

Королева Анна, таємниця імені

Значення королеви Анни у вітчизняній та французькій історії

Популярні в літературі історичні міфи про Анну Ярославну

Перелік дискусійних питань в історіографії щодо Анни Ярославни,
на які не можна дати однозначної відповіді

Життя та діяльність Анни Руської в дзеркалі середньовічних документів

З «Історії Російської» Василя Татищева, I пол. XVIII ст.

Глоса на полях так званого «Псалтиря Одалярика» XI-XII ст. (за російським перекладом Олександра Назаренка)

З «Вандомських анналів», початок XII ст.

З хроніки монастиря Святого Петра Живого в місті Сан, написаної ченцем Кларієм на поч. XII ст.

З хроніки монастиря Святого Петра Живого в місті Сан, написаної ченцем Кларієм на поч. XII ст.

З «Життя Літберта Камбрезького [Ліетбертуса Камераценського]», кінець XI – початок XII ст.

З «Історії Франкської» поч. XII ст.

Лист папи Миколи II до королеви Анни, 1059 р.

З хартії королеви Анни, виданої на честь заснування та утримання обителі Святого Вінсента в Санлісі (1060 р.)

З листа Жерве (Гервазія), архієпископа Реймського, до папи Олександра II, 1062 р.

Свідчення Гіберта, абата Ножанського, початок XII ст.

З хроніки Гуго Флорійського «Теперішні справи королівства Франкського», початок XII ст.

З праці Гуго Флорійського «Історія королівства Франкського», початок XII ст.

Зразки підписів королеви Анни та згадки про неї у важливих державних документах 1050-1070-х рр.

Історики Франції XVI-XVIII ст. про королеву Анну

З «Нарису про королів Франції» Жана дю Тілле, 1580 р.

З «Історії Франції» Франсуа де Мезере, 1643 р.

Замітка про відкриття отцем-єзуїтом Клодом-Франсуа Менестріє поховання Агнеси, вміщена у історичному збірнику «Journal des Savants», 22 червня 1682 р.

Замітка про абатство де Вільє, вміщена у історичному збірнику «Gallia Christiana», том XII, 1770 р.

З «Історії церкви міста Мо» Мішеля-Кретьєна Туссена дю Плессі, 1731 р.

З «Досвіду про звичаї та дух націй» Вольтера, 1756 р.

З «Історії Росії» П'єра-Шарля Левека, опублікованої вперше в 1782 р.

З «Фізичної моральної, цивільної та політичної історії давньої та сучасної Росії» Ніколя-Габрієля Леклерка, 1783 р.

Білий вірш, присвячений королеві Анні, з книги Роже Галлю «Анна Київська, королева Франції», 1973 р.

Вибрана література, присвячена Анні Ярославні

Спорідненість Анни Ярославни з монархічними родинами Західної Європи

Зведена таблиця найвидатніших нащадків Анни Ярославни в XI-XIV ст.

Передмова

Історична праця Євгена Луняка розрахована як на фахівців-істориків, так і на широке коло читачів, яких цікавить минуле нашої Батьківщини.

Постать Анни Ярославни є важливою як для вітчизняної історії, так і для історії Франції. Важливо відзначити, що книга приурочена до 950-річного ювілею від початку майже самостійного правління королеви Анни у Франції після смерті її чоловіка Генріха I. Незважаючи на досить великий обсяг науково-пізнавальної літератури, присвяченої цій видатній жінці, вітчизняна історіографія відчувала брак серйозних монографічних досліджень про неї. Науковий твір Євгена Луняка “Анна Руська – королева Франції в світлі історичних джерел” певною мірою заповнює цю прогалину.

Постать королеви Анни, не дивлячись на її унікальність, належить до цілої плеяди видатного жіноцтва часів Давньоруської держави. Всупереч традиційним уявленням про домінування чоловічого чинника в минулому людства аж до новітньої доби, це дослідження привертає увагу до ролі жінок в середньовічному європейському суспільстві. Тут образ Анни можна згадати поміж уславлених своїми справами жінок тієї епохи: рівноапостольної княгині Ольги, Інгігерди-Ірини, інших Ярославових дочок Єлизавети Норвезької та Анастасії Угорської, Гертруди-Олісави, Янки Мономахівни, Євпраксії Всеволодівни-Адельгейди та ін.

Слід визнати, що автор досить добре вивчив джерельну базу та історіографію питання. Особливу увагу він звернув на французькі наукові дослідження про Анну Ярославну, деякі з яких ще не використовувались вітчизняними істориками. Важливе значення мають додатки документальних свідчень про королеву Анну з хронік XI-XII ст., які подані в українському перекладі поряд з латинськими оригіналами, а також витяги з історичних творів французьких авторів XVI-XVIII ст. Цікавість представляють також генеалогічні таблиці та схеми створені автором.

Пильне вивчення історичних матеріалів дозволило досліднику спростувати низку історичних міфів, поширених в історіографії щодо Анни Ярославни. Досить уміло автор у своєму творі поєднав науковість і цікавість викладеного матеріалу.

Враховуючи все наведене, можна зробити висновок, що невелике за розміром, але доволі змістовне монографічне дослідження Євгена Луняка “Анна Руська – королева Франції в світлі історичних джерел” відіграє позитивну роль у розвитку вітчизняної історіографії, присвяченої постаті цієї легендарної жінки.

Доктор історичних наук, професор,

Головний науковий співробітник

Інституту історії НАН України

Володимир Ричка

Вступ

В 2010 р. минуло рівно дев'ять з половиною століть з того часу, як 4 серпня 1060 р. помер король Франції Генріх I, наступником якого став його старший син Філіпп I, що був ще дитиною. Перед смертю король-батько довірив опіку над юним королевичем та керівництво державою впливовому феодалу, графу Балдуїну Фландрському, який мав допомагати Філіппу I своїми порадами та виховувати його. Однак була ще одна постать, що брала участь в управлінні Французьким королівством, маючи всі законні підстави для цього. Це була королева Анна, дочка великого князя київського Ярослава Мудрого.

Слід відмітити, що термін, використаний у назві розвідки, «Анна Руська» є перекладом поширеного у французькій історіографії поняття «*Anne de Russie*», яке у свою чергу може тлумачитися як «Анна з Росії» через тотожність понять «Русь» і «Росія», «руський» і «росіянин» у французькій мові, як і в більшості інших європейських мов. Оскільки віднесення Анни, дочки великого київського князя Ярослава Мудрого до Росії є хибним і викликає у французів неправильне розуміння минулого, останнім часом більш поширеним стає термін «*Anne de Kiev*», тобто «Анна з Києва» чи «Анна Київська». Використання окремого терміну для означення саме Русі («*la Rous*» або «*la Rus*») у французькій історіографії поки що не є дуже поширеним. Втім, термін «Анна Руська», який у французькому варіанті може збивати з пантелику місцеву читацьку аудиторію, є цілком прийнятним і виправданим в українській історіографії. Тож його використання є логічним і історично обґрунтованим. Цей термін найбільше відповідає духу середньовічних джерел, аналіз свідчень яких покладено в основу даної роботи.

Зазначимо, що у французькій історіографії використовувались і інші терміни для означення цієї особи: «*Anne de Ruthénie*» («Анна з Рутенії»), «*Anne d'Esclavonie*» («Анна з Есклавонії»), «*Anne d'Ukraine*» («Анна з України») тощо. Однак назви «Рутенія» та «Есклавонія» є нині застарілими й малозначними для більшості французів, а от виведення Анни з України виглядає занадто осучасненим.

Анна Ярославна відіграла важливу роль в історії Франції, і практично жоден нарис про минуле цієї держави не оминає увагою постать цієї

легендарної жінки. Серед головних заслуг Анни було те, що вона народила французькому королю, який довгий час був бездітним, довгоочікуваних спадкоємців. Це дозволило уникнути можливої політичної кризи та зміцнитися при владі молодій династії Капетингів, лише третім представником якої на престолі був Генріх I. Проте позитивний внесок цієї жінки до французької історії не обмежився лише справою її материнства. Вона відзначилася надзвичайним розумом, брала активну участь в духовному житті суспільства, виступаючи в ролі фундаторки та меценатки для багатьох монастирів і церков Франції. Її здібності були відмічені великим числом сучасників.

Ця загадкова жінка залишила по собі багато таємниць, над розв'язанням яких билися десятки дослідників. Протягом багатьох століть вона привертала та продовжує привертати зараз увагу істориків і літераторів. Їх надихала унікальність цієї особистості на троні Франції. Діячів мистецтва захоплювала романтичні історії, пов'язані з першим, і особливо з другим шлюбом королеви, який був досить епатажним для тогочасного суспільства. Анна, щойно овдовівши, одружилася з одним зі своїх підданих, графом Раулем де Крепі і де Валуа, який на той час перебував у законному шлюбі з іншою жінкою.

Незважаючи на досить великий масив праць, присвячених Анні Ярославні, слід відмітити, що наша вітчизняна історіографія має відчутний брак монографічних досліджень стосовно цієї особистості, які ґрунтувалися б на широкій джерельній базі, а не лише на історіографічній традиції. Протягом багатьох років в історіографії закріпилося доволі багато історичних міфологем про Анну, які можуть бути зруйновані лише прискіпливим вивченням історичних джерел. Спробою саме такого дослідження і має стати ця розвідка, автор якої намагався неупереджено подати біографічний матеріал про Анну Ярославну у відповідності до історичних фактів і джерельних свідчень тієї епохи.

Хочеться також висловити щире подяку людям, які посприяли виходу даної праці: київському книгознавцю Володимиру Миколайовичу Коленку, який підштовхнув автора до теми цього дослідження; професорам-історикам Володимиру Михайловичу Ричці та Віктору Федоровичу Колеснику, які допомогли цінними порадами; самовідданим чарівним трудівницям Української бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі – Ярославі Йосипишин і Дарці Мельникович, котрі допомагали у пошуку потрібної літератури з теми, як і директор Ніжинського музею рідкісної книги Олександр Сергійович Морозов. Окрема подяка директору видавництва «Книга» Олені Андріївні Генераловій, яка дала цій книзі дорогу в світ.

Анна Ярославна як об'єкт історичних досліджень і персонаж художніх творів

Мабуть жодна французька королева не викликала у вітчизняних дослідників такого жвавого зацікавлення, як Анна, дружина короля Генріха I та мати його наступника й спадкоємця Філіпа I, що певний час правила Французьким королівством за малолітства сина після смерті чоловіка. Це не дивно, якщо врахувати ту обставину, що вона єдина королева Франції, яка народилася в Києві, та й взагалі на терені сучасної України. Образ цієї, безперечно, цікавої особистості увічнений в численних літературних творах та кінематографії. В українській літературі про неї писали драматург Іван Кочерга у своїй п'єсі «Ярослав Мудрий», письменники Павло Загребельний в романі «Диво» та Іван Филипчак у повісті «Анна Ярославна - королева Франції»¹, композитор Антін Рудницький створив оперу «Анна Ярославна», серед російських письменників головною героїнею своїх творів Анну Ярославну зробили Антонін Ладинський², Олена Озерецька³, Олена Арсеньева⁴ та ін. Цікавою ця королева є й для французьких літераторів. Про неї писали французькі письменниці Режін Дефорж «Під небом Новгороду»⁵, Жаклін Доксуа «Анна Київська, королева Франції»⁶, Марі-Клод Моншо «Анна з Києва. Маленька принцеса з країни снігів»⁷ тощо. В 1978 р. вийшов фільм режисера Ігоря Масленникова «Ярославна, королева Франції» (в головній ролі Олена Коренева).

8

¹ Филипчак Іван. Анна Ярославна – королева Франції. — Дрогобич: Відродження, 1995. — 176 с.

² Цей твір багаторазово перевидався. Зокрема, Ладинский Антонин. Анна Ярославна — королева Франции. — М.: Эксмо, 2007. — 672 с.; Ладинский Антонин. Когда пал Херсонес; Анна Ярославна - королева Франции. — Николаев: Частна фирма "Академия", 1994. — 600 с. та ін.

³ Озерецкая Елена. Звенит слава в Киеве. — Л.: Детская литература, 1974. — 158 с.

⁴ Прекрасная славянка (Анна Ярославовна и король Генрих I Французский) // Елена Арсеньева. Браки совершаются на небесах. Исторические новеллы о любви. — М.: Эксмо, 2003. — 381 с.

⁵ Deforges Régine. Sous le ciel de Novgorod. — P.: LGF - Livre de Poche, 1990. — 379 p.

⁶ Dauxois Jacqueline. Anne de Kiev, reine de France. — P.: Presses de la Renaissance, 2003. — 300 p.

⁷ Monchaux Marie-Claude. Anne de Kiev: La petite princesse des neiges. — P.: Pierre Tequi, 2009. — 62 p.

Ще більш об'ємним буде перелік наукових праць, присвячених королеві Анні у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Взагалі, зарубіжна історіографія, переважно французька, може похвалитися значно більшими успіхами у дослідженні життя та діяльності дочки Ярослава Мудрого. Починаючи з XVI ст., вона завжди була в полі зору французьких дослідників. Цікавість істориків Франції до постаті цієї жінки підсилювалася як її унікальністю та екзотичністю для французького престолу, так і важливою діяльністю для минулого Французького королівства XI ст. Починаючи з XVIII ст. важливу роль в актуалізації історичних звернень до постаті Анни Руської почав відігравати політичний фактор. Зростання могутності Російської імперії та її вплив у Європі, в тому числі й на політику Франції, зумовлювали відшукування історичних прецедентів політичних взаємин між Руссю та Францією в минулому, першим найяскравішим проявом яких було саме одруження Генріха I з Анною.

Кадр з фільму «Ярославна королева Франції» (1978)

Вже в середині XVI ст., складаючи «Нарис про королів Франції, їхню корону та дім, разом з переліком вельмож», історик Жан дю Тілле, який багато років служив секретарем парламенту й користувався прихильністю королів, а, отже, мав доступ чи не до всіх архівних матеріалів в королівських книгосховищах і добре розбирався у всіх складних перипетіях міждинастійних стосунків та великої політики, подав у своєму творі короткі відомості про королеву Анну, другу дружину короля Генріха I. Дю Тілле називає її «дочкою Георгія, короля Русі, яка є Московією»⁸. Згадаймо, що Георгій-Юрій – це християнське ім'я Ярослава Мудрого.

⁸ Tillet Jean du. Recueil des Roys de France. Leurs Couronne et Maison. Ensemble, le rang des grands de France. – P., 1580. – 730 p.

Більш ніж через півстоліття інший історик Франсуа Ед де Мезере, який, завдячуючи підтримці кардинала Ришельє, зміг підготувати велику тритомну багатоілюстровану «Історію Франції», присвятив королеві Анні окремий розділ у своєму творі, коротко змалювавши життєвий шлях цієї жінки та повідомивши, що наприкінці життя вона повернулася на свою батьківщину⁹.

Фактично, більше століття твір Мезере був головним джерелом інформації про Анну Ярославну, на який спиралися всі подальші дослідники. Наприклад, його свідчення в середині XVIII ст. використовував французький історик Жак Лякомб¹⁰. Теза Мезере про повернення королеви до рідної країни здавалася беззаперечною. Проте, в 1682 р. отець-єзуїт Клод-Франсуа Менестріє зробив важливе відкриття. Оглядаючи старовинну церкву в абатстві Вільє, що розташоване в 40 км від Парижа у місті Серні в департаменті Ессон, він знайшов давній склеп. Напис, викарбуваний на ньому, свідчив, що тут похована «Агнеса, дружина короля Генріха». Це дозволяло спростувати висновок Мезере про те, що, овдовівши вдруже, королева повернулася на свою батьківщину, а також припустити, що ім'я королеви на момент смерті було Агнеса¹¹.

На жаль, дослідження Менестріє перевірити зараз неможливо, бо під час Великої французької революції згадана церква була зруйнована, а каміння з неї розтягли місцеві мешканці для своїх будівель. Проте його теза викликала сумнів вже у XVIII ст. Одним з головних мотивів для критики твердження Менестріє було те, що храм, в якому він знайшов описане ним поховання, було засновано більш ніж через століття після останніх згадок про життя та діяльність Анни.

З XVIII ст. починається професійне вивчення давньоруської історії французькими науковцями. Звичайно, вони не могли обійти увагою такий важливий для своєї батьківщини момент, як одруження свого короля та дочки великого князя київського. Про цей факт згадував, зокрема, всесвітньо відомий

⁹ Mezeray, François Eude de. Histoire de France depuis Faramond jusqu'à maintenant. Tome I. – Paris: Chez Mathieu Guillemot, avec privilege du Roy, 1643. – P.399.

¹⁰ Lacombe Jacques. Abrégé chronologique de l'histoire du nord, ou des États de Dannemarc, de Russie, de Suède, de Pologne, de Prusse, de Courlande, &, &. Avec des Remarques particulières sur le génie, les moeurs, les usages de ces Nations; sur la nature & les productions de leurs climats. Ensemble un précis historique concernant la Laponie, les Tartares, les Cosaques, les Ordres Militaires des Chevaliers Teutoniques & Livoniens; la notice des Sçavans & illustres; des métropolitains, des patriarches de Russie; des archevêchés & évêchés de Pologne; des prince contemporains, &, &. Par M. Lacombe, avocat. – P.: Chez Z. Chatelain & fils, Arkstée & Merkus, Marc Michel rey., 1763. – Tome I. – P.409.

¹¹ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iaroslav I-er, grand duc de Russie. – Paris: Typographie de Firmin Didot, 1825. – P.44.

Вольтер у своєму «Досвіді про звичаї та дух націй» (1756). Втім, пишучи у традиційній для себе саркастичній манері й висміюючи вінценосних осіб, «король філософів» не оминув покепкувати і з цього першого епізоду франко-руських взаємин, зауваживши, що «Анна, дочка якогось Ярослава, невідомого князя з невідомої тоді Русі, стала королевою Франції»¹². Геніальний мислитель ігнорував при цьому історичні реалії, коли вплив згаданого київського князя в Європі був значно потужнішим і далекосяжнішим, ніж ефемерна влада французького короля.

Хибне збиткування Вольтера над Ярославом Мудрим і Руссю було одразу відзначене сучасником і земляком «короля філософів» французьким істориком П'єром-Шарлем Левеком, автором відомої в той час «Історії Росії». Науковець зауважував, що вплив київського правителя охоплював майже всю тодішню Європу: польський король був одружений з його сестрою, сини Ярослава взяли собі заміж західноєвропейських принцес, один з них навіть пошлюбив візантійську царівну, а дочки стали королевами Угорщини, Норвегії та Франції. «Тож як цей володар, зв'язки якого поширювалися від Греції до Англії, міг бути невідомим французькому двору»¹³? – риторично запитував Левек і додавав, що «кілька крапель крові Ярослава ще й досі течуть венами наших останніх королів»¹⁴. Скептично ставився дослідник і до версії Менестріє, хоча й схилився до думки, що королева Анна померла й була похована десь у Франції¹⁵. На думку Левека, жінка не могла зватися Агнесою, оскільки «ім'я цієї латинської святої є невідомим в грецькій церкві»¹⁶.

Недоречність саркастичного зауваження Вольтера відмітив ще один колега Левека Ніколя-Габріель Леклерк, котрий занотовував: «цей чоловік,

¹² Voltaire. Essai sur les mœurs et l'esprit des nations. Avec préfaces, avertissements, notes, etc. par M.Beuchot. – Tome II. // Voltaire. Oeuvres. – Tome XVI. – P.: Chez Lefèvre, Libraire, Werdet et Lequien fils, 1829. – P.23.

¹³ Levesque Pierre-Charles. Histoire de Russie, et des principales nations de l'empire russe; par Pierre-Charles Levesque, Membre de la Légion d'Honneur, Chevalier de l'Empire, Membre de l'Institut, Professeur d'Histoire au Collège impérial de France et de l'Université impériale. – Quatrième édition, revue et augmentée d'une Vie inédite de Catherine II, par l'Auteur, continuée jusqu'à la mort de Paul I-er, et publiée avec des Notes par MM. Malte-Brun et Depping. – P.: Fournier-Ferra, 1812. – Tome I. – P.209.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid. – P.210-211.

¹⁶ Ibid. – P.211-212.

такий всесвітньо обізнаний, не знав історії Давньої Русі»¹⁷. Щоправда, Леклерк вважав, що даний ляпсус «королем філософів» був допущений через відсутність у нього достеменних свідчень з руської історії. А ось стосовно імені Агнеса Леклерк категорично не погоджувався з Левеком і вважав, що так стала зватися Анна після переходу в католицьку віру, який, на його думку, обов'язково передував її одруженню з Генріхом I¹⁸.

В XIX ст. історія руської принцеси, що стала французькою королевою, неодноразово розглядалася істориками Франції. Така цікавість французів була зумовлена ще й політичними чинниками. Протягом цього століття Росія та Франція кілька разів ставали то союзниками, то ворогами. Тож інтерес до «імперії царів» у французькому суспільстві був високим.

В 1825 р. у Парижі російський князь Олександр Лобанов-Ростовський видав французькою мовою «Збірку історичних оповідань про королеву Анну чи Агнесу, дружину Генріха I, короля Франції, та дочку Ярослава I, великого князя руського». Головною особливістю цього видання була перша ґрунтовна спроба повністю зібрати й опублікувати відомі документи про цю правительку¹⁹.

Важливі матеріали про Анну були також видані в 1834 р. у «Хроніці Нестора, перекладеній французькою»²⁰.

Коли наприкінці XIX ст. був утворений тісний російсько-французький військово-політичний та економічний альянс, виникло, так би мовити, соціальне замовлення на історичні розвідки щодо взаємин двох держав. Було політично вигідно пропагувати ідеї російсько-французької дружби (абсолютно несумісні та протиприродні з точки зору політичних режимів у демократичній Французькій республіці та самодержавній Російській імперії). Образ руської принцеси на престолі Франції був на часі, а, значить, цікавим для читацької аудиторії і зручним для пропаганди ідей союзу республіки та імперії.

Серед праць цього часу можна назвати історичні розвідки Франсуа Бурнана «Росіяни та французи. Згадки історичні та анекдотичні. 1051-1897»²¹ і

¹⁷ Le Clerc [dit], Clerc Nicolas-Gabriel. Histoire physique, morale, civile et politique de la Russie Ancienne. – P.: Chez Froullé, Libraire, 1783. – Tome I. – P.344-345.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques sur la reine Anne, ou Agnès. Avec une notice et des remarques du Prince Alexandre Labanoff de Rostoff. – P.: Typographie de Firmin Didot, 1825. – 62 p.

²⁰ La chronique de Nestor traduite en français. Volume 1. – P.: Heideloff et Campé Éditeurs, 1834. – 450 p.

²¹ Bournand François. Russes & Français. Souvenirs historiques et anecdotes. 1051-1897. – P.: Librairie Ch.Delagrave, 1898. – 302 p.

Ке де Сент-Емура «Руська принцеса, королева Франції в XI ст.»²² та «Анна Руська, королева Франції та графиня де Валуа»²³.

Політичний чинник актуальності своєї розвідки був прямо відзначений у вступі до праці Бурнана: «Росія та Франція є сьогодні двома дружніми націями. Подорожі здійснені останнім часом до Франції російськими правителями можуть лише зміцнити союз двох народів»²⁴. Як відомо, в жовтні 1896 р. цар Микола II з дружиною відвідав Францію з дружнім візитом, уклавши низку міжнародних угод, й був прийнятий з надзвичайною пишністю. А в наступному році не менш гостинний прийом чекав на президента Франції Фелікса Фора в Росії. Незабаром вінценосне подружжя знову відвідало Париж, що було актом найбільшої приязні з боку двох держав. Треба зауважити, що до програми візиту до Франції обов'язково входило й відвідування пам'ятника королеви Анни в містечку Санліс. Загалом, майже всі високі російські сановники, що перебували в той період у Франції, вшановували своєю присутністю пам'ять цієї королеви.

Розповідаючи про взаємини Франції та Росії в XI ст., Бурнан не стільки аналізує життя та діяльність руської принцеси, скільки описує велич Русі та наголошує на важливості союзу з нею для своєї країни.

Не оминув політичних сентиментів і Ке де Сент-Емур у своїй розвідці. Аналізуючи деталі шлюбу Анни та Генріха, він підкреслює: «Цей мар'яж є на сьогодні єдиним зв'язком такого роду, який існував між Францією та Росією, принаймні, це перший випадок, коли наші національні аннали мають згадку про наше союзництво»²⁵.

Оскільки Сент-Емур писав дещо раніше за правління Миколи II, то й люб'язна похвала дісталася його попереднику: «Ми можемо прославляти, отже, як свою, з повним правом, цю принцесу, яка за стільки століть перед Петром Великим скористалася нашою гостинністю та створила перший зв'язок між Францією та Росією. Й ми щасливі, що дружній візит шляхетного царя Олександра III надав нам можливість вшанувати пам'ять королеви Анни, дочки його далекого попередника Ярослава I Великого»²⁶.

²² Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse russe, reine de France au onzième siècle // Revue hebdomadaire. Romans, histoire, voyages. – 1893. – 4 novembre. - №76. – P.114-128.

²³ Saint-Aymour Caix de, vicomte. Anne de Russie, reine de France et comtesse de Valois, au XIe siècle. – P.: H.Champion, 1896. – 116 p.

²⁴ Bournand François. Russes & Français... – P.5.

²⁵ Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse russe, reine de France... – P.114.

²⁶ Ibid. – P.128.

Однак, варто відзначити, що Сент-Емур створив перший докладний життєпис королеви Анни на підставі опублікованих матеріалів. Він також спростував, посилаючись на відкриття Менестріє, досить популярну до XIX ст. тезу авторитетного історика Мезере про те, що королева на схилі літ повернулася на свою батьківщину.

Ще одним французьким дослідженням про популярну на той час королеву стала праця Анрі Бюто «Принцеса Анна»²⁷. Історик, віддаючи данину часу, возвеличує дружбу французького та російського народів і називає Анну «вранішньою зорею франко-російського альянсу»²⁸. Загалом цей нарис є здебільшого переказом відомих даних та апофеозом союзу Франції та Росії.

Протягом XX ст. постать цієї жінки стала не лише об'єктом прискіпливої уваги істориків, але й, як згадувалося вище, центральним персонажем багатьох творів мистецтва.

Важливо відмітити, що в історіографії XX ст. термін «*Anne de Russie*» («Анна з Русі»=«Анна з Росії») поступово витісняється терміном «*Anne de Kiev*» («Анна з Києва»). Така заміна є більш коректною, зважаючи на плутанину понять «Русь» і «Росія» у французькій мові. Тим більше, слід врахувати, що Київ – це столиця України, яка не раз опинялася в центрі уваги європейської громадськості протягом новітнього періоду історії. Хоча обізнаність французів з Україною залишається досить слабкою, багато хто з них традиційно визначає Анну Ярославну як «росіянку» («*la Russe*»).

Врешті-решт така заміна назв, після набуття Україною незалежності, відбулася й у написі на пам'ятнику королеві в Санлісі. Тепер на п'єдесталі міститься напис «Анна Київська».

Майже всі серйозні історики новітнього часу використовують термін «*Anne de Kiev*», щоб не вводити в оману своїх читачів. Зокрема він присутній у

²⁷ Buteau Henri. La princesse Anne // La Nouvelle Revue. - Tome LXXXV. – 1893. – P.297-306.

²⁸ Ibid. – P.297.

працях Роже Галлю²⁹, Жака Тімея³⁰, Робера-Анрі Ботье³¹, Жака Леврона³². Хоча подекуди вживається і традиційний термін «*Anne de Russie*»³³.

При уважному розгляді можна побачити зміну назви на постаменті пам'ятника: ліворуч написано «Анна Руська – королева Франції», праворуч «Анна Київська – королева Франції»

1

Серед франкомовних досліджень життя та діяльності Анни Ярославни особливо відзначити велику працю Роже Галлю, видану в Римі у 1973 р. за сприяння Українського католицького університету. Ця робота містить детальний скрупульозний аналіз всіх наявних джерел, що стосуються цієї

²⁹ Hallu Roger. Anne de Kiev, Reine de France. — Romae: Universita cattolica Ucraina, 1973. — 247 p.

³⁰ Timey Jacques. Anne de Kiev princesse russe, reine de France et comtesse de Valois. — P.: Perret-Gentil, 1975. — 60 p.

³¹ Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev reine de France et la politique royale au XIe siècle // Revue des Etudes Slaves. — Vol.57. — 1985. — P.539-564.

³² Levron I. Anne de Kiev princesse russe, reine de France // Miroir de l'histoire. — P., 1972. - №268. — P.118-125.

³³ Grunwald C. de. Anne de Russie reine de France // Miroir de l'Histoire. — P., 1964. - №174. — P.674-680.

жінки, зокрема, й тих, що містяться в архівах Ватикану³⁴. Дана праця може бути визнана найкращим сучасним дослідженням життя та діяльності Анни Ярославни. Між іншим Галлю зауважував неправильність розуміння терміну «*Anne de Russie*» на заході. Він зазначав, що такий термін є доречним, наприклад, для російської імператриці Анни Іоанівни, проте не підходить для київської княжни Анни Ярославни³⁵.

Наукові розвідки, присвячені Анні, продовжують виходити у Франції і надалі. Досить цікавою в цьому відношенні є стаття Жана Распейля «Анна з Києва, жінка-вікінг на троні Франції», в якій на противагу традиційному французькому русофільству у зображенні королеви акцентується увага саме на її скандинавському корінні, прояв котрого можна побачити у гарячій вдачі цієї володарки³⁶.

Велику роль у поширенні в свідомості французів ототожнення королеви Анни саме з Україною, а не з Росією, відіграли українські діаспорні історики у Франції. Майже кожен новітній франкомовний нарис про минуле України згадує про шлюб київської князівни з французьким королем. Серед авторів таких праць можна згадати Аркадія Жуковського³⁷, Володимира Косика³⁸ тощо.

Що стосується української та російської історіографій, то до XIX ст. постать Анни Ярославни практично не потрапляла в поле зору вітчизняних дослідників. Інколи саме до неї відносять свідчення Василя Татищева з «Історії Російської»: «6540 (1032)... В сем же году родилась Ярославу дщерь»³⁹. Однак, необхідно зауважити, що, хоча Татищеву могли бути відомі літописи, які залишилися невідомі пізнішим дослідникам, немає підстав стверджувати, що датування ним події справедливе та й що взагалі вона стосується саме Анни.

Коротку інформацію про Анну подав у другому томі своєї «Истории государства Российского» Микола Карамзін. Прославляючи самодержавну імперію, він занотував: «...Анна сочеталась браком с Генриком I, Королем Французским... Франция, еще бедная и слабая, могла гордиться союзом с

³⁴ Hallu Roger. *Anne de Kiev...* – 247 p.

³⁵ Hallu Roger. *Anne de Kiev...* – P.44.

³⁶ Raspail Jean. *Anne de Kiev, une Viking sur le trône de France* // *Le Figaro*. – 2004. – 11 février.

³⁷ Joukovsky Arkady. *Histoire de l'Ukraine*. – P.: Dauphin, 1993. – 290 p.; Zlenko Anatoli, Joukovsky Arkady. *La France et l'Ukraine*. – P.: Dauphin, 1998. – 86 p.

³⁸ Kosyk Wolodymyr. *L'Ukraine et les Ukrainiens*. – P.: Publication de l'Est Européen, 1993. – 176 p.

³⁹ Татищев Василий. *История Российская: В 3 т. Т.2*. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – С.75.

Россиєю, возвеличенною завоеваниями Олега и Великих его преемников». Хоча серед обставин, що спонукали французького короля шукати собі наречену у такій далекій країні, історик відмітив і релігійний мотив, який забороняв брати собі дружину-родичку до сьомого коліна. Джерелами для російського історика стали праці французьких колег, насамперед, Мезере. Також Карамзін піддав сумніву тезу того про те, що після смерті другого чоловіка, жінка повернулася на Русь: «Один Французский Летописец говорит, что она, потеряв второго, любезного ей супруга, возвратилась в Россию: но сие обстоятельство кажется сомнительным. Сын ее, Филипп, царствовал во Франции, имея столь великое уважение к матери, что на всех бумагах государственных Анна вместе с ним подписывала имя свое до самого 1075 года. Честолюбие, узы семейственные, привычка и Вера Католическая, ею принятая, удерживали сию Королеву во Франции»⁴⁰.

Причину категоричної незгоди Карамзіна з твердженням Мезере тут зрозуміти складно. Можливо, як апологет і захисник православ'я, російський історик свідомо не міг прийняти думку, що покатоличена князівна могла повернутися до Києва. З іншого боку, будучи гарним знавцем літописів і зважаючи на відсутність у них свідчень про Анну, історик цілком логічно припускав, що можливе повернення дочки Великого Ярослава з далекої Франції повинно було б знайти відображення в творах тодішніх фіксаторів подій.

Також серед російських біографів Анни Ярославни слід відмітити згаданого вище князя Олександра Лобанова-Ростовського, який зібрав і видав у Франції франкомовну збірку матеріалів про неї⁴¹.

⁴⁰ Карамзин Н.М. История государства Российского. – М.: ЭКСМО, 2008. – 1032 с. – С.108-109. Текст: Вторая княжна, Анна, сочеталась браком с Генриком I, Королем Французским. Папа объявил кровосмешением супружество отца его и гнал Роберта как беззаконника за то, что он женился на родственнице в четвертом колене. Генрик, будучи свойственником Государей соседственных, боялся такой же участи и в стране отдаленной искал себе знаменитой невесты. Франция, еще бедная и слабая, могла гордиться союзом с Россиєю, возвеличенною завоеваниями Олега и Великих его преемников. В 1048 году - по известию древней рукописи, найденной в С. Омерской церкви - Король отправил Послом к Ярославу Епископа Шалонского, Рогера: Анна приехала с ним в Париж и соединила кровь Рюрикову с кровию Государей Французских. - По кончине Генрика I, в 1060 году, Анна, славная благочестием, удалилась в монастырь Санлизский; но чрез два года, вопреки желанию сына, вступила в новое супружество с Графом де-Крепи. Один Французский Летописец говорит, что она, потеряв второго, любезного ей супруга, возвратилась в Россию: но сие обстоятельство кажется сомнительным. Сын ее, Филипп, царствовал во Франции, имея столь великое уважение к матери, что на всех бумагах государственных Анна вместе с ним подписывала имя свое до самого 1075 года. Честолюбие, узы семейственные, привычка и Вера Католическая, ею принятая, удерживали сию Королеву во Франции.

⁴¹ Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques... – 62 p.

Історики Російської імперії при розгляді дипломатії Ярослава Мудрого тепер майже завжди згадували й його дочок, а серед них і Анну. Подібну згадку можна побачити, наприклад, у Костомарова⁴².

Особливо посилювався інтерес російських істориків до постаті королеви Анни наприкінці XIX ст. Така зацікавленість цієї особою частково пояснюється зростанням франкознавчих розвідок на фоні двостороннього зближення Росії та Франції й зміцнення їхнього військово-політичного та економічного альянсу. Відповідні статті з'явилися в газетах і журналах імперії. Те ж відбувалося й на іншому кінці Європи.

Ознайомчі нариси про київську князівну на чолі Франції створили історики Петро Голубовський⁴³, Сергій Сиромятников⁴⁴ та ін.⁴⁵

До цього часу належать і перші згадки про Анну Ярославну в українській національній історіографії, яка щойно народжувалася. Загальні відомості про обставини шлюбу між Анною та Генріхом I подано в «Історії України-Руси» Михайла Грушевського⁴⁶.

В українській діаспорній історіографії до постаті Анни Ярославни зверталися Ілько Борщак⁴⁷ та Мирослав Небелюк⁴⁸. Письменниця Ольга-

⁴² Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография. — К.: Изд-во при Киевском гос.университете, 1989. — С.210.

⁴³ Голубовский П.В. Новые исследования о жизни французской королевы Анны Ярославны // Киевская старина. — К., 1886. — Т.54. — С.12-16.

⁴⁴ Сыромятников С. Русская княжна на французском престоле // Новое время. — 1893.

⁴⁵ Тимирязев В.А. Французская королева Анна Ярославна // Исторический вестник. — Т.55. — СПб., 1894. — С.198-209.

⁴⁶ Грушевський Михайло. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. — Т.2. — XI-XIII вік / Археографічна комісія АН України; Інститут української археографії АН України; Інститут історії України АН України; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту; Канадський ін-т українських студій Альбертського ун-ту. Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика / П.С. Сохань (голова ред.кол.). — Репр. вид. — К.: Наукова думка, 1992. — С.8. Текст: Ярославова донька Анна була за мужем за французьким королем Генрихом. Сей факт, що він так далеко шукав собі жінки, звичайно поясняють прикрим досвідом, який дізнав його батько від папських кар, оженивши ся з своячкою. Але Русь тоді стояла в таких тісних зносінах з заходом, що можна обійти ся без такого спеціального пояснення. Анна була другою жінкою Генриха; шлюб з нею став ся 1049 чи 1050 р. Переживши чоловіка († 1060), Анна якийсь час жила в монастирі, потім вийшла заміж знову за графа де-Крепі, а по смерті його вернула ся знову до сина — короля Філіпа. Як за життя Генриха, так і по його смерті брала деяку участь в справах, і її підписи стрічаємо на документах разом з підписами Генриха та Філіпа; на однім з документів маємо мабуть її власноручну підпись — кирилицею (Ана рѣина — очевидно regina). Останній документ з її підписом маємо з 1075 р., і потім нема про неї ніяких згадок.

⁴⁷ Борщак Ілько. Анна Ярославна, королева Франції // Стара Україна. — Львів. — 1925. — Т.6. — С.99-104.

Любомира Вітошинська написала французькою мовою повість «Забута королева. Анна Ярославна»⁴⁹. Слід відмітити, що всі троє вищезгаданих авторів жили саме у Франції.

Мабуть, найповнішим біографічним дослідженням щодо Анни в українській історіографії до теперішнього часу можна, як не дивно, вважати працю французького історика, графа Ке де Сент-Емура «Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа», видану НТШ в 1909 р. у перекладі Івана Франка й перевидану в 1991 р.⁵⁰ Надзвичайно якісний переклад здійснений Каменярем та доповнений його змістовними коментарями став важливою віхою в становленні вітчизняних студій про Анну Ярославну.

В радянський час науковий інтерес до постаті королеви Анни залишався, хоча й не належав до домінуючих тем у вітчизняній історіографії. Відомий історик Володимир Пашуто звертався до аналізу біографії жінки в контексті вивчення міжнародних взаємин Київської Русі⁵¹. Приділялася увага дослідженню славнозвісного підпису Анни Ярославни. Свої розвідки з цього приводу опублікував ряд науковців⁵².

На жаль, подальші вітчизняні дослідження були представлені переважно окремими науково-популярними розвідками, де постать Анни розглядається лише побіжно, як правило, в контексті життєписів видатних діячів України-Русі⁵³. Подібну ситуацію бачимо в російській історіографії⁵⁴. Крім того, виходили окремі статті ознайомчого характеру, присвячені Анні⁵⁵.

⁴⁸ Небелюк Мирослав. Анна Ярославна. Українська княжна на королівському престолі Франції в XI ст. – Paris-Lyon: S.C.I.P., 1952. – 57 с.

⁴⁹ Witochynska, Olha. La reine oubliée: Anna Yaroslavna – Reine de France. Récit historique. – P., Munich: Université ukrainienne libre, 1990. – 163 p.

⁵⁰ Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа. – Львів: Друкарня НТШ, 1909. – 31 с.; репринтне перевидання: Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа. – К.: Обереги, 1991. – 36 с.

⁵¹ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. – М.: Наука, 1968. – С.123, 132-133. (розділ «Русь и Франция»).

⁵² Мельников Е.И. О языке и графике подписи Анны Ярославны // Славянское языкознание: Сб. ст. – М., 1959. – С.113-119; Холодилин А.Н. Автографы Анны Ярославны – королевы Франции // Русская речь. – 1985. - №2. – С.111; Черных П. Я. К вопросу о подписи французской королевы Анны Ярославны // Доклады и сообщения филолог. ф-та МГУ. Вып. 3. - М., 1947. – С.27-31.

⁵³ Історія України в особах: IX-XVIII ст. / В.Замлинський (керівник авторського колективу), І.Войцехівська, В.Галаган та ін. – К.: Україна, 1993. – 396 с.; Луговий О. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. – К.: Дніпро, 1994. – 336 с.; Хорунжий Ю., Якимів Ю. Сага про Ярославових доньок. – К.: Видавництво „Бібліотека українця”, 2004. – 40 с.

Серед доволі великого числа оглядових життєписів королеви Анни у сучасній українській історіографії найбільш серйозна розвідка про неї належить перу відомого історика Сергія Висоцького, де подано не лише виклад біографії цієї жінки, але й наведено переклади оригінальних документів, що висвітлюють її роль і місце у Франції XI ст. Проте невеликий обсяг цього твору та його науково-популярний характер не дозволили автору детальніше зупинитися на постатті цієї видатної особистості⁵⁶.

Однією з найсуттєвіших новітніх праць про Анну Ярославну в російській історіографії можна вважати дослідження Олександра Назаренка, сучасного продовжувача джерелознавчих традицій Володимира Пашута. Завдяки Назаренку була перекладена російською з латини глосса з «Псалтирі Одальрика», де йшлося про посольство від Генріха I до Ярослава Мудрого у середині XI ст.⁵⁷

Проте, в українській та російській історіографіях наявний брак монографічних досліджень стосовно Анни Ярославни. Частково ця обставина пояснюється майже повною відсутністю джерельних згадок про цю жінку. Відомі нам літописи про неї не згадують.

Певну інформацію можна отримати при вивченні фресок Софійського собору, на одній з яких бачимо родину Ярослава Мудрого з дочками. Однак стверджувати щось напевно досить проблематично.

Цікавими є наукові пошуки сучасних українських дослідників – антрополога Сергія Горбенка⁵⁸ та музеєзнавця Вячеслава Корнієнка⁵⁹. Зокрема,

⁵⁴ Карпов А.Ю. Ярослав Мудрый. – М.: Молодая гвардия, 2010. – 592 с.; Морозова Л.Е. Русские княгини. – М.: Аст-Пресс Книга, 2004. – 256 с.; Пушкарёва Н.Л. Женщины Древней Руси. М.: Мысль, 1989. – 286 с.; Серяков М.Л. Любовь и власть в русской истории. – СПб.: Издательский Дом «Нева»; М.: «Олма-Пресс Образование», 2002. – 320 с.; Широкоград Александр. Франция. История вражды, соперничества и любви. – М.: Вече, 2008. – 382 с.

⁵⁵ Гусев Виктор, Калинин Юрий. Анна Ярославна, загадки судьбы // День. – 1999. - №161. – Пятница. – 3 сентября; Кулинич Д.Д. Анна Ярославна, королева Франции // Вопросы истории. – 1967. - №2. – С.217-221.; Семенова Т.Г. Судьба русской царевны Анны Ярославны. // Наука и жизнь. – 2004. - №5. – С.84-89.

⁵⁶ Висоцький С.О. Княгиня Ольга і Анна Ярославна – славні жінки Київської Русі.-К.: Наук.думка, 1991.- 100 с.

⁵⁷ Назаренко А.В. Генрих I и Анна Ярославна // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Учебное пособие для студентов вузов / М.В.Бибииков, Г.В.Глазырина, Т.Н.Джаксон и др. Под ред. Е.А.Мельниковой. – М.: Издательство корпорация «Логос», 1999. – С. 353-358.

⁵⁸ Горбенко Сергій. Королівський некрополь в церкві аббатства Сен-Дені та королева Франції Анна Ярославна // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. Кн. 1 / Ін-т релігієзнавства, Львів. від-ня ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім.М.Грушевського НАН України, Від-ня релігієзнавства ін-ту філософії ім.Г.Сковороди НАН України. - Львів: Логос, 2004. – С.202-212.

останній стверджує, що віднайшов на стінах Святої Софії графіті, які, на його думку, є автографом Анни Ярославни, принаймні, спосіб написання літер імені у соборі дуже схожий з відомим кириличним підписом королеви Анни, але, звичайно, довести щось напевно неможливо.

Великий інтерес представляє і праця відомих польських дослідників історії Русі Данути та Анджея Поппе, присвячена палеографії кириличного підпису Анни⁶⁰.

Таким чином, можна зробити висновок, що, зважаючи на винятковість постаті Анни Ярославни у вітчизняній історії та історії Франції і не дивлячись на скупість джерельної бази щодо цієї жінки, можна очікувати нових праць про неї як українських та російських істориків, так і їх французьких колег.

⁵⁹ Историк Вячеслав Корниенко: "В Софийском соборе я обнаружил автографы знаменитой княжны Анны Ярославны, ставшей впоследствии королевой Франции" // Факты. – 2010. – 24 марта. Йому також належить велика праця Корнієнко В.В. Корпус графіті Софії Київської (XI - початок XVIII ст.). Ч. 1: Приділ св. Георгія Великомученика - К: Горобець, 2010. - 464 с.

⁶⁰ Poppe Andrzej i Danuta. Anna Regina. Przyczynek paleograficzny // Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej. – T.LXXI. – Warszawa, 2006. – P.239-246.

Анна Ярославна в світлі історичних джерел

На жаль, історичні свідчення про французьку королеву Анну Ярославну дуже скупі. З вітчизняних матеріалів маємо лише зображення родини Ярослава Мудрого у Святій Софії та непевну звістку, подану Татищевим, про народження у Ярослава дочки в 1032 р. Решта джерел представлена середньовічними західними документами XI-XVII ст. Спробуємо проаналізувати наявні історичні матеріали й, по можливості, відтворити життєпис цієї загадкової постаті вітчизняної та французької історії.

Рік народження Анни Ярославни

Зараз немає жодних певних свідчень, які могли вказати нам рік народження Анни, крім вже кількаразово згаданої звістки Татищева. Як не дивно, щоб визначити приблизний час її народження, нам необхідно звернутися до всіх відомих свідчень про одруження руської княжни та французького короля й проаналізувати їх у контексті звичаїв того часу та відомої інформації про родину великого київського князя.

В 1018/1019, точний рік встановити важко, Ярослав Мудрий одружився з дочкою шведського короля Олафа Шетконунга (Скотконунга) та ободридської княжни Астрід Інгігердою. Приблизний час цього шлюбу можна визначити на підставі фактів, які свідчать про те, що восени 1018 р. дівчина мала вийти заміж за норвезького короля Олафа II. Але, розсварившись з ним, шведський правитель віддав свою дочку за новгородського князя Ярослава Володимировича. Той в цей час вів запеклу міжусобну війну зі своїм братом Святополком за Київ, а, отже, потребував впливових союзників, якими могли бути шведи-варяги. Очевидно, весілля відбулося у Новгороді ще до захоплення Ярославом Києва в 1019 р., після битви на річці Альті.

Інгігерда була охрещена під символічним ім'ям Ірина, що в перекладі з грецької означає «мир», «спокій». На момент одруження з конунгом Ярицлейвом, як називали Ярослава Мудрого варяги, вона мала десь 17-18 років. В ній, як і в її чоловікові, тісно перемішалася слов'янська та скандинавська кров. Її батько був сином шведського короля Еріка VI Переможного та польської княжни Гунгільди (називають також її імена Сігрід і Святослава), а мати – дочкою князя ободритів. Можна припускати, що опанувати мову своїх нових підданих їй було неважко, а чоловік, безумовно, багато та постійно спілкуючись з варягами, володів її рідною мовою.

Ярослав та Інгігерда мали велику родину. З упевненістю можна назвати імена шістьох синів (Володимира, Ізяслава, Святослава, Всеволода, Вячеслава

та Ігоря) та трьох дочок (Єлизавети, Анастасії та Анни). Інколи до перелічених дочок в якості припущення долучають ще й Агату. Наприклад, відповідні статті про Агату Київську поміщені у Вікіпедії⁶¹.

Певний час родина Ярослава Мудрого проживала в Новгороді. Не виключено, що саме там і могла з'явитися на світ його дочка Анна.

Враховуючи, що Анна серед трьох Ярославен вийшла заміж останньою, а Генріх I не міг свататися до жодної іншої дочки князя, бо ті вже були заміжні чи заручені, можна припускати, що й за віком Анна була серед князівен наймолодшою.

При бажанні можна багато фантазувати про умови дитинства Анни та виховання майбутньої королеви Франції, але, безумовно, можна стверджувати, що вона була дівчиною освіченою, скромною та добродійною. Саме ці якості були відмічені усіма сучасниками цієї жінки, що залишили про неї свої свідчення. Як і надзвичайна краса руської князівни, про яку писали середньовічні автори та ходили усні перекази. Якщо вірити судженню, що на одній з фресок Софійського собору зображено саме Анну та що це зображення має портретну схожість, можна відзначити, що юна Ярославна мала стрункий дівочий стан і виразне обличчя з великими очима. Всі французькі дослідники, подаючи опис зовнішності своєї королеви, стверджують, що дівчина мала золотаве, жовто-гаряче чи світле волосся.

Інформація про колір волосся базується на свідченнях «Вандомських анналів» початку XII ст., де під 1051 р. позначено, що Генріх король франків привів собі руду жінку-скіфку.

«*MLI. – Heinricus rex Francorum uxorem duxit Scythicam et rufam*».

Втім, можливо, словом «*rufa*», яке можна зрозуміти як «руда» чи «червона» (*rusa*), хроніст просто позначив походження королівської нареченої – «руська»⁶². Пізніше ця теза з «Вандомських аналів» перекочувала до «Сен-Мексанської хроніки» середини XII ст.

Якщо зважити на ту обставину, що в її жилах текла кров скандинавів і північних слов'ян, можна цілком сприймати на віру високий зріст, довгі золотисті коси та світлі очі Анни. Непрямим свідченням її вроди є той факт, що навіть по десятиріччю подружнього життя, народивши принаймні чотирьох дітей, овдовіла Анна залишалася настільки привабливою жінкою, що граф

61

http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B0_%D0%9A%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F

⁶² Marchegay P., Mabille Em. Chroniques des églises d'Anjou. – P.: Renouard, 1869. – P.167; reproduit par la Chronique de Saint-Maixent, ibid. – P.398; Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev... – P.549.

Рауль де Крепі і де Валуа викрав її та обвінчався з нею, не дивлячись на те, що був уже в законному шлюбі, та знехавши можливість відлучення за це з боку церкви.

Отже, повертаючись до часу народження Анни, слід відзначити, що майже всі її біографи вказують час народження між 1024 і 1032 рр. Перший рік можна вивести з життєписного дослідження французького історика Ке де Сент-Емура, який, повідомляючи про шлюб Анни та Генріха I у 1049 р., визначав вік жінки у 25 років. Другий рік, безумовно, спирається на свідчення Татищева. В такому разі, якщо цей шлюб відбувся, як припускав Сент-Емур у 1049 р., наречений було лише 17. Однак обидві дати можливого народження Анни є вірогідними. Щоправда, в сучасній історіографії переважає думка про те, що Анна та Генріх побралися в 1051 р.⁶³, в такому разі два роки треба додати й до віку нареченої, який відповідно складатиме 27 або 19 років.

Щоправда, в якості можливого року народження інколи фігурує й 1036 р.⁶⁴

Однак зрозуміти прив'язку народження Анни до цього року дуже складно. Але, якщо припустити саме цю найпізнішу дату народження жінки, то вона вийшла заміж за Генріха в 13 років (1049) чи 15 років (1051) й народила сина не пізніше 16-ти років. Також, є підстави вважати, що Філіпп, син Анни та Генріха, народився не в 1052 р., як це зазначається в більшості біографічних довідників, а в 1050 р., тобто на два роки раніше⁶⁵. В такому разі радість материнства Анна мала б зазнати 14-річною.

Можливість одруження у ранньому віці спростувати звичайно не можна, але й припущення про народження Анни у 1036 р. не обґрунтовується жодною історичною тезою. Також ця пізня дата вірогідного народження Анни спростовується ще й наступними міркуваннями: її майбутній чоловік Генріх I овдовів в 1044 р. Трон під ним хитався. Францію роздирали міжфеодальні чвари. Ситуацію погіршувала ще й відсутність у короля спадкоємця. Тож, зацікавлений у якнайшвидшому одруженні, він мав як справу державної ваги

⁶³ Історія України в особах: IX-XVIII ст... – С.70; Морозова Л.Е. Русские княгини... – С.83; Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси... – С.23; Серяков М.Л. Любовь и власть в русской истории... – С.66 та ін.

⁶⁴ <http://www.mathematical.com/yaroslavnaanna1036.html>; <http://park.web-lab.com.ua/document.aspx?id=130>; <http://500people.info/his/21-yak-anna-yaroslavna-zalishila-korolivskij-dvir-zaradi-koxannya.html>; http://traditio.ru/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0_%D0%9A%D0%B8%D0%B5%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F; http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0_%D0%AF%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0; http://www.zamnoy.com/c/56/blogs/85935091/2009-04-17/anna_jaroslavna_koroleva_francii; <http://www.obozrevatel.com/news/2009/3/7/290245.htm> та ін.

⁶⁵ Назаренко А.В. Генрих I и Анна Ярославна... – С. 355.

отримання нареченої, не пов'язаної з ним кровними узами, та якнайшвидшого народження спадкоємця престолу для утихомирення своїх бунтівних васалів. Король наказав довіреним особам розвідати у сусідніх державах, де є правителі, що мають дочок на виданні, щоб прикинути перспективи можливого міждинастійного шлюбу. За цих умов накидати оком на 8-річну дівчинку було б нелогічно. Такий прагматичний політик, яким, без сумніву, був Генріх I, навряд чи почав би добиватися руки маленької принцеси, яка лише через кілька років мала б змогу подарувати йому довгоочікуваного первістка. Мезере відзначав, що піддані та сама королева були зацікавлені в якнайшвидшому народженні законного спадкоємця⁶⁶.

Таким чином, рік 1036-й у якості можливої дати народження Анни викликає великий сумнів. А от з періодом народження жінки між 1024 і 1032 рр. цілком можна погодитись. В 1044 р. вона мала б від 12 до 20 років, а, значить, або вже знаходилася у дітородному віці, або вступала в нього, й могла цілковито розглядатися емісарами французького короля в якості потенційної нареченої та матері королевича.

Що стосується року народження, то більшість дослідників лише позначає можливий період, коли могла народитися Анна, чи взагалі обходять увагою це питання⁶⁷. Дехто схиляється до 1024 р.⁶⁸, дехто до 1032 р.⁶⁹ Але, звичайно, точно відповісти на це питання неможливо.

Історик XVII ст. Мезере, не посилаючись на джерела, свідчив, що на момент другого одруження «вона була у віці, здатному отримувати та дарувати кохання, між тридцятью чотирьма та тридцятью п'ятьма роками»⁷⁰. Таким чином, знаючи, що шлюб між Анною та графом Раулем де Крепі де Валуа припадає на 1061/1062 рр., можна гіпотетично визначити рік народження жінки, згідно твердженню Мезере – 1028 р., плюс-мінус один рік. Цієї думки дотримувалися й історики Роже Галлю⁷¹ та Сергій Висоцький⁷².

⁶⁶ Mezeray, François Eude de. Histoire de France. Tome I. – P.399.

⁶⁷ Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси... – С.22-25; Серяков М.Л. Любовь и власть в русской истории... – С.64-72.

⁶⁸ Морозова Л.Е. Русские княгини... – С.83; Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа. – Львів: Друкарня НТШ, 1909. – 31 с.; репринтне перевидання: Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа. – К.: Обереги, 1991. – 36 с.; Poppe Andrzej i Danuta. Anna Regina. Przyczynek paleograficzny... – P.239; Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse russe... – P.114-128.

⁶⁹ Історія України в особах: IX-XVIII ст... – С.69; Боршак Ілько. Анна Ярославна, королева Франції // Стара Україна. — Львів. – 1925. – Т.6. – С.99-104.

⁷⁰ Mézeray François Eudes de. Histoire de France. Tome I. – P.399.

⁷¹ Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.50.

На нашу думку, Анна на момент шлюбу з Генріхом I мала близько 20-ти років, плюс-мінус пару років. Якщо співвіднести шлюб у 1051 р. з вірогідним роком народження нареченої у 1024 р., то приходимо до висновку, що Анна мала 27 років (якщо весілля відбулося в 1049 р., їй було 25). За мірками того часу така наречена вважалася підстаркуватою, а кожен турботливий батько намагався видати свою дочку заміж до 20-річного віку. Ми схилиємося до другої крайньої точки народження Анни, близької до свідчення Татищева про 1032 р. Вона цілком відповідає датам шлюбу в 1049 р., тоді б наречена мала 17 років, чи в 1051 р., коли їй було б 19. До того ж, непрямим підтвердженням таких міркувань є затягування справи підготовки до весілля, яку Генріх I розпочав з 1044 р. На цей час Ярослав вже одружив (чи, принаймні, заручив) своїх старших дочок Єлизавету та Анастасію, а стосовно молодшої, посланцям короля Франції він міг передати тимчасову відмову, пославшись на юний вік дочки, та необхідність зачекати її дорослішання. Якби ж на той момент дівчині перевалило за 20, навряд чи Ярослав, прозваний Мудрим, чекав би 5-7 років перед тим, як видати дочку заміж. Звичайно, він міг мати види й на інших потенційних женихів для князівни, але дівчину в соку не можна було тримати під замком багато років у намаганнях вигідно її одружити. Тож, зважаючи на велику відстань між Києвом і Парижем та можливість і швидкість пересування у тогочасній Європі, можна припустити, що Ярослав і Генріх поволі вели переговори про сватання до Анни, де французька сторона намагалася прискорити шлюбний процес, а руська могла неквапливо обмірковувати пропозиції своїх західних візаві та все зважувати. Лише отримавши попередню згоду великого князя київського, французький король міг зважитись на відправлення вельможної делегації на Русь з офіційною пропозицією одруження.

2

Скоріше за все, Анна народилася близько 1030 р. з можливим відхиленням від цієї дати на два роки в сторону збільшення чи зменшення, а значить, на момент одруження вона мала коло 20-ти років. Приблизно в такому ж віці були одружені і її сестри – Анастасія та Єлизавета. Мабуть, не буде помилкою визначити час народження Анни у проміжку між 1028 р., вказаним Мезере, та 1032 р., позначеним у Татищеві.

⁷² Висоцький С.О. Княгиня Ольга і Анна Ярославна... – С.63.

Передумови шлюбу Анни з Генріхом

Пізніші портрети Генріха I та Анни Ярославни

Щоб краще зрозуміти обставини, що сприяли шлюбу Анни та Генріха I, треба звернутися до постаті самого нареченого, значно краще висвітленій в історичних хроніках, ніж його обраниці.

Одразу слід спростувати досить популярний в історіографії міф про те, що юна руська принцеса-красуня змушена була волею батька вийти заміж за старого французького короля. Інколи навіть вказується, здебільшого помилково, його вік. Наприклад, Михайло Серяков на момент шлюбу визначає вік Генріха I у 46 років⁷³, а Людмила Морозова називає його 50-річним⁷⁴. Але переважно дослідники вказують, що французький король був немолодий, не конкретизуючи його роки⁷⁵.

Насправді, народженому в 1008 р., Генріху I на час одруження ледве перевалило за сорок. Відповідно в 1049 р. йому був 41 рік, а в 1051 р. – 43. Називати його старим не зовсім коректно, хоча й молодим він вже явно не був. До того ж неспростовною є велика різниця у віці між женихом і нареченою – близько 20 років. Проте, навряд чи така різниця тоді вважалася надзвичайною. Наприклад, батьки самої Анни – Ярослав та Інгігерда – мала таку саму вікову різницю: її батько був на 20 років старшим за матір.

⁷³ Серяков М.Л. Любовь и власть в русской истории... – С.65.

⁷⁴ Морозова Л.Е. Русские княгини... – С.83.

⁷⁵ Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси... – С.23; Історія України в особах: IX-XVIII ст... – С.69.

Цікаво, що історик Галлю називає Анну, якій після смерті другого чоловіка виповнилося близько 50-ти років, «відносно молодою вдовою»⁷⁶.

На королівському троні Генріх I почувався неспокійно. Влада правителя була обмежена могутніми феодалами, які майже постійно повставали проти свого сюзерена, тож потрібно було весь час їх утихомирювати. Франція була роздібнена на близько 50 великих феодальних володінь, а деякі васали короля були настільки могутніми, що могли впевнено його не слухатися й були готові вести війну з ним. Королівська влада в XI ст. була настільки залежною від всіх цих графів, герцогів, маркізів, дехто з яких мав землеволодіння переважаюче королівський домен, що номінальний володар завжди змушений був лавірувати між цими феодальними угруповуваннями, щоб зберігати своє правління й утримувати державу від хаосу. І все це не рахуючи впливу духовенства, яке теж виступало тоді у ролі потужної політичної та економічної сили. Як справедливо відзначала Олена Арсеньєва, «по суті, Генріх I був королем тільки Парижа та Орлеана»⁷⁷.

Династія Капетингів, до якої належав Генріх I, легітимізувалася у Франції нещодавно. Його дід, Гуго Капет, зійшов на престол у 987 р. за два десятиріччя перед народженням Генріха. На зібранні могутніх феодалів в Санлісі Гуго був обраний королем. Щоб унеможливити міжусобні чвари за владу після своєї смерті та закріпити королівський трон за своїм родом, той коронував свого 15-річного сина Роберта, фактично, зробивши його своїм співправителем. Сином саме цього Роберта II Побожного і був Генріх. Прізвисько «Побожний» («*le Pieux*») закріпилося за Робертом не лише через схильність до молитви й активну боротьбу проти поширення єресі, але й через, начебто, дивовижне вміння зцілювати хворих торканням руки.

Як не дивно, Капетинги міцно затвердилися у Франції й останні представники цього роду володарювали в цій країні до кінця існування тут монархічного ладу.

Роберт II, наслідуючи приклад батька, коронував у Реймсі 19-річного Генріха ще за свого життя 14 травня 1027 р. Сходження на престол третього з Капетингів відбувалося в складних умовах. Як не дивно це виглядає, головним противником його коронації була його рідна мати Констанція Арльська.

Вона була третьою дружиною Роберта II, й одруження з нею для короля стало вимушеним кроком. Його перший шлюб відбувся всупереч його волі, за наполяганням батька. Гуго Капет змусив 20-річного сина одружитися з

⁷⁶ Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.119.

⁷⁷ Прекрасная славянка (Анна Ярославовна и король Генрих I Французский)... – 381 с.

овдоволю Розалією Італійською, графінею Фландрською, десь на 20, а то й більше років старшою від нього, матір'ю трьох дітей.

Розалія, яка, ставши королевою, прийняла нове ім'я Сюзанна, принесла короні в якості посагу нові земельні надбання. Однак нав'язаний шлюб обтяжував Роберта II, він був абсолютно байдужим до дружини й після смерті батька одразу розлучився з нею. Великим коханням молодого короля давно вже була чарівна Берта Бургундська, старша від нього десь на вісім років. Жінка вже була одруженою та мала від чоловіка трьох дітей, але в 996 р. вона овдовіла. Це дозволяло їй вийти заміж вдруге. 24-річний Роберт II одразу зробив своїй обраниці шлюбну пропозицію. Та на перешкоді щастю закоханих стала церква. Річ у тім, що закохані мали близьку кровну спорідненість. Бабці Роберта та Берти були рідними сестрами, а самі вони приходилися одне одному відповідно троюрідними братом і сестрою.

Генріх I Птахолов, король Німеччини		
Діти	Едвіґа Саксонська, дружина Гуго Великого, гецога Франції, маркіза Нейстрії, графа Паризького та Орлеанського	Герберга Саксонська, дружина Людовика IV Заморського, короля Франції
Онуки	Гуго Капет, чоловік Аделаїди Аквітанської	Матильда Французька, дружина Конрада I Тихого, короля Бургундії, сестра передостаннього з династії Каролінгів короля Лотаря та тітка останнього з Каролінгів короля Людовика V Ледачого
Правнуки	Роберт II Побожний	Берта Бургундська

2

Церква забороняє одруження родичів аж до сьомого коліна. Мудрий Гуго Капет, розуміючи очевидність сильного конфлікту з церквою, категорично заперечив бажання сина одружитися з Бертою. Проте в жовтні 996 р. він помер і Роберт II став одноосібним правителем. Незабаром молодята побралися, і Берта стала новою французькою королевою. Як і можна було очікувати, з Ватикану долинули погрози та заперечення шлюбу, а згодом подружжя пара була відлучена від церкви. Незважаючи на це, закохане одне в одного подружжя кілька років жило в незаконному шлюбі, нехтуючи церковним відлученням. Однак щастя короля та королеви було затьмарене відсутністю дітей. Це посилювало в них переконання, що Бог покарав їх за гріхи. Особливо така впевненість посилювалася після того, як в 999 р. Берта завагітніла та народила мертву дитину. І все це в канун 1000-го року від Різдва Христового, коли весь християнський світ з тривогою та жахом очікував кінця світу. Щоправда, коли в 1000 р. кінець світу таки не настав, з'явилися теорії, що пояснювали таке відтермінування Страшного Суду. Відлік тисячолітнього

царства Антихриста слід вести не від народження Христа, а від його смерті та воскресіння. Тож кінець світу перенесли на 1033-й рік, а згодом все далі і далі. До речі, за однією з таких апокаліптичних теорій, кінець світу мав наступити в 1037 р. Згадаймо, що саме в цей час у Києві Ярослав Мудрий активно будував собор Святої Софії.

Роберт II був не на жарт стурбований конфліктом з Ватиканом і відсутністю спадкоємця трону, продовжувача династії, яка щойно прийшла до влади. Всупереч власним бажанням він змушений був офіційно визнати свій шлюб з Бертою недійсним. Папа Сильвестр II підтвердив незаконність цього одруження, прийняв каяття закоханих грішників і люб'язно дозволив Роберту II обрати собі нову жінку.

Взагалі, досить цікава постать Сильвестра II заслуговує окремої розповіді. Його справжнє ім'я Герберт Аврилакський. Перший француз на папському престолі, він був певний час вихователем Роберта II, тож намагався підтримати свого учня. Заглиблений у наукові роздуми, Сильвестр II був талановитим мислителем і винахідником, що надовго випередив свій час. Він, першим у Європі користувався арабськими цифрами, правда без нуля, сконструював гідравлічний орган, поширював використання абака (пристрою для швидкого проведення обчислень, попередника рахівниць), описав астролябію за 20 років до її винайдення. Завзято виступав за очищення церкви від конкубінату (співжиття священослужителів з жінками) та симонії (продажу церковних посад), мріяв про створення єдиної християнської імперії. Власне кажучи, цим і пояснюється вибір ним імені при отриманні папської тіари. Адже Сильвестр I був папою при імператорі Костянтині Великому, за якого почалося охрещення Римської імперії. Саме за Сильвестра II відбувалася активна християнізація Угорщини, Швеції, Норвегії та Ісландії, продовжувалося поширення християнства в Польщі та інших слов'янських землях. Але в суспільній свідомості Сильвестр II закарбувався як чаклун і чорнокнижник. Легенди свідчили, що, начебто, перебуваючи серед арабів, Герберт Аврилакський отримав від них таємні знання і навіть навчився робитися невидимим, а зроблена ним мідна голова давала йому відповіді на важливі питання. Ходили чутки, що папську тіару він отримав, заключивши договір з дияволом або вигравши її в нього в кості. Вважається, що саме постать загадкового папи послугувала прообразом популярного персонажа середньовічних легенд – доктора Фауста. А у відомому романі Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита» образ Герберта Аврилакського використовується в діалозі між Воландом і Берліозом, коли перший пояснює своє перебування в Москві необхідністю вивчення паперів цього чорнокнижника.

- Да, по этой пригласили, — подтвердил профессор и пояснил: — Тут в государственной библиотеке обнаружены подлинные рукописи чернокнижника Герберта Аврилакского, десятого века. Так вот требуется, чтобы я их разобрал. Я — единственный в мире специалист.

— А-а! Вы историк? — с большим облегчением и уважением спросил Берлиоз.

— Я — историк, — подтвердил ученый и добавил ни к селу ни к городу: — Сегодня вечером на Патриарших будет интересная история!

Повертаючись до обставин третього шлюбу Роберта II, слід зазначити, що він, продовжуючи кохати свою другу дружину БERTU до самої смерті тієї в 1010 р., змушений був у 1003 р. побратися з Констанцією Арльською, найбільшими чеснотами якої були відмінне здоров'я та відсутність спорідненості з королем. Характеризуючи нову королеву, середньовічні хроністи використовували епітети «нахабна», «горделива», «підступна», «хитра».

Незважаючи на юний вік, їй було 17 років, а Роберту — 31, Констанція одразу проявила свій твердий вольовий характер і гарне вміння вести придворні інтриги. На відміну від своїх попередниць вона в повній мірі виконала головне покликання королеви — народила сімох здорових дітей, синів Гуго (1007), Генріха (1008), Роберта (1011), Еда (1013) та дочок Алісу (1003), Адель (1009) та Констанцію чи Жизель (1014). Майбутнє династії Капетингів було врятоване.

Наслідуючи приклад батька, в 1017 р. Роберт II коронував свого найстаршого сина Гуго, якому тоді виповнилося 10 років, зробивши його своїм формальним співправителем. Проте через 8 років той помер. Розуміючи можливість своєї близької смерті та неміцність позицій Капетингів на троні, Роберт II прийняв рішення коронувати іншого сина. Королева Констанція пустила в хід всі свої інтриги, щоб домогтися коронації не наступного за старшинством Генріха, а третього сина — Роберта — свого улюбленця.

Не дивлячись на шалений опір дружини, король все таки коронував в день Святої Трійці-П'ятидесятниці 14 травня 1027 р. у Реймському соборі свого другого сина Генріха. Але останні роки правління Роберта II були затьмарені ще більшим лихом. Син Роберт і Констанція повстали проти нього й почали закликати інших аристократів не підкорятися королю. Зерно непокори пало на сприятливий ґрунт. Значне коло французьких вельмож лише чекало приводу до виступу проти монарха новоствердженої династії, виношуючи свої амбітні плани. Роберту II приходилося то тут, то там відновлювати лад у непокірній державі, придушуючи опір феодальної опозиції.

Поміркований і розважливий Генріх також підтримав виступ проти батька.

Змучений старістю та хворобами, тяжко переживаючи зраду власних дітей і своїх підданих, що присягали йому на вірність, Роберт II Побожний сконав 20 липня 1031 р. у містечку Мелен неподалік Парижа. Хроніст відмітив, що того

дня навіть сонце зробилося схожим на старий місяць і всіх людей огорнула темрява. В скорому часі тіло померлого монарха було перевезене до абатства Сен-Дені й поховане поряд з місцем, де покоїлися останки його батька.

Після смерті батька Генріх I залишився єдиним законним володарем своєї держави, однак йому треба було заспокоїти непокірних васалів і в першу чергу свого брата Роберта та свою матір Констанцію, до яких примкнув і наймолодший з братів – Ед. Розгорнулася запекла міжусобна війна. Королева-мати не полишала надій скинути з престолу одного свого сина, щоб посадити туди іншого. Її підтримувала частина знаті. Набравши військо у Бургундії, Роберт пішов війною на брата. Спроби зупинити його мирними засобами не вдалися. Генріх I, заручившись підтримкою нормандського герцога Роберта II Диявола (своє прізвисько той отримав за надзвичайну лють у битвах, а також за можливе отруєння свого старшого брата, після смерті якого він отримав владу над Нормандією), повів своїх воїнів проти молодшого брата.

У битві поблизу містечка Вільньов-Сен-Жорж війська Генріха I одержали перемогу. Його брат Роберт з рештками своєї армії втік до Бургундії. Усвідомлюючи руйнівний характер міжусобиці, король пішов на замирення з Робертом, віддавши йому в ленне володіння Бургундію, яка вже де факто знаходилася під управлінням того.

25 липня 1032 р., через рік після смерті чоловіка у тому ж самому містечку Мелен, де сконав Роберт II, померла королева Констанція. Її останки були перенесені ченцями в Сен-Дені і поховані поряд з тілом її чоловіка. Так смерть возз'єднала навіки тих, хто перед тим жили як кішка з собакою.

Однак проти Генріха I виступив наймолодший брат Ед, підтриманий могутнім графом Едом II Блуазьким. Розгромивши союзників свого найменшого брата, король все ж таки змушений був виділити Еду в уділ велике місто Орлеан, щоб задобрити свого ще одного потенційного супротивника. Тільки через два десятиріччя це місто знову повернулося під королівський скіпетр після смерті Еда. Фактично, королівський домен за Генріха I представляв собою невеличку околицю навколо Парижа. На решті території Франції влада короля була номінальною.

Прагнучи зміцнити свою владу, Генріх I всюди шукав могутніх союзників. Велику підтримку, як уже зазначалося, йому надавав нормандський герцог Роберт II Диявол, або Роберт II Величний, батько відомого Вільгельма Завойовника. Проте в 1035 р. під час паломництва до святої землі, де він сподівався спокутувати свої тяжкі гріхи, герцог помер. Вирушаючи до Палестини, він просив Генріха I стати опікуном Вільгельма, свого позашлюбного сина, за яким міцно закріпилося прізвисько Бастард – «Покидьок», що не завадило тому зберегти владу в Нормандії, а згодом підкорити Англію й створити потужну Англо-Нормандську монархію.

Одним із засобів зміцнення союзних взаємин традиційно були династичні шлюби. Однак, пам'ятаючи конфлікт свого батька з церквою та боючись можливого відлучення, Генріх I стерігся взяти шлюб із своєю родичкою. Адже будь-які непорозуміння з Ватиканом могли призвести до нової хвилі кривавої міжусобиці.

А вибрати йому наречену було не так просто. Практично всі монархи Європи, тією чи іншою мірою доводилися йому родичами. В 1033 р. Генріх I заручився з 6-річною Магольдою (Матильдою), дочкою німецького імператора Конрада II. Цей союз міг принести великі політичні дивіденди. Однак через рік дівчинка-наречена померла. Тому король Франції знову був поставлений перед відповідальним вибором дружини.

В 1034 р. Генріх I одружився з Матильдою Фризькою, племінницею впливового єпископа Тульського, який згодом надів папську тіару під іменем Лева IX. Цей шлюб був маловигідний в політичному плані, однак це був один з небагатьох варіантів уникнення кровозмішення та небажаних санкцій з боку найсвятішого престолу. Єдине благо, яке могла принести французькій короні Матильда, це народження бажаного спадкоємця трону. Але цю подію треба було відтермінувати на кілька років. На момент весілля юна королева мала не більше 10 років, тож шлюб із нею для Генріха був тоді суто формальним.

Через кілька років, коли Матильда подорослішала, між молодятами встановилися шлюбні взаємини, і, як результат, молода жінка завагітніла. Весь двір, всі піддані і, звичайно, в першу чергу, сам батько з нетерпінням чекали народження первістка. На світ з'явилася дівчинка. Пологи видалися важкими й незабаром Матильда померла, слідом за нею зійшла в могилу і її дочка. Ця велика сімейна трагедія відбулася в 1044 р.

Важко переживаючи смерть дружини, Генріх I розумів необхідність отримання спадкоємця для збереження своєї династії. Йому належало найближчим часом укласти шлюб з іноземною принцесою, який би міг принести державі вигідний політичний союз, а йому – нащадка. На схід були відправлені королівські посланці з метою розвідати, в кого з тамтешніх правителів є дочки на виданні.

Зазначимо, що в 1040-х рр. у Києві при дворі Ярослава Мудрого перебував англійський принц Едуард Вигнанець. Тут він мав би зустрічатися з Гаральдом III Хардродом (Суворим), чоловіком Єлизавети Ярославни, майбутнім королем Норвегії, який буде претендувати згодом й на англійську корону після смерті Едуарда Сповідника й загине у боротьбі з наступником того Гаральдом II в 1066 р. Безумовно, Едуард Вигнанець мав контакти з Західною Європою й міг виконувати певні посередницькі функції, що сприяли б налагодженню зв'язків між Руссю та Заходом.

Невдовзі мандрівні люди принесли до Парижа звістку про те, що король Русі має дочку надзвичайної краси й ця дівчина точно не рідня французькому правителю. За свідченням історика XVII ст. Мезере, сватання й одруження з Анною виявилися для короля справою не досить складною. Шлюб відбувся майже одразу після смерті Матильди: «Генріх, що бачив себе без дітей і без жінки при силі свого віку, я чув, у 39 років, з легкістю погодився слідувати рекомендаціям своєї Ради, яка його зобов'язувала дати спадкоємців Королівству. Чутки йому принесли звістки про чарівність однієї достойної Принцеси, яка заволоділа серцем великого Монарха. Це була Анна... Закохавшись в єдину розповідь про її досконалість, він відправив єпископа з Мо, разом з великою та пишною посольською свитою у справі просити її руки року 1044. Його пропозиція була зустрінута з такою пошаною та привітністю, яку міг отримати тільки принц, і його Володарка була вручена в руки єпископа, який доставив її у Францію. Шлюб був зустрінутий загальною радістю, яка передвіщала, що успіх тут буде кращим, ніж одруження з Матильдою»⁷⁸. Отже, як бачимо, Мезере вважав, що Генріх I одружився з Анною майже одразу після смерті Матильди.

ANNE, II. FEMME DE HENRY.

HENRY se voyant sans enfans & sans femme à la force de son âge; j'entens à trente-neuf ans, se laissa facilement persuader aux remontrances de son Conseil, qui le sollicitoit de donner de ses heritiers au Royaume. La Renommée luy rapporta les merveilles d'une Princeſſe digne de poſſeder le cœur d'un grand Monarque. C'eſtoit Anne fille de Gautier ſurnommé Saveir, du Tillet l'appelle George, Roy de Ruſſie, par les modernes dite Moſcovie. Ce Prince épris au ſeul recit de ſes perfections, envoya l'Eveſque de Meaux, avec un magnifique & pompeux appareil d'Ambaſſade en faire la demande en l'an 1044. Sa propoſition fut receuë avec autant d'honneur & de complimens que l'on en pût rendre à un ſi grand Roy. Cette Princeſſe fut miſe entre les mains de l'Eveſque, qui l'amena en France. Le mariage fut celebré avec une réjouïſſance univerſelle, qui preſageoit que le ſucces en feroit plus heureux que de celui de Mathilde; Neantmoins les ſouhaits des bons François ne furent pas ſi-toſt exaucez: huit ans ſe paſſerent ſans produire aucun fruit. La France ayant attendu long-temps ce bon-heur deſeſperoit d'en jouir mais: le Roy en avoit un fâcheux déplaiſir, & Anne encore plus que luy une triſteſſe inſoluble. Cette Reine après avoir en vain recherché tous les remedes humains, elle adreſſa ſes prieres au Ciel, comme avoit fait autrefois en pareille occaſion cette autre Anne mere du Prophete Samüel; & preſenta à Dieu l'interceſſion de ſaint Vincent, en faveur duquel les François recevoient chaque jour de miraculeux bien-faits. Elle ſ'en reſſentit auſſi bien que les autres, & avant la fin de l'année que l'on contoit mil cent cinquante-trois elle mit au monde un ſils qui fut appellé Philippe; en reconnoiſſance dequoy elle fonda l'Egliſe de ſaint Vincent à Senlis; où on la void ſur le portail tenant entre ſes mains un Temple qu'elle preſente à Dieu. Elle eut encore deux ſils; Robert qui mourut avant ſon pere; & Hugues qui fut Comte de Vermandois, en ayant épouſé l'heritiere, & une fille dont le nom ſ'eſt perdu, laquelle mourut avant l'âge nubile.

Peu de jours après qu'elle fut veuve, elle ſe retira à Senlis, où elle faiſoit bâtir une Eglife en l'honneur de ſaint Vincent Martyr. Sa ſolitude ne fut pas ſi aſtérée qu'elle n'eſcouteât la recherche de Raoul de Peronne Comte de Creſpy & de Valois; lequel elle épouſa: & cette ſeconde flamme penſa allumer une guerre civile; non pour la difference des qualitez, car les grands Seigneurs alloient preſque de pair avec les Roys, mais parce que Raoul eſtoit parent du premier mary, & que ſa premiere femme vivoit encore. Ce qui donna occaſion aux Eveſques d'excommunier ce Seigneur: mais rien ne fut capable de les ſeparer que la mort de Raoul.

Сторінка з «Історії Франції» Мезере, присвячена королеві Анні

⁷⁸ Mézeray François Eudes de. Histoire de France. Tome I. – P.399.

В реальності навряд чи все було настільки простим. Шлях від Парижа до Києва був важким і довгим, а Русь для тогочасних французів знаходилася десь на краю світу, на кордоні християнської цивілізації. На схід від володінь руського короля, за середньовічними уявленнями, простиралися дикі степи Азії, де жили потойбічні Гоги та Магоги, які колись почнуть вторгнення на християнські землі й це стане передвіщенням Страшного Суду.

Такий розважливий політик, яким був Генріх I, навряд чи став би відправляти велике та поважне посольство, не маючи жодної згоди з боку київського правителя. Очевидно, високоповажні посланці французького короля вирушали в далеку й небезпечну путь, вже маючи попередню домовленість між Генріхом I і Ярославом.

Відомий радянський історик Володимир Пашуто вважав достовірним твердження німецького хроніста Ламберта Ашафенбурзького про перемовини Ярослава Мудрого з німецьким імператором Генріхом III стосовно можливості одруження того зі своєю дочкою, якою, напевно, могла бути й Анна. Отримавши відмову з німецького боку, Ярослав погодився прийняти офіційну шлюбну пропозицію щодо Анни від французького короля⁷⁹.

Зрозуміло, що, якщо такі переговори між Німеччиною та Руссю справді велися, вони ніяк не могли завадити матримоніальним планам французького короля, бо німецький правитель одружився в 1043 р. з Агнесою Аквітанською, а Генріх I був на той час ще одружений з Матильдою й овдовів лише роком пізніше. Французький король був в курсі політики сусіднього монарха й це могло б підказати йому напрямок діяльності після смерті дружини. Раз рука принцеси Анни вакантна, чому б не скористатися цим і не попросити її у її батька. Серед безперечних вигід такого шлюбу для Франції можна виділити наступні. Дочка Ярослава не мала ніякої спорідненості з Генріхом I. Союз з Руссю, великою та могутньою східною державою, міг принести певну політичну користь: Київ мав тісні дипломатичні, торгівельні та родинні взаємини з Візантією, Польщею, Угорщиною, Норвегією та Швецією. Значний посаг, який давали в придане до нареченої, міг суттєво поліпшити становище королівської скарбниці. До того ж, шлюб французького короля з руською принцесою міг бути своєрідним випадом проти Генріха III. Той, одружившись з Агнесою Аквітанською, отримував можливість прямо втручатися у внутрішньофранцузькі суперечки. Якщо згадати, що тодішня Аквітанія представляла собою потужне герцогство в центрі Франції, яке набагато перевищувало королівський домен, можна зрозуміти, чому Генріх I був дуже стурбований шлюбом німецького імператора з аквітанською герцогинею. Шлюб з руською принцесою дозволяв королю Франції отримати сильного

⁷⁹ Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – М.: Наука, 1968. – С.123.

союзника на сході. З іншого боку, якщо свідчення Ламберта Ашафенбурзького правдиві, Ярослав Мудрий міг бути серйозно ображений на Німеччину через горделиву відмову її правителя від його дочки. Тому шлюбна пропозиція з Франції дозволяла Києву вигідно вийти з негарного дипломатичного становища та заручитися підтримкою впливового союзника на заході.

До міждинастійних переваг шлюбу Генріха I з Анною Ярославною можна додати перелік важливих родинних зв'язків, які б принесла руська принцеса французькому королю. Її прабабця Сіґрид Горделива була матір'ю Естрід, сестри Кнута I Великого (відповідно, його мачухою, бо вийшла заміж за його батька). Цей король до своєї смерті в 1035 р. був фактичним правителем величезної імперії, що включала в себе Англію, Данію, Норвегію та Швецію.

Вищезгадана Естрід за першим шлюбом була другою дружиною герцога Ричарда II Нормандського, дідуся майбутнього Вільгельма Завойовника. Овдовівши, вона вийшла вдруге за Ульфа Торгільсона, від шлюбу з яким народився Свен II Естрідсен, король Данії з 1047 р. Таким чином, мати Анни Ярославни Інґігерда приходилась останньому двоюрідною сестрою.

Рідною сестрою Ричарда II Нормандського була Емма, вдова спочатку англійського короля Етельреда II Нерозумного, а згодом Кнута Великого. Сином Емми був останній король англо-саксонської династії Едуард Сповідник (Конфесор), який правив в Англії до 1066 р. Його наступник, Гарольд II, фактичний керівник Англійського королівства при Едуарді Сповіднику, теж доводився Анні ріднею. Її матір Інґігерда була триюрідною сестрою знатного датського вікінга Торкеля Стирбйорнсона, який був дідом Гарольда II та його сестри Едіти, дружини Едуарда Сповідника.

Норвегією в цей час спільно правили Магнус I Добрий, двоюрідний брат самої Анни, та його дядько Гарольд III Суворий, одружений з її сестрою Єлизаветою Ярославною, який загине в 1066 р. при спробі захопити англійський трон. Англія ж, як відомо, буде підкорена Вільгельмом Завойовником.

При дворі Ярослава Мудрого певний час перебував, переховуючись від переслідувань Кнута Великого, англійський принц Едуард Вигнанець, онук Етельреда II та племінник Едуарда Сповідника. Як найближчий родич останнього, Едуард Вигнанець мав високі шанси посісти англійський трон. Анна Ярославна напевно була з ним добре знайома. За деякими припущеннями, дружина Едуарда Вигнанця Агата могла бути родичкою Ярослава Мудрого, можливо, навіть його дочкою, а, отже, сестрою Анни.

Сестра Анни Анастасія вийшла заміж за угорського короля Андрія I, що правив до своєї смерті в 1060 р., а брат Ізяслав був одружений з дочкою польського короля Мешка II Гертрудою. В наступні роки з іноземними принцесами одружилися й інші Ярославичі. Зокрема, Всеволод був одружений

з візантійською царівною, від якої народився славнозвісний Володимир Мономах.

Враховуючи важливість скандинавів у тогочасній Європі, коли норманські династії засновували свої держави на терені від берегів Дніпра до Гібралтару, від холодних фіордів півночі до ласкавого узбережжя Середземномор'я, мати таку вигідну наречену для французької корони було значним успіхом.

Від французького короля до Києва було відправлене високоповажне посольство. До його складу увійшов єпископ з Мо Готьє Савейр, якого Мезере помилково назвав можливим батьком Анни, очевидно, неправильно зрозумівши якийсь старовинний документ, де той звертається до королеви як до своєї дочки, що є цілком логічним при зверненні пастиря до своєї прихожанки. Не виключено, що він згодом став особистим духівником королеви. Готьє Савейр прославився своїм розумом та освіченістю. Власне кажучи, його прізвисько «Савейр» і означає «розумний», «мудрий», «знаючий».

Крім Готьє Савейра до посольства також увійшли шалонський єпископ Роже та знатний вельможа Гослен де Шоні (або Гослен де Шаліньяк)⁸⁰.

Всі французькі джерела свідчать про люб'язний прийом, який посланці французького короля отримали у руського правителя.

Після залагодження всіх шлюбних питань та укладення міждержавних домовленостей, попрощавшись з батьками, молода князівна вирушила в далеку та невідому дорогу до Франції, де на неї з нетерпінням чекав зрілий наречений.

Згідно з красивою легендою, поширеною в художній літературі, коли посольство, відправлене до Києва, тріумфально поверталось до Франції, на зустріч йому виїхав сам король у супроводі численного сановного почту. І хоча на той час Генріх I нездужав, схвильований зустріччю зі своєю загадковою обраницею, він наказав везти себе до неї, щоб особисто зустріти наречену у своїх володіннях. Коли Анна вийшла з карети, всі придворні разом з королем, затамувавши подих, почали милуватися небаченою красою золотоволосої дівчини. Незважаючи на хворобу, король стрімголов помчав до руської принцеси, схопив її в обійми та почав вкривати її обличчя гарячими поцілунками. Дівчина спокійно сприйняла такий привселюдний прояв любовних почуттів і певний час не пручалася. Численні придворні захоплено вітали свого короля та його чарівну наречену, що мала незабаром стати їхньою королевою. Вивільнившись від палких обіймів майбутнього чоловіка, Анна начебто подивилася на нього та промовила: «Сподіваюсь, ви і є король Франції»⁸¹.

⁸⁰ Назаренко А.В. Генрих I и Анна Ярославна... – С.353-354.

⁸¹ Прекрасная славянка (Анна Ярославовна и король Генрих I Французский)... – 381 с.

Датування шлюбу Анни та Генріха I

Датування весілля Анни та Генріха й дотепер залишається дискусійним питанням в історіографії. Втім, суперечки точаться, здебільшого, навколо двох років – 1049⁸² і 1051⁸³. Хоча зрідка, у вигляді обережних припущень, називається і 1050 р.⁸⁴

Більшість дослідників схилиються до пізнішої дати. Вона підтверджується рядками з агіографічного твору кінця XI – початку XII ст., написаного ченцем Родульфом, «Життя Літберта [Ліетберта] Камбреського». Там під 1051 р. помічено одруження Генріха I з дочкою руського короля: «Королівством Франкським правив тоді король Генріх, муж сильний зброєю та достойний королівства, яке він тримав. Оскільки за років квітучої юності ні з ким він не пов'язав себе шлюбними узами, то франкська знать запропонувала йому дочку з роду руського короля. Послушник з Камбре, висвячений у майбутньому на єпископа, бо того чоловіка добре знали й шанували, був тут, маючи також важливу причину. Це відбувалося саме тоді, коли наречена й собі готувалася до шлюбу, час тих урочистостей був відмічений королівським благословенням, а

⁸² Луговий О. Визначне жіноцтво України... – С.43; Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse... – P.128; Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа. – Львів: Друкарня НТШ, 1909. – 31 с.; репринтне перевидання: Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа. – К.: Обереги, 1991. – 36 с.; Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques... – 62 p.; Хорунжий Ю., Якимів Ю. Сага про Ярославових доньок... – 40 с.; Небелюк Мирослав. Анна Ярославна... – 57 с; Борщак Ілько. Анна Ярославна, королева Франції // Стара Україна. — Львів. – 1925. – Т.6. – С.99-104; Висоцький С.О. Княгиня Ольга і Анна Ярославна... – С.74.

⁸³ Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси... – С.132; Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси... – С.23; Морозова Л.Е. Русские княгини... – С.83; Серяков М.Л. Любовь и власть в русской истории... – С.66; Історія України в особах: IX-XVIII ст... – С.70; Buteau Henri. La princesse Anne... – P.297-306; Bournand François. Russes & Français... – P.5; Bauthier Robert-Henri. Anne de Kiev... – P.539-564; Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.60, 66-70; Poppe Andrzej i Danuta. Anna Regina. Przyczynek paleograficzny... – P.239; Raspail Jean. Anne de Kiev; Joukovsky Arkady. Histoire de l'Ukraine... – 290 p.; Zlenko Anatoli, Joukovsky Arkady. La France et l'Ukraine. – P.: Dauphin, 1998. – 86 p.

⁸⁴ Грушевський Михайло. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т.2. – XI-XIII вік... – С.8; Семенкова Т.В. Судьба русской царевны Анны Ярославны. // Наука и жизнь. - 2004. - №5. - С. 84-89.

також і висвяченням. На цьому королівському вінчанні господар наш єпископ Літберт з Камбре був присутній і висвячений перед ним»⁸⁵.

Безумовно, на свідченнях «Життя Літберта Камбреського» ґрунтується й твердження з XII тому збірника «Галлія Християна» за 1770 р., де наводиться інформація про абатство Вільє: «Після смерті Матильди, Генріх одружився з Анною, дочкою Жерізея [Ярослава – Є.Л.], короля русів, і ця нова королева була коронована та освячена в Реймсі в той самий день, що й Літберт з Камбре був висвячений на єпископа в 1051 р.»⁸⁶. Відповідно це дозволяє віднести народження Філіппа до 1052 р., що більшість істориків і робить. Це практично збігається зі свідченнями Мезере, який визначав народження первістка Анни та Генріха 1053-м роком. Проте не все так гладко з 1051-м роком. Є досить багато свідчень, що весілля Анни та Генріха все ж таки відбулося на два роки раніше.

«Життя Літберта Камбреського» було написане через кілька десятиріч після одруження Анни та Генріха і рукоположення Літберта. На цей час точний рік події міг забутися. Пам'ятали лише, що все це відбувалося навесні, в день великого релігійного свята, скоріше за все Трійці чи, можливо, хоча менш ймовірно, Пасхи⁸⁷. В 1051 р. ці свята припадали відповідно на 19 травня та 31 березня. Однак свідчення Родульфа грішать фактичними неточностями: він не знає, що король Генріх I був раніше одружений з Матильдою й навіть мав дочку, не називає, очевидно через незнання, імені нової королеви та її батька. Час події у Реймському соборі він міг визначити приблизно.

Хроніка Кларія, написана в 1108-1109 рр, розповідаючи про одруження Генріха I, не вказує точного року цієї події. Переказуючи справи, що відбувалися у Франції між 1046 і 1047 рр., Кларій позначає: «В той час король Генріх відправив Готьє, єпископа Мо, та Гослена де Шоні з іншими до якогось короля в грецьких краях, щоб той дав йому в жінки свою дочку. Назад до Франції той відправив їх з великими дарами та дочкою»⁸⁸. Тож, за бажання, це повідомлення можна витлумачити як на користь 1049-го року, так і 1051-го.

Таким само нейтральним є повідомлення глоси на полях так званого «Псалтиря Одальрика» XI-XII ст.: «В літо по втіленню Слова [тобто від Різдва Христового – Є.Л.] 1049-те, ...Генріх, король французький, відправив у Рабастію [очевидно, Русь – Є.Л.] шалонського єпископа Роже, по дочку короля

⁸⁵ Vita Lietberti episcopi Cameracensis // Monumenta Germaniae historica. Scriptorum. Tomus 30-Part 2, Supplementa tomorum I-XXV. 1934. – P.850.

⁸⁶ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... – P.47.

⁸⁷ Назаренко А.В. Геніх I и Анна Ярославна... – С.355.

⁸⁸ Там само. – С.353.

тієї країни, на ім'я Анна, з якою він мав одружитися»⁸⁹. З цього повідомлення важко зрозуміти, місія розпочалася в 1049 р. чи повністю здійснилася?

Однак, при вирішенні цього питання важливішу роль буде відігравати документ, що найближче стоїть до означеної події. Мається на увазі грамота ланського єпископа Елінана від 3 грудня 1059 р., підписана самим Генріхом I, яка датується 29-м роком його правління та 10-м роком життя його сина Філіппа⁹⁰. Це означає, що королевич мав народитися до грудня 1050 р. Якщо це так, шлюб між його батьками аж ніяк не міг відбутися в 1051 р., як це стверджується у більшості історичних нарисів.

Чернець-бенедиктинець з конгрегації мавристів, дослідник церковної історії Мішель-Кретьєн Туссен дю Плессі видав в 1731 р. «Історію церкви в Мо», де була чітко вказана дата вінчання королівського подружжя: «...Трохи пізніше Генріх I звернув погляд на принцесу Анну, дочку Ярослава, короля Русі, щоб той дав її Франції як королеву, Савейр був обраний цим володарем разом з Госеліном де Шаліньяком, щоб відправитися туди просити її. Він отримав її та повернувся з нею до Франції в 1049 р., задоволений милістю та подарунками. Король одружився з нею на Трійцю-П'ятидесятницю, й від цього шлюбу наступного року народився Філіпп I... Він був присутній в 1050 р. (9 червня) на відкритті раки з мощами в монастирі Святого Дионісія, зробленому всупереч релігійним вимогам монастиря Святого Емерама Регенсбурзького»⁹¹.

В 1049 р. Свято Трійці припадало на 14 травня. Цілком допустимо, що навесні наступного року на світ з'явився первісток подружньої пари Філіпп. Немає підстав не довіряти тому, що 9 червня 1050 р. щасливі батьки могли взяти новонародженого принца в пелюшках на урочисту релігійну подію. Тим більше, якщо врахувати, що король і вся Франція чекали на спадкоємця престолу близько двох десятиріч. Це могла бути також демонстрація того, що віднині Генріх I має прямого нащадка.

Ще одним аргументом на користь того, що шлюб Анни та Генріха відбувся саме 14 травня 1049 р., а через рік у них вже народився син Філіпп, може бути сакральний для тогочасного французького двору характер дат, яким тоді набожні християни дуже вірили. На 14 травня в 1049 р. випадало Свято Трійці. Перед тим, Трійця випадала на 14 травня в 1027 р. Саме цього дня Генріх I був коронований своїм батьком Робертом II.

⁸⁹ Там само. – С.354.

⁹⁰ Там само. – С.355.; Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... – Р.47.

⁹¹ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... – Р.49-50.

Філіпп I був коронований 23 травня 1059 р. Цього дня теж було Свято Трійці. Щоправда в «Хроніці Кларія» помазання на царство Філіппа віднесено до 1055 р.⁹² Тоді хлопчик був коронований в надзвичайно ранньому віці – у 5 років (якщо народився в 1050 р.) або в 3 (якщо в 1052 р.).

Якщо припущення про його народження в 1050 р. правдиві, як це впливає з грамоти ланського єпископа (слід врахувати, що це єдиний документ, який свідчить про народження Філіппа в 1050 р. Історик Ботьє вважав, що в тексті документу просто була зроблена описка, яка додала віку королевичу⁹³), він був коронований в 1059 р. на 10-му році життя. Саме так вчинив і батько Генріха I Роберт II, посадивши на трон поряд з собою в такому віці свого старшого сина Гуго.

Серед непрямих підтверджень віднесення цього шлюбу до 1049-го року можна згадати свідчення священика й історика отця-Кенеля, котрий близько 1670 р. досліджував життя та діяльність королеви Анни за середньовічними рукописами, котрі згодом, ймовірно, були втрачені. Кенель зазначав, що після смерті свого другого чоловіка в 1074 р. Анна вирішила повернутися на батьківщину, проживши у Франції 25 років⁹⁴. Нескладна арифметична дія показує, що, якщо на 1074 р. жінка провела в чужій країні рівно чверть століття, то приїхати сюди вона мала в 1049 р. Втім не можна відкидати, що 25 років тут згадано не точно, а умовно.

Можна припустити, що дата 1051 р. в хроніках закріпилася дещо пізніше, наприкінці XI – на початку XII ст., ймовірно, під впливом популярного «Життя Літберта Камбрезького».

Отже, вірогідніше за все, шлюб між Анною та Генріхом I відбувся 14 травня 1049 р. Жениху тоді був 41 рік, а його нареченій близько 20. В такому разі спростовується ще одна теза Мезере, про довге очікування французами вагітності нової королеви. Нескладні арифметичні підрахунки показують, що жінка завагітніла не пізніше, ніж через два-три місяці після шлюбу. Отже, Анна змогла досить швидко задовольнити очікування короля та його підданих. Хоча, розуміючи всю важливість своєї місії, молода жінка справді могла турбуватися через відсутність вагітності протягом цих двох-трьох місяців, і можна повністю довіряти словам Мезере про те, що «свої молитви вона звертала до неба» та

⁹² Chronicon Sancti Petri Vivi Senonensis // *Bibliothèque historique de L'YONNE ou Collection de legends, chroniques et documents divers pour servir a l'histoire des differentes contrees qui forment aujourd'hui ce department.* – Tome II. – Auxerre: Perriquet et Rouille, imprimeurs de la societe; Paris: Didron, 1863. – P.506-507.

⁹³ Bauthier Robert-Henri. Anne de Kiev reine de France et la politique royale au XIe siècle // *Revue des Etudes Slaves.* – Vol.57. – 1985. – P.539-564.

дала обітницю побудувати церкву на честь Святого Вінсента-чудотворця у разі народження сина.

Анна Руська – королева Франції

Один з уявних портретів королеви Анни

Без сумніву, перші роки Анни у чужій країні вийвилися дуже важкими. Мова, віра, звичаї – все тут було іншим. Королева змушена була змінити традиційне для себе православ'я на католицьку віру своїх підданих й вислуховувати богослужіння незвичною їй латиною. Вона відзначалася великою побожністю. Багато коштів вона виділяла на розвиток церков і монастирів, а також допомогу злиденним. Ці якості молодой королеви відмічав у своєму листі до неї в 1059 р. папа римський Миколай II.

Можна припускати, що попервах вона намагалася проводити час у колі нечисленних земляків, що супроводжували її до Франції. Проте «*noblesse oblige*», як кажуть французи. Становище зобов'язує. Королева мусить брати участь у всіх державних справах.

Париж середини XI ст. являв собою неприглядне видовище: брудні криві вулички, прямо на які виливали помиї мешканці найближчих будинків, після дощів представляли собою непролазну багнюку. Маленька столиця Франції не йшла ні в яке порівняння із золотоглавим Києвом, суперником Константинополя. Столиця Русі являла собою крупний політичний, економічний, культурний, релігійний і військовий центр світового масштабу.

⁹⁴ Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.115-116.

Він був розташований на перехресті культур і цивілізацій, на перетині торгівельних шляхів між Сходом і Заходом, Півднем і Північчю. Київ завжди було велелюдним. Сюди часто навідувалися іноземні гості, а деякі з чужинців навіть засновували свої квартали. Тут не в дивовиж були люди, що носили відмінний одяг та говорили чужою мовою: грецькою, арабською, німецькою тощо.

Разючий контраст не на свою користь складав і чоловік Анни у порівнянні з її батьком. На відміну від Ярослава, прозваного Мудрим, засновника храмів, монастирів і навіть шкіл, покровителя книжних людей, законодавця, Генріх I був неписьменним й на важливих документах, де Анна ставила свій відомий кириличний підпис, він залишав лише хрестик.

Дуже часто біографи Анни Ярославни цитують її нібито лист до свого батька в Київ й наводять при цьому лише пару рядків наступного змісту: «До якої варварської країни ти мене відправив. Тут житла похмурі, церкви потворні, а нрави жахливі»⁹⁵. Мабуть, ці слова справді відбивають реальний душевний стан королеви-чужинки у Франції: її тугу за рідними та батьківщиною, самотність, сум. Однак, як зазначила відома російська дослідниця Наталія Пушкарьова, встановити чи існує оригінал цього листа не вдається⁹⁶.

Звичайно, на фоні Києва, прикрашеного десятками церков і, в першу чергу, створеним її батьком величним собором Святої Софії, Париж явно програвав. І це, напевно, дуже гнітило молоду королеву. Беручи участь у державних прийомах, нарадах, богослужіннях, де всі з захопленням милувалися її вродою, Анна могла відчувати себе самотньою та нещасливою.

Головною місією, яку очікували від неї у Франції, було народження спадкоємця престолу. Як свідчить Мезере, Анна з молитвами зверталася до Святого Вінсента, прохаючи подарувати їй сина й обіцяючи заснувати на честь нього монастир.

В 1050 р. (або в 1052 р.) в королівській родині народився первісток. Хлопчика назвали Філіпп. Це ім'я вперше зустрічається у французьких анналах. Доти грецькі імена серед французів були непопулярні, а жодного з відомих Філіппів до XI ст. в цій країні ми не знаємо. Ім'я перекладається «той, що любить коней».

⁹⁵ Прекрасная славянка (Анна Ярославовна и король Генрих I Французский)... – 381 с.; Историк Вячеслав Корниенко: "В Софийском соборе я обнаружил автографы знаменитой княжны Анны Ярославны, ставшей впоследствии королевой Франции" // Факты. – 2010. – 24 марта; Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси... – С.23; Серяков М.Л. Любовь и власть в русской истории... – С.67; Холодилин А.Н. Автографы Анны Ярославны – королевы Франции // Русская речь. – 1985. - №2. – С.111.

⁹⁶ Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси... – С.23.

Ймовірно, Анна, добре знайома з грецькою культурою, мала пряме відношення до вибору імені сина. Однією з пристрастей жінки, як не дивно, було полювання, вона охоче проводила час за межами остогидлого міста в тиші лісу. Тож цілком вірогідно, що любов до коней була і в її натурі.

Також, відзначимо, ім'я Філіпп носив один з апостолів Христа, який за переказами проповідував на території Скіфії. Ці землі складали ядро Київської Русі.

В подальшому ім'я Філіпп у Франції прижилося й набуло надзвичайної популярності: маємо кількох королів з таким іменем і безліч інших відомих людей.

Після народження сина королева Анна дотримала слова й звела в містечку Санлісі церкву на честь Святого Вінсента. На порталі цього величного храму можна бачити зображення стрункої молодої жінки з печальним обличчям та двома довгими косами, що спускаються нижче пояса. В правій руці вона тримає скипетр, символ влади, а в лівій – маленьке зображення храму, який був зведений на її прохання. На постаменті напис «*Anne de Kiev*» - «Анна Київська». Щоправда, як уже зазначалося, раніше тут було викарбовано «*Anne de Russie*», однак потім напис змінили з міркувань політкоректності. Світлу пам'ять королеви-засновниці постійно згадують у молитвах місцеві священнослужителі.

Підпис королеви Анни також можна побачити ще на кількох документах, присвячених заснуванню чи благоустрою монастирів і церков⁹⁷. Її християнське благочестя та добродійність відзначалися сучасниками. Зокрема, в 1059 р. папа римський Миколай II відзначав, що з великою радістю дізнався про допомогу королеви нужденним⁹⁸.

Бог щедро наділив королівську родину дітьми. Невдовзі після Філіппа народилися ще сини Роберт і Гуго та дочка Емма. Щоправда, Роберт помер ще маленьким. Філіпп же наслідував батьківський трон, ставши королем Філіппом I, а Гуго у майбутньому став графом Вермандуа та Валуа й одним з лідерів першого хрестового походу, увійшовши до історії під прізвиськом Гуго Великий. Стосовно Емми певних звісток немає, але є підстави ототожнювати її із Святою Едігною, канонізованою католицькою церквою.

⁹⁷ Labanoff de Rostoff Alexandre. *Récueil de pièces historiques...* – P.1-10; 13-29; 32-41.

⁹⁸ Ibid. – P.11-12.

Скульптура королеви Анни на порталі церкви в Санлісі

23 травня 1059 р. на день Святої Трійці Генріх I посадив на престол поруч з собою свого найстаршого сина. Філіппові тоді йшов 10-й (за іншими даними – 8-й) рік. Як і свого часу його дід і батько, король намагався унеможливити міжусобні чвари за трон у разі своєї смерті, закріпивши його за сином. Хоча Генріху лише перевалило за 50, здоров'я його було поганим. Подальші події показали, що старіючий монарх вчинив мудро. Наступного року він помер. Ця трагічна подія сталася 4 серпня 1060 р.

Передбачаючи близький кінець своїх днів, Генріх I призначив опікуном свого юного сина-короля могутнього графа Балдуїна Фландрського. Популярні тези про те, що після смерті чоловіка та за малолітства сина Францією правила Анна, м'яко кажучи, не зовсім відповідають дійсності. До своєї смерті у 1067 р. головним фактичним правителем королівства був саме граф Балдуїн. Лише після того бразди керівництва державою потроху перебирає в свої руки молодий Філіпп I, який став одним з рекордсменів по тривалості управління Францією. Його бурхливе володарювання тривало 49 років. Довше нього владу над державою тримали лише король-Сонце Людовик XIV (72 роки) та його правнук Людовик XV Улюблений (59 років).

Хоча вплив королеви-вдови на французьку політику, і насамперед на власного сина, залишався великим. На важливих державних документах бачимо її підпис. Тож тезу про регентство Анни, як представниці королівської влади при малолітньому Філіппі I, з певними обмовками, можна прийняти.

Проживши деякий час по смерті чоловіка в Парижі, Анна згодом віддалилася від двору, оселившись в улюбленому їй тихому, затишному й мальовничому Санлісі. Варто нагадати, що це місто відігравало важливу роль в житті королівської родини, адже саме тут було посаджено на французький престол династію Капетингів.

«Реймське євангеліє»

Досить поширеною у вітчизняній і зарубіжній історіографії є теза про те, що священний коштовний манускрипт, писаний слов'янськими буквами, так зване «Реймське євангеліє», на якому присягали французькі королі, був привезений до цієї країни саме Анною Ярославною у якості посагу посеред інших коштовностей.

В ті часи книга коштувала надзвичайно дорого, адже лише на створення одного примірника пергаментного рукопису потрібно було використати шкіри ледь не цілого стада корів або овечої отари, піддавши цей матеріал складній попередній обробці: вичинці, вибілюванню, вирівнюванню, розрізанню, розліновуванню тощо. Потім за роботу бралися книжники, які повільно здійснювали акуратну та кропітку роботу, вимальовуючи літери тексту та прикрашаючи сторінки мініатюрами. Кожна літера мала писатися у відповідності до суворо визначеного канону. Першу літеру, зазвичай, виділяли особливо, розфарбовуючи її у червоний колір і декоруючи її візерунками, зображеннями рослин або тварин. В російській мові до сих пір зберігається поняття «писать с красной строки», тобто писати з нового рядка.

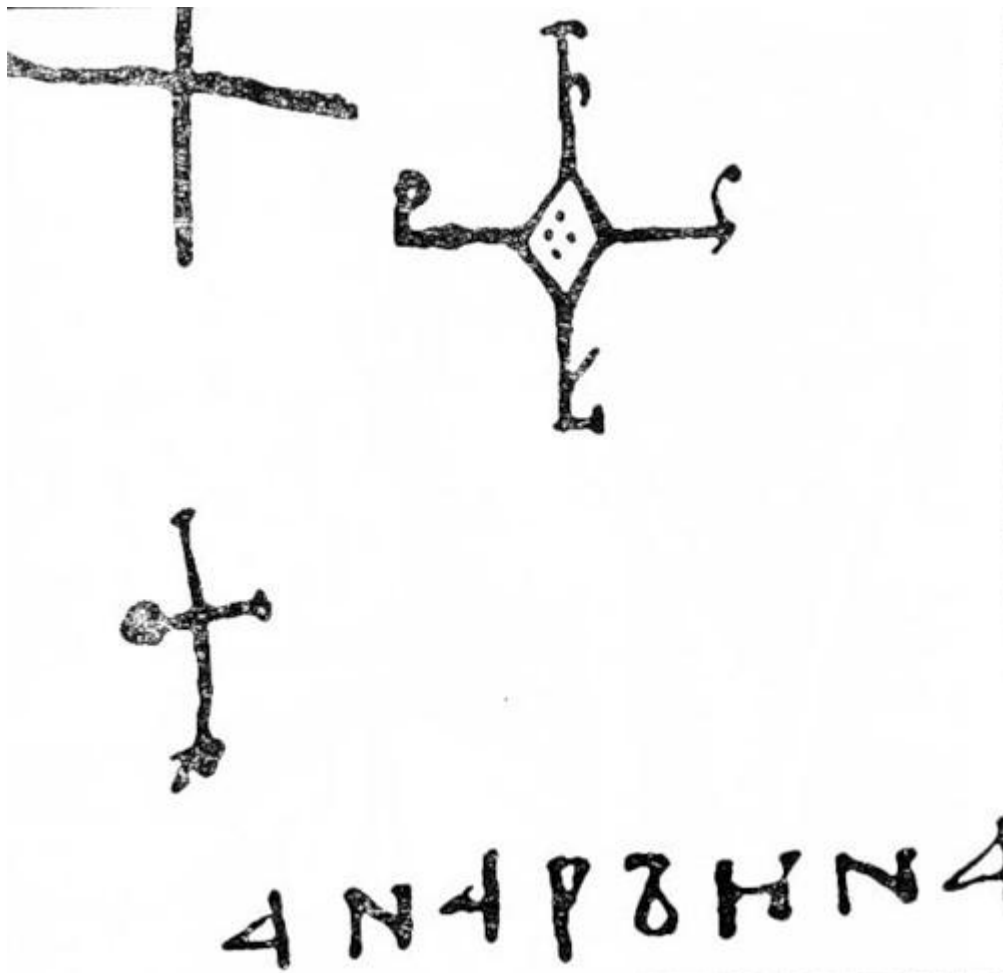

Кирилична та глаголична сторінки Реймського євангелія

Написання книги могло тривати багато років. Тільки після того, як текст був повністю написаний, пергаментні аркуші зшивалися й поміщалися між двох дошок. Звідси вислів: «прочитати книгу від дошки до дошки». Як правило, книга оздоблювалася обкладинкою з дорогоцінних металів і коштовного каміння. Інколи сюди могли вміщатися церковні реліквії: хрести, ікони, часточки мощей святих тощо.

Дочка заможного руського правителя, що їхала в далеку країну з дорогими подарунками, могла везти подібну книгу. Адже, сучасний вислів «Книга – найкращий подарунок», тоді мав буквальне значення через неабияку вартість манускриптів. Також книга, написана слов'янською мовою, могла служити князівні розрадою та втіхою на чужині, зберігаючи тепло батьківської оселі та залишаючись маленьким містком між нею і рідним світом.

Таке пояснення походження цього документу є цілковито логічним. З історичних джерел знаємо, що королева Анна була жінкою освіченою, а це було явищем рідкісним у тогочасній Франції, та побожною. При письмі користувалася слов'янськими літерами. Загальновідомим є її автограф.

На фоні хрестиків неписьменної французької знаті виразно проглядається підпис «АНА РЪННА» («Анна Регіна» - «Анна Королева»)

Однак, на жаль, є підстави сумніватися в тому, що «Реймське євангеліє» потрапило до Франції у середині XI ст. і завдяки Анні. Немає жодних свідчень про те, що цей манускрипт якось пов'язаний з нею.

Документ складається з двох частин, одна з яких писана кирилицею уставного типу, а інша – так званою, «ламаною» хорватською глаголицею, малопоширеною на руських землях. Текст написаний на пергаментних аркушах у два стовпчики з обох боків.

Кирилична частина (16 аркушів) представляє собою уривки з євангелій із позначенням днів важливих релігійних свят, коли певний уривок потрібно читати. Цей період охоплює час від кінця жовтня до початку березня. Якщо взяти до уваги, що рік традиційно на Русі починався з березневого рівнодення, коли світло брало гору над темрявою, можна припустити, що існувала початкова частина цього твору, яка охоплювала час від квітня до вересня. Таким чином, відсутні кілька аркушів з відповідним текстом.

Не викликає сумніву, що аркуші, писані кирилицею, є лише частиною загального твору. Текст починається словами «велика человеци же чудишася глаголюще како есть яко и ветри и море послуша его...». З першого погляду кидається в око відсутність традиційного для тогочасних писань зачину. Перша літера не виділена, як це зазвичай робилося в рукописах середньовіччя. Хоча, після завершення означення богослужебних днів, починаються уривки з євангельських оповідань про Христа від народження до розквіту його проповідницької діяльності. Закінчення кириличної частини буквально уривається на півслові: «вечероу же бывших глагола господин винограда к строи...», що стосується новозавітної притчі про виноградаря та його робітників. Зважаючи на те, що далі мав б йти, принаймні, переказ головних подій життєпису Христа про його урочистий в'їзд до Єрусалима, зраду Іуди, страсті Христові та, нарешті, смерть на хресті та воскресіння з мертвих, і, спираючись на логіку komponування твору, можна зробити висновок, що 16 кириличних аркушів являють собою приблизно третю-четверту частину загального тексту.

Глаголична частина книги складається з 29 аркушів і є своєрідним продовженням кириличної. Її komponування нагадує структуру першої частини. Друга частина доводить євангельські оповідання до логічного завершення – розп'яття та воскресіння Христа. Відмічено найважливіші дні богослужінь, коли потрібно читати відповідні уривки з Нового заповіту, від Вербної неділі до Благовіщення.

В глаголичному тексті багато чехізмів, а наприкінці його міститься приписка, що книга створена в «літо Господне» 1395. Одна частина її написана «словенським язикем», а інша – руським. Ось як про це сказано в самому завершенні твору: «А друга страна тіех-то книжек, енж ест подле русского

закона, ту псал ест свати Прокоп Опат сву руку, а то писмо русске дал небожтик Карел четврти цар рзимски к ославени тому-то кластеру, а ке цти Сватему Єрониму і Сватему Прокопу. Господине рач му дати покой вієчни. Амн»⁹⁹.

Отже, як можна зрозуміти з цієї приписки, кирилична частина належить преподобному Прокопію Сазавському (бл. 970-1053). Цей святий надзвичайно шанується в Чехії і став першим чехом офіційно канонізованим римокатолицькою церквою.

Імператор Священної Римської імперії Карл IV подарував цей кириличний рукопис ченцям заснованого ним Емауського монастиря в Празі (Сазаво-Емауського монастиря, або монастиря на Словенах), на вшанування пам'яті Святих Ієронима та Прокопа. Свою назву монастир отримав через те, що в день його освячення 21 листопада 1347 р. читалася глава з Біблії про зустріч Ісуса з учнями по дорозі до Емауса».

Цей старовинний архітектурний ансамбль став однією з візитівок сучасної Праги. Багато туристів залюбки відвідують «Емаузи», як називають його теперішні чехи. Тут можна оглянути цікаві й оригінальні фрески та мозаїки доволі подібні до подібних оздоблень у православних релігійних спорудах. Протягом століть цей середньовічний монастир багато разів перебудовувався. Свого сьогоднішнього вигляду він набув після капітальної повоєнної реконструкції, проведеної в зв'язку з тим, що внаслідок авіаційного бомбардування було повністю зруйновано його дах. Саме тоді під час відбудови замість колишніх двох готичних веж він отримав екстравагантний залізобетонний дах у вигляді двох вітрил, що перетинаються. Нині в монастирській корпусі розміщуються інститути Чеської академії наук.

Цей релігійний центр був відомий тим, що з спеціального дозволу папи римського Климента VI отримав право відправляти католицьке богослужіння слов'янською мовою¹⁰⁰, що одразу зробило його популярним у народі. В самій Чехії божу службу ніхто не правив по-слов'янськи з кінця XI ст. В 1097 р. останній осередок традицій Святих Кирила та Мефодія Сазавський монастир був зайнятий ченцями-бенедектинцями, що відправляли божественні літургії латиною. Братія, що молилася рідною мовою, була змушена залишити святу обитель й шукати прихистку на сході та півдні, переважно в Словаччині та Хорватії. Для ведення відправ слов'янською Карл IV запросив ченців саме з Далмації, тобто Хорватії.

⁹⁹ Ганка Вацлав. Сазаво-Эммаузское святое благовестовование. Ныне же Реймское. – Прага: Книгопечатъ сынов Богумила Гааза, 1846. – С.186-188.

¹⁰⁰ Там само. – С.V.

Таким чином, більш-менш простежується доля твору з середини XIV ст. Для братії Емауського монастиря книга, подарована імператором Карлом IV, мала сакральний характер, як в силу давності твору, так і в силу святості імені Прокопія Сазавського. Ченці зробили для манускрипта дорогоцінне оздоблення з частинкою мощей святих. Як безцінна реліквія, Сазавсько-Емауське євангеліє зберігалося в монастирі до початку XV ст. й використовувалося для богослужіння лише в найбільші релігійні свята. В 1419 р. гусити на чолі з Яном Жижкою вивезли священну книгу з захопленого ними монастиря й зберігали її у себе, використовуючи для божественних відправ за своїм обрядом. У середині XV ст. євангеліє опинилося в Константинополі. Очевидно, це пов'язано з чеською місією до православного патріарха в 1451-1452 рр. На фоні занепаду гуситського руху, в умовах, коли на Чехію вели форсований наступ хрестоносці, нещадно убиваючи єретиків і знищуючи все, що суперечило догматам офіційного католицизму, спеціальне посольство було відправлене до столиці Візантії, щоб шукати підтримки патріарха Константинопольського та вести переговори про перехід гуситської церкви під його покровительство. Посольство привезло коштовні дари й серед них своє дорогоцінне євангеліє¹⁰¹. Однак, як відомо, союз між гуситами та православ'ям не відбувся через захоплення Константинополя турками в 1453 р. Через століття старовинний манускрипт знову потрапив до Західної Європи. Ймовірно, він був привезений в числі інших святих емісаром з Константинополя Костянтином Палеокаппою до Північної Італії, де в 1545-1563 рр. відбувався відомий Тридентський собор. Тут євангеліє придбав один з учасників собору реймський архієпископ Карл Лотаринзький і привіз до Франції, де передав на зберігання до реймського собору. Саме з цього часу «Реймське євангеліє», відоме у Франції під назвою «*Le Texte du Sacre*» («Коронаційне письмо»), могло використовуватися при коронуванні монархів аж до Великої Французької революції. Кожен новий король, кладучи правицю на євангеліє у Реймському соборі, промовляв наступний текст присяги: «*Ainsi le jourons, vouons et promettons sur la sainte et vraie Croix et le saint Évangile touché*» («Таким чином, цим клянемося, обіцяємо та присягаємо, святого й істинного хреста і святого євангелія торкаючись»).

Втім чітких звісток, що при коронації французьких монархів обов'язково використовувалося саме дане євангеліє, все ж таки немає, що породжує певні сумніви у використанні його при миропомазанні Бурбонів. Про це можна говорити тільки у вигляді припущення, хоча воно виглядає доволі правдоподібним. До цієї думки підводить як пишне коштовне оздоблення священої книги, так і зберігання її в Реймському соборі, сакральному місці. Один з перших дослідників даного манускрипту, відомий славіст Вацлав Ганка

¹⁰¹ Ганка Вацлав. Сазаво-Эммаусское святое благовествование... – С. VI-VII.

на титулці своєї книги, виданій у 1846 р. російською мовою в Празі та присвяченій Реймському євангелію, подавав таку назву «Сазаво-Эммаузское святое благовествование. Ныне же Реймское, на не же преже присягаша при венчальном миропомазании цари франьцоустии»¹⁰². Зауважимо, що на той час ще були живі спогади про королівські коронації, та й у самій Франції панувала Орлеанська монархія, проте ніхто не наголошував на недоречності слів Ганки.

Зрозуміти текст «Реймського євангелія» тогочасні французи, звичайно, не могли, тож висловлювали різні припущення про походження цього документу. В описі реліквій Реймського собору в 1669 р. позначено: «Також книга, у якій написані Євангелія мовами грецькою та сирійською [поряд приписки пізнішого часу: «згідно деяким – склавонською»], передана в дар сеньйором кардиналом Лотаринзьким напередодні Пасхи 1574 р. Вона вкрита позолоченим сріблом, з одного боку з багатьма дорогоцінними каміннями та п'ятьма кристалами, під якими зберігається багато реліквій, з них – дерев'яний хрест з істинного хреста [тобто з дерева хреста, на якому був розіп'ятий Ісус – Є.Л.] та частки мощей Святого Петра та Святого Філіппа, Святого Сильвестра папи, Святого Кирила, Святої Марти, Святої Маргарити Іспанської. Присутнє зображення Нашого Господа. З чотирьох сторін – срібні фігури, вкриті емаллю, з орлом. Чоловік, який доставив цю книгу із скарбниці Константинополя, свідчив, що вона походить від монастиря Святого Ієронима. Важить вона шість марок шість унцій»¹⁰³.

Довгий час жоден у Франції був неспроможний прочитати святе євангеліє, створене дивним східним письмом. Перекази свідчать, що перебуваючи у Франції в 1717 р., цар Петро I побачив «Реймське євангеліє». Не зрозуміле французам, які вважали його написаним божественними знаками, воно, ясно, лише кирилична його частина, було без особливого затруднення прочитане російським монархом. Зі старовинним манускриптом ознайомилися також російські представники в Парижі – батько й син – Борис Іванович і Олександр Борисович Куракіни. Вони мали тісний контакт з місцевою інтелектуальною елітою, цікавилися минулим, а останній навіть подарував бібліотеці Сорбонни кілька руських книг XVII ст., між якими Біблію 1663-го року¹⁰⁴.

В період Великої Французької революції Реймський собор був пограбований. Зникло з нього і дивовижне євангеліє. Проте, на щастя, цінний раритет не загинув. Варвари лише здерли з нього цінну обкладинку, зберігши

¹⁰² Ганка Вацлав. Сазаво-Эммаузское святое благовествование. Ныне же Реймское. – Прага: Книгопечатъ сынов Богумила Гааза, 1846. – XXXII+201 с.

¹⁰³ Там само. – С.VIII-IX.

¹⁰⁴ Description historique de l'empire russe. Traduit de l'ouvrage allemande de M. le Baron de Strahlenberg. – T.2. – Amsterdam: Chez Desaint & Saillant, 1757. – P.64-65.

непошкодженим текст. За наказом Наполеона I, «Реймське євангеліє» було передане до міської бібліотеки, де зберігалося надалі.

З XIX ст. твір знаходився під прискіпливим вивченням багатьох істориків-славістів. Його досліджували словенець Єрней Копітар, чех Вацлав Ганка, поляки Людвиг Ястржембський і Ян Лось, хорват Ватрослав Ягіч, росіянин Олександр Востоков та ін.

В 1843 р. за бажанням російського імператора Миколи I у Парижі вийшло в світ яскраве факсимільне видання «Слов'янського євангелія», підготовлене до друку відомим французьким художником-копіїстом Сильвестром¹⁰⁵. Невдовзі по тому, Ганка підготував нове видання твору, з коментарями чеською та російською мовами, розбивкою суцільного старослов'янського тексту на окремі слова та транслітерацією глаголичних текстів кирилицею та латиницею.¹⁰⁶ За свою працю на ниві славістики, зокрема участь у дослідженнях «Реймського євангелія», Ганка був нагороджений царем Миколою I орденом Святої Анни¹⁰⁷. Ця нагорода є досить символічною, враховуючи те, що даний твір в той час пов'язувався саме з постаттю Анни Ярославни.

В XIX ст. велике число російських урядовців, які перебували у Франції, здійснювали спеціальні вояжі до Реймса, щоб потримати в руках сакральний раритет. Подібну місію виконав під час візиту до Франції і імператор Микола II разом із своєю дружиною Олександрою Федорівною.

Втім, якщо більш-менш встановлена доля «Реймського євангелія» з середини XIV ст., залишається загадкою, яким чином старовинний кириличний документ потрапив у руки Карла IV? Політу фантазії тут немає меж.

Щоб краще зрозуміти можливі гіпотези, потрібно звернутися до постаті самого імператора Священної Римської імперії. Він був сином короля Чехії Іоанна Сліпого з династії Люксембургів та Єлизавети Богемської, сестри останнього чеського короля Вацлава III з роду Пржемысловичів. Першопочатково хлопчик отримав ім'я Вацлав, на честь діда по матері, але згодом воно було змінене на більш звучне Карл. В жилах юного принца тік складний субстрат із суміші французької, німецької, чеської, угорської та руської крові (його прабабця Кунігунда Ростиславна була онукою князів Михайла Всеволодовича Чернігівського Святого та Романа Мстиславича Галицько-Волинського). Він був споріднений практично з усіма монархічними родинами Європи. Досконало знаючи чеську мову, яка була рідною мовою його

¹⁰⁵ Evangelica Slavice. – P., 1843. – 62 p. Факсимільне видання.

¹⁰⁶ Ганка Вацлав. Сазаво-Эммаузское святое благовествование... –XXXII+201 с.

¹⁰⁷ Тимошик Микола. Історія видавничої справи. – К.: Науково-видавничий центр «Наша культура і наука», 2003. – С.88.

матері, він майже все дитинство та юність провів у Парижі, де отримав ґрунтовну освіту. Його тітка Марія, сестра батька, була французькою королевою в 1322-1324 рр. Згодом королевою Франції стала й старша сестра самого Карла – Бонна (або Ютта). В 1332 р. вона вийшла заміж за французького короля Іоанна VI Доброго.

В 1346 р., ставши королем Чехії та імператором Священної Римської імперії, Карл розгорнув бурхливу діяльність, спрямовану на піднесення культурного, політичного та економічного рівня своєї держави. Він намагався налагодити добросусідські взаємини з іншими країнами. Одним з кроків його реформ, як уже згадувалося, було заснування Емауського монастиря із слов'янським богослужінням.

Серед шляхів, якими б стародавній кириличний документ міг потрапити до Карла IV, можна назвати кілька ймовірних: 1) твір Прокопія Сазавського міг з XI ст. весь час зберігатися в бібліотеці чеських королів і потрапив до Карла від його матері Єлизавети (Елішки Пржемысловни); 2) Карл IV мав приязні відносини з Угорщиною й міг отримати старовинний манускрипт в одному з тамтешніх монастирів, які мали тісні контакти з Руссю та православною культурою; 3) цінний рукопис міг потрапити до Карла з Балкан – з Сербії чи Хорватії, де зберігалось багато стародавніх кириличних книг; 4) до Чехії твір потрапив з Русі через посередництво Кунігунди Ростиславни, онуки Михайла Всеволодовича Чернігівського та Романа Мстиславича Галицько-Волинського, яка в 1261 р. вийшла заміж за чеського короля Пржемысла Оттокара II; 5) твір був створений в XIV ст. на замовлення Карла IV.

Подібні гіпотетичні побудови можна продовжувати й далі. Однак досить вірогідним є припущення, що твір Карл привіз із Франції, де він провів своє дитинство та юність, перед тим як сісти на чеський престол. Слов'янський манускрипт, що зберігався у фрагментарному вигляді й був абсолютно незрозумілий французам, міг зацікавити принца, який був наполовину чехом, і, вирушаючи до Праги, він захопив його з собою. Також зазначимо, що перша дружина Карла IV Бланка, була дочкою графа Карла Валуа, основоположника королівської династії, про якого французи казали «син короля, брат короля, дядько трьох королів, батько короля, а сам не король». Бланка була королівського роду, а отже, далекою спадкоємицею Анни Ярославни та Генріха I (щоправда, й сам Карл IV був далеким нащадком цього подружжя), тож слов'янське євангеліє вона могла привезти чоловікові в якості приданого.

Французька версія є повністю логічною, хоча й бездоказовою, як і всі інші. Тим більше, можна навести кілька можливих варіантів потрапляння кириличної книги до цієї країни: 1) її сюди привезла Інгеборга Данська, дочка Вальдемара I Великого і руської княжни Софії Полоцької, що стала в 1193 р. дружиною короля Філіппа II Августа (нагадаємо, що всі щойно названі особи були

нащадками Ярослава Мудрого); 2) до Франції твір був принесений хрестоносцями з Константинополя на початку XIII ст.; 3) книгу привіз до країни руський архієпископ Петро Акерович, який брав участь у Ліонському соборі 1245 р. й намагався схилити латинян до участі в хрестовому поході проти татар, обіцяючи поступки в релігійних питаннях з боку православної церкви; 4) (найпоширеніша й найлогічніша версія) євангеліє належало Анні Ярославні, яка привезла його з Києва до Парижа. Саме ця королева могла бути практично єдиною читачкою в середньовічній Франції, що розуміла слов'янські писмена.

Розглянемо найпоширенішу в історіографічній традиції версію приналежності рукописної книги саме Анні Ярославні. Ця версія має чітку логіку. Серед аргументів, які можна навести на її користь, можна виділити наступні. Наявність богослужбової книги, якою по суті є «Реймське євангеліє», є природним у побожної князівни, що вирушала на чужину. Спосіб написання літер у так званому «Реймському євангелії» дуже подібний до уставних форм, що використовувалися у ранніх кириличних творах. Якщо кириличний текст написаний справді Прокопієм Сазавським, який помер в 1053 р., то це повністю збігається з добою Ярослава Мудрого, який, як ми знаємо, створив велику бібліотеку, організовував школи, будував церкви та монастирі, запрошував на Русь книжних людей із слов'янських країн. Цілком природно між Києвом і Сазавським монастирем, що був на той час одним з найголовніших форпостів слов'янської культури, могли бути тісні взаємини, й Святий Прокопій Сазавський міг передати Ярославу Мудрому одну або кілька книг, з яких євангеліє той передав дочці, відправляючи до далекої Франції.

Кирилична частина є дуже давньою й написана не в добу Карла IV. Також, якби євангеліє створювалося в XIV ст., воно б мало цілісний характер, а тут представлений лише кириличний уривок без початку та без завершення. До того ж, який сенс створювати одну частину твору кирилицею, а іншу – глаголицею. Місіонери з Далмації були більш при звичаєні саме до глаголиці, якою й написали продовження кириличної частини. Фрагмент твору, написаний «руськими писменами», мав надзвичайну святість для ченців Сазавського-Емауського монастиря, які доповнили його глаголичним текстом і створили коштовне оформлення.

Глаголичний текст є пізнішим доповненням кириличного. По суті обидві частини є окремими творами, про це свідчать повтори у глаголичному тексті. Уривок кириличного тексту представляє собою зібрання з усіх чотирьох канонічних євангелій, які складені у послідовну розповідь про Христа. Однак ця розповідь обривається на середині. Тому глаголична частина мала б бути продовженням кириличної.

Якщо б «Реймське євангеліє» дійсно належало Анні Ярославні, вона б, очевидно, час від часу читала його, згадуючи свою батьківщину. Відмітимо, що на другій сторінці цього твору згадується ім'я апостола Філіппа (хоча це є цілком природним для євангелія й нічого саме по собі не доводить). Згадаймо, що цим нетиповим для тодішньої Франції ім'ям було названо первістка Анни та Генріха I. Як відомо, за християнськими легендами, апостол Філіпп здійснював проповідницьку діяльність у Скіфії. Це ті краї, з яких приїхала до Франції Анна. В одній з хронік вона навіть названа «скіфкою».

фнанпа·еу·пн·а·ієвъ пост·
мц а того ієв днєс тр гмыі

Згадка апостола Філіппа на сторінка «Реймського євангелія»

Якщо євангеліє було при Анні, то воно відігравало для неї роль зразка при написанні літер. Можна точно стверджувати, що букви цього твору дуже подібні до букв, які використовувала сама Анна. Для порівняння наведемо загальновідомий підпис Анни 1063 р. з двох слів і відповідні слова, скомпоновані на основі букв з тексту «Реймського євангелія»

А N A P A H N A

А N A P A H N A

Вгорі – автентичний підпис Анни Ярославни. Під ним текст, створений за допомогою виокремлення окремих букв з обраної навмання сторінки «Реймського євангелія». У даному випадку сторінки 29 факсимільного видання.

Кидається у вічі, що Анна не мала постійної практики письма, на відміну від професійних книжників, проте схожість літер у її підписі та букв на сторінках «Реймського євангелія» безсумнівна. Єдину відмінність складає хіба що написання літери «ѣ» та кут нахилу літери «а».

Врахуймо також, що свій відомий кириличний підпис Анна поставила в 1063 р., тобто через 12-14 років після залишення нею батьківщини. Вона була відлучена від рідного мовного середовища та їй писати їй доводилося рідко.

Підводячи підсумок щодо походження «Реймського євангелія», можна сказати лише одне, зараз не можна достеменно ні довести, ні спростувати його пов'язаність з постаттю Анни Ярославни, хоча зв'язок між ними може бути цілком вірогідним. Залишається сподіватися на майбутнє, яке зможе пролити більше світла на походження цього унікального документу.

Як матір чотирьох дітей стала «дівою»

Дуже часто з метою показати важливе місце королеви Анни в європейській політиці XI ст. автори біографічних розвідок про неї наводять рядки листа папи римського Миколая II, адресованого їй. Як відомо, цей папа, роки понтифікату якого припадають на 1059-1061, незважаючи на недовге правління, відігравав важливу роль в житті тогочасного християнського світу. Лист Миколая II засвідчує надзвичайно шанобливе ставлення до молодшої французької королеви. Вітчизняна історіографія з захопленням відзначає цей успіх нашої видатної землячки на чужині. Здебільшого, текст листа, що наводиться в життєписах, виглядає наступним чином: «Чутка про вашу добродетель, *чарівна дівчино* [виділення наше – Є.Л.], дійшла до наших вух, і з великою радістю чуємо ми, що ви виконуєте в цій дуже християнській державі свої королівські обов'язки з похвальним завзяттям та видатним розумом». Зокрема, подібні рядки вміщені в працях Наталії Пушкарьової, Михайла Серякова та ін.¹⁰⁸

На той час, після кількох років шлюбу, Анна вже була матір'ю, принаймні, чотирьох дітей – трьох синів і однієї дочки. Тож таке, начебто, звернення голови католицького світу до неї, абсолютно абсурдне з точки зору здорового глузду, виглядає дивно, комічно та незрозуміло. Втім, автори біографічних нарисів про Анну «нічого сумняшеся» використовують цитовані рядки, ігноруючи їх безглуздість. І це після того, як самі досить докладно висвітлюють сімейний стан королеви. Згадані слова паразитичним чином переходять зі сторінок одних видань до інших і продовжують множитись.

¹⁰⁸ Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси... – С.23; Серяков М.Л. Любовь и власть в русской истории... – С.67.

Дехто може припустити, що таке звернення може бути аналогом сучасної ситуації, коли молоду жінку в нашому суспільстві часто називають дівчиною. Проте в середньовічній Європі при трепетному ставленні до цноти, таке звернення до жінки-матері було цілковито неможливе. Безумовно, королева Анна, навіть після стількох пологів, могла зберегти моложавість, дівочий стан і стрункість фігури, проте звертатися до неї наведеними словами Миколай II ніяк не міг. Аналогія з Дівою Марією також безглузда.

Спроба виявлення походження такого псевдозвернення папи Миколая II до Анни веде до праці відомої дослідниці Наталії Пушкарьової «Женщины Древней Руси» (1989), яка у свою чергу посилається на одну російську розвідку кінця XIX ст.¹⁰⁹ Намагання знайти відповідні слова за даним посиланням не увінчалися успіхом. При перегляді випусків «Православного палестинського сборника» за 1880-і роки подібний текст виявлений також не був.

Очевидно, якийсь історико-популярний твір, інформація з якого потрапила до Пушкарьової, став відправною точкою нісенітниці про Анну – матір чотирьох дітей як «чарівну діву». Подальші автори бездумно переписали рядки, до яких безумовно потрапила помилка. Один з небагатьох дослідників, хто правильно зрозумів звернення папи до королеви та уник зазначеної помилки, був відомий російський історик філософії Володимир Пустарнаков, який замість недолугого «девушка» («дева»), вже традиційних для російської історіографії, використав слово «дщерь»¹¹⁰.

Щоб розібратися з причиною виникнення цього непорозуміння, в першу чергу звернемося до оригіналу листа папи Миколая II, надісланого Анні. В ньому читаємо: «*Pervenit quippe ad aures nostras, praecellentissima filia, serenitatem tuam indigentibus munificentia piae liberallitatis affluere*» («Ось дійшло до вух наших, прекрасна дочко, що милістю своєю нужденних щедро подарунками побожно обдаровуєш»)¹¹¹.

Отже, «дочка». Це звернення є цілком логічним з вуст архіпастиря до християнки. Звідки тоді взялося «дівчина», «діва». Очевидно, виникнення неточного перекладу пояснюється тим, що лист папи на російську перекладався не з латинського оригіналу, а з французького відповідника. Як уже зазначалося, наприкінці XIX ст. постать королеви Анни стала дуже популярною та навіть модною у французькій історіографії, тож існували переклади латиномовних

¹⁰⁹ Житие и хождение Даниила, руськия земли игумена (1106-1107 гг.) // Православный палестинский сборник. Т.1. Вып.3. СПб., 1885. С.127.

¹¹⁰ Пустарнаков В. Ф. Предыстория русско-французских культурных взаимосвязей / РАН, Ин-т философии ; гл. ред. Н.В. Мотрошилова [и др.]. // Историко-философский ежегодник, 2000. Сборник статей. - М., 2002. - С. 328 – 341.

¹¹¹ Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques... – P.11.

документів про неї на французьку, які неодноразово перевидавалися. Мабуть один з таких перекладів і був використаний при написанні російської історичної розвідки. У французькій мові аналогом латинського «*filia*»-«дочка» є слово «*fille*», яке у свою чергу може означати й дівчину. Неправильно витлумачивши французький текст, російський перекладач створив помилку, яка вже протягом довгого часу кочує по сторінках історичних творів.

Другий шлюб королеви Анни

При дворі французького короля завжди можна було бачити родовитих вельмож, представників великої знаті. Можна не сумніватися, що краса королеви Анни не проходила поза увагою цих графів, герцогів, маркизів, баронів. Одним з тих заможних і впливових феодалів, яких завжди можна було бачити при королівському дворі, був могутній граф Рауль де Крепі де Валуа де Вексен де Бар-сюр-Об д'Ам'єн де Вітрі де Мондідьє де Перон. Його обширні володіння майже не поступалися королівському домену.

Граф Рауль був старший за Анну (можливо на 10-15 років). Він мав репутацію безстрашного воїна, невтомного на бойовищі. Його подвиги на полі битви межували з безрозсудливістю. Війна була для нього звичним ділом, і майже весь час він проводив у походах. Його політична кар'єра почалася з опозиційного до Генріха I виступу наприкінці 1030-х рр., коли граф пристав до феодалного угруповання, що збунтувалося проти законного короля. В 1041 р. Рауль був взятий у полон королівськими військами й знову склав присягу вірності Генріху I. Як не дивно, він залишався віднині вірним клятві аж до смерті свого сюзерена. В 1054 р. Рауль де Крепі хоробро бився під Мортмером на боці короля проти військ нормандського герцога Вільгельма, прозваного Бастардом – майбутнього Вільгельма Завойовника, короля Англії, зростання могутності якого дуже турбувало Генріха I. В цій битві, де французьке військо зазнало нищівної поразки, Рауль потрапив у полон до нормандців. На щастя для нього, рицар Роже Мортімерський, якому було доручено охороняти полоненого графа, посприяв його втечі. Для самого рицаря така допомога ворогові вилася в переслідування з боку Вільгельма Завойовника. Той відібрав у нього всі маєтності, й Роже Мортімерський змушений був тікати під захист короля. Прихисток опальному рицарю надав врятований ним він полону Рауль де Крепі.

В 1057 р. граф Рауль брав участь у поході на північ. Королівські війська взяли в облогу міцну нормандську фортецю Тимер, яка незабаром була захоплена та зруйнована.

Відважного Рауля де Крепі весь час бачимо при королівському дворі. Його ім'я присутнє на багатьох документах, підписаних Генріхом I та Анною. Безумовно, на відміну від дряхліючого короля граф вигідно відрізнявся здоров'ям і відвагою. Сміливий, енергійний воїтель міг припасти до серця не одній жінці. Не могла обійти увагою уславленого рицаря і королева Анна.

Чи виник романтичний зв'язок між нею та Раулем ще до смерті Генріха I, сказати важко. Відомий історик, знавець давньоруської доби, Микола Котляр припускає, що ще до смерті законного чоловіка, взаємини між Анною та графом могли набути інтимного характеру. На користь цього свідчить відомий лист папи Миколая II, де той просить королеву вгамувати свій норов і «поберегти короля»¹¹².

Як можна зрозуміти з цього послання, верховний потифік, який прекрасно знав ситуацію навколо сімейних взаємин в родині французького короля, міг бути стурбований певними негараздами у стосунках між Анною та Генріхом I. Цей лист носить в цілому компліментарний характер щодо неї. Відгукуючись про королеву схвальними словами, разом з тим папа нагадував жінці, що не треба потурати спокусам плоті, бо це лише «гличик глиняний», який приховує душу вічну. Апелюючи до Святого писання, Миколай II наголошував, що кожна жінка повинна шанувати й підтримувати свого чоловіка. При цьому папа римський навів цікаву аналогію, порівнявши Анну з біблійною Авігесю, яка відзначалася надзвичайними розумом і красою та свого чоловіка «нерозмного Навала від гнівного меча Давидового неушкодженим зберегла». Як свідчать біблійні перекази, Авігея своїм красномовством зупинила розгніваного Давида, який збирався убити її чоловіка. До слова, схожість долі біблійної красуні-розумниці й Анни проявилася вже незабаром. Авігея, овдовівши, одразу вийшла заміж за Давида. Подібне бачимо в житті Анни, яка, втративши чоловіка, незабаром стала дружиною Рауля де Крепі де Валуа.

Французький історик Робер-Анрі Ботьє вважає, що натяк на можливий перелюб міститься в листі архієпископа Реймського Жерве (Гервазія) до Миколая II, написаного наступного дня після смерті Генріха I. Архієпископ, який добре знав ситуацію при дворі, писав, що деякі люди порушують заведений порядок і забули сором, і це може призвести до руйнування та розподілу королівства, тож просив у верховного понтифіка поради й допомоги. Щоправда, в 1061 р. Миколай II помер і в ситуацію втрутитися не зміг¹¹³. Втім, наскільки ці рядки стосуються Анни зрозуміти важко.

¹¹² Історія України в особах: IX-XVIII ст... – С.70.

¹¹³ Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev... – P.556.

З історичних джерел знаємо, що вона була жінкою набожною, скромною. Ці її чесноти були відмічені всіма сучасниками. Адюльтер з боку жінки вважався тяжким гріхом. Тож думка про те, що Анна стала коханкою графа Рауля ще за живого чоловіка, викликає сумнів. Але, очевидно, симпатія між цими двома людьми існувала вже давно. Можливо, від'їзд овдовілої королеви до відлюдного Санліса, подалі від королівського двору та чужих очей, був узгоджений з Раулем і відкривав шлях до фактичного зближення закоханих.

Християнка могла поєднатися з чоловіком лише у законному шлюбі. Одруження Рауля та Анни, скоріше за все, відбулося в 1061 чи в 1062 році. Принаймні, можна стверджувати, що воно відбулося незабаром після смерті Генріха I. Всі автори поміщають інформації про одруження Анни та Рауля одразу після смерті її першого чоловіка.

В хроніці Кларія, ченця монастиря Святого Петра Живого Санського, читаємо: «Король Генріх помер... і був похований в базиліці Святого Дионісія. Граф Рауль, його кузен, взяв за жінку його вдову, що суперечило людському праву та закону божественному»¹¹⁴. Інша середньовічна хроніка, що належить перу абата Гіберта Ножанського свідчить про те ж. Коли король помер, Анна поєдналася шлюбом з графом Раулем¹¹⁵. Те ж саме написано в анонімній «Історії Франкській» початку XII ст.¹¹⁶ Подібні рядки можна знайти в хроніці Гуго Флорійського, початку XII ст., хоча й без засудження цього шлюбу: «Філіпп посів королівство Франкське року втілення Господнього 1059 й правив близько 40 років. Його мати Анна після смерті Генріха вийшла заміж вдруге за графа Рауля, людину шляхетну та доблесну»¹¹⁷.

Під час однієї з прогулянок околицями улюбленого Санліса королева-вдова була викрадена людьми Рауля та привезена у його замок. Тут вони обвінчалися. Не можна стверджувати, чи була на цей зухвалий і відчайдушний крок графа попередня домовленість з Анною, чи це викрадення та одруження відбулося всупереч її волі. Безсумнівно одне, цей карколомний акт сколихнув

¹¹⁴ Chronicon Sancti Petri Vivi Senonensis // Bibliothéque historique de L'YONNE ou Collection de legends, chroniques et documents divers pour server a l'histoire des differentes contrees qui forment aujourd'hui ce department. – Tome II. – Auxerre: Perriquet et Rouille, imprimeurs de la societe; Paris: Didron, 1863. – P.507.

¹¹⁵ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de piéces historiques... – P.XV.

¹¹⁶ Ex Historiae Francicae // Monumenta Germaniae historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum. Tomus 26. – Leipzig: Verlag Karl W.Hiersemann, 1925. – P.61.

¹¹⁷ Hugonis liber qui modernorum regum francorum continent actus // Monumenta Germaniae historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum. Tomus 9. – Leipzig: Verlag Karl W.Hiersemann, 1925. – P.388-389.

все королівство, викликавши грандіозний суспільний скандал, резонанс від якого прокотився сусідніми державами та викликав осуд Ватикану.

Розберемося докладніше з причиною такого галасу навколо одруження Анни та Генріха. По-перше, цей шлюб відбувся між людьми загальновідомими. По-друге, королева, яку раніше всі шанували за скромність і богобоязливість, залишивши своїх дітей, майже одразу після смерті законного чоловіка, вийшла заміж за одного зі своїх підданих. По-третє, й це найголовніше, Рауль де Крепі вже перебував у шлюбі, а отже, його одруження з Анною було незаконним.

До шлюбу з Анною граф був вже одружений двічі. Його першою жінкою була Адель (Аделаїза, Еліза, Адельгейда) де Бар-сюр-Об, завдяки якій він прилучив нові землі до своїх володінь. Від шлюбу з нею він мав синів Готьє і Симона та дочок Аделаїду, Елізабет та Адель. Овдовівши близько 1054 р., Рауль одружився вдруге з Алієнорою де Мондідьє де Перон. Цей шлюб йому дозволив ще більше округлити свої володіння й це мабуть було головною його причиною. Друга дружина графа, наділена хроністами кепкуватим прізвиськом Гаквенеза («Дилда»)¹¹⁸, очевидно, не викликала у Рауля жодних амурних почуттів. Свідчення про дітей у них відсутні.

Таким чином, шлюб з Анною для Рауля був третім, і укладений він був за життя другої законної жінки, яку граф вигнав, звинувативши у перелюбі¹¹⁹. Це було кричуще порушення норм законності та моралі.

Вже згадуваний архієпископ реймський Жерве написав листа папі Олександрю II, наступнику Миколая II, який помер 27 липня 1061 р., із скаргою на порушення християнських норм Анною та Раулем: «Господарю та батьку Олександрю, святого апостольського престолу понтифіку, Гервазій, милістю Божою Реймський архієпископ, світу цього бурхливого церкви Божої старанному управителю, а також врат вічних блаженства щасливого хранителю, пише. Королівство наше в немалому сум'ятті перебуває. Бо королева наша за графа Родульфа заміж вийшла, через що король наш дуже страждає. Опікуни також це тяжко переносять. Через цю причину мені така велика печаль їхньою нерозумністю зроблена. Бо, як на мене, це місце, сповнене багатств, палким бажанням може до біди бути доведене... Від імені дружини справжньої графа Родульфа, яка вас молить про батьківську допомогу, бо чоловіком була несправедливо залишена, звертаюся, і вирішити це діло вас благаємо...»¹²⁰.

¹¹⁸ Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev... – P.554.

¹¹⁹ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... – P.XV.

¹²⁰ Ibid. – P.31-32.

Отримавши лист від реймського архієпископа Жерве, Олександр II, хоч і був зайнятий тоді війною зі своїм конкурентом за тіару – антипапою Гонорієм II, не міг не відгукнутися на таке кричуще беззаконня. Він відправив своїх людей розібратися на місці із норавливим графом. Ті, від імені святого апостольського престолу, наказали тому віддалити Анну та повернути собі законну дружину. Але він навідріз відмовився підкорятися папській волі. Як наслідок, папа змушений був оголосити Раулю відлучення від церкви.

Хоча таке покарання здавалося жахливим у ті часи, Рауль фактично проігнорував страшне повідомлення, продовжуючи спокійно жити у своєму замку разом з Анною. Як не дивно, сама винуватиця цього сум'яття уникла релігійного переслідування, проте зажила в своїй державі негарної слави. Незважаючи на це, час від часу підписи Анни з'являються в державних актах. Щоправда, тут вона вже позначається не як королева, а як мати Філіппа I. Останній документ підписаний нею у якості королеви датується 1063 р. Саме він містить загальновідомий кириличний підпис Анни. Більше у державних документах своєї епохи Анна королевою не титулувалася.

Активніше втрутитися в скандальну справу Олександру II завадила його запекла війна з уже згадуваним антипапою Гонорієм II. Обмежившись формальним відлученням порушника спокою від церкви, Рим на деякий час задовольнився цим кроком. Це дозволило Раулю у своїх документах відкрито називати Анну своєю дружиною. Зокрема, в грамоті виданій графом на честь капітула Святої Марії Ам'єнської в 1069 р. він називає її саме так. Очевидно, на той час його попередня дружина вже померла і відлучення було зняте. У тексті документу вказано: «*Nac autem cartula mea manu atque uxoris meae Annae*» («Отже ця хартія моєю рукою, а також дружини моєї Анни [підписана]»). Після підпису Рауля в хартії значиться «*Anna uxor ejus*» («Анна – дружина його»)¹²¹. Оскільки документ підписаний також представниками церкви, можна розуміти, що відлучення на той час з графа вже було зняте. Бо наступного року він вже при дворі Філіппа I й підписує разом з молодим королем важливі державні папери. Він залишається наближеним до монарха до своєї смерті 8 вересня 1074 р. (за іншими даними – 23 лютого того року). Тіло непокірного та норавливого графа було поховане у церкві Святого Петра в Мондідьє¹²².

Овдовівши вдруге, Анна повернулася до двору свого сина. В 1075 р. вона поставила свій підпис на грамоті щодо абатства Понлевуа. Біля її підпису значиться «*Signum Annae matris Philippi Regis*» («підпис Анни, матері короля Філіппа»). Титул королеви відсутній. Тепер королевою величали іншу. В 1072

¹²¹ Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques... – P.35.

¹²² Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev... – P.559.

р. Філіпп I одружився з юною Бертою Голландською (або Бертою Фризською), якій на час весілля виповнилося лише 14-16 років. Отже, офіційною королевою тепер була вона. Цей шлюб став наслідком невдалого походу проти Роберта I Фриза, що посів графство Фландрію. Щоб скріпити мир з колишнім ворогом, Філіпп I одружився з його падчіркою Бертою.

Цікаво відмітити, в 1092 р. Філіпп I вчинить майже теж саме, що й граф Рауль, тільки в гіршому вигляді. Після двох десятиріч подружнього життя він віддасть від себе законну дружину та матір своїх дітей заради шлюбу з Бертрадою де Монфор, яка вже була заміжньою за графом Фульком Анжуйським. Викравши жінку у її чоловіка, король обвінчається з нею. Категоричні протести духовенства проти цього протиправного шлюбу були ним проігноровані, і незабаром король Франції буде відлучено від церкви. Згодом він, щоправда, погодиться розлучитися з Бертрадою, й відлучення з нього буде зняте, але свої обіцянки Філіпп I так і не виконає, продовжуючи жити з нею як з дружиною. Саме через відлучення король не зможе взяти участі у Першому хрестовому поході, одним з лідерів якого стане його брат Гуго.

Смерть і місце поховання Анни

Філіпп I міцно закріпився на троні й привів жінку. Досягла шлюбного віку Емма. Гуго виріс, змужнів і незабаром посів великі володіння – графства Вермандуа та Валуа. Вони виявилися вакантними. Попередніми власниками цих земель були син і зять графа Рауля де Крепі. Проте син Рауля Симон став ченцем-аскетом, а його зять, чоловік дочки Аліси, граф Герберт де Вермандуа, помер. Одружившись з дочкою Герберта та Аліси Аделаїдою, Гуго став законним спадкоємцем Вермандуа та Валуа.

Головна місія Анни у Франції була повністю виконана. Вона вже була зайвою. Зневажена суспільством через шлюб з Раулем де Крепі, вона могла почуватися самотньою, нікому не потрібною.

Підпис, що вона поставила на документі 1075 р., був останнім точним свідченням її життя та діяльності. Більше жодних певних звісток про неї не маємо. Подальша розповідь про Анну майже цілковито належить до галузі припущень і фантазування.

Анонімна хроніка «Історія франкська» початку XII ст. про долю королеви Анни свідчить наступне: «*Regina Anna Rodulfum Comitem in conjugio accepit. Quo mortuo, nativum repetiit solum*» («Королева Анна Родульфа графа взяла собі за чоловіка. Коли він помер, на рідну землю повернулася»)¹²³.

¹²³ Recueil des historiens des Gaules et de la France. Tome onzième, édité par des religieux bénédictins de la Congrégation de Saint-Maur. Nouvelle édition publiée sous la direction de M.Léopold Delisle [mêmes texte & pagination]. – P.: Victor Palmé, 1876. – P.161.

Цю ж тезу повторює і Мезере, додаючи певних деталей, але без посилань на джерело інформації: «Отже, овдовівши вдруге, як треба думати, зненавиджена французами через цей шлюб, який її зганьбив, вона повернулася через це до своєї країни, де вона прожила ще сім або вісім років». Твердження про те, що Анна повернулася на батьківщину, Мезере наводить двічі. Один раз у тексті, присвяченому постаті королеви, інший раз під її портретом. Тут сказано: «Анна завдяки успіху, яке Небо їй дарувало, отримала благо дати володарів Франції, проте через горе, яке вона зазнала через свого другого чоловіка, їй прийшлося повернутися померати до місця свого народження»¹²⁴.

Вже згаданий дослідник XVII ст. отець-Кенель засвідчував серйозний намір королеви повернутися до своєї рідної країни. Від занотував, що Анна готувалася до від'їзду і навіть просила сина-короля взяти під свою опіку засновану нею церкву Святого Вінсента¹²⁵.

До кінця XVII ст., тобто до відкриття старовинного поховання в абатстві Вільє отцем-єзуїтом Менестріє, твердження про те, що Анна на схилі літ повернулася на свою батьківщину не викликало сумніву. Проте відкриття Менестріє дозволило переглянути цю концепцію, обґрунтувавши тезу про те, що Анна таки померла у Франції та була похована під іменем Агнеса.

Можна точно стверджувати, що в Парижі кінця XI ст. дата смерті Анни була відома. В 1089 р. Філіпп I дарував щедрі пожертви церкві Святого Квентіна в Бове для поминальних молитов за своїх батька та матір¹²⁶. Отже, на цей момент жінки вже не було серед живих. Однак, це зовсім не означає, що Анна померла незадовго до цього пожертвування. Вона могла залишити світ земний і десятиріччям раніше. Принаймні, непрямим підтвердженням цього може служити королівська хартія 1079 р., дана Філіппом I клунійському абатству Святого Бенедикта на Луарі. Документ містить важливу нотатку: «Я роблю це приношення для прощення моїх гріхів та гріхів мого батька, матері та всіх моїх предків». Згадування матері поміж померлих наводить на думку, що на той час її вже не було в живих¹²⁷. Таким чином, вірогідно, Анна померла в період між 1075 і 1079 рр.

Також важливим аргументом на користь того, що вона все таки померла у Франції є традиція священників церкви Святого Вінсента, заснованої нею, щороку 5 вересня молитися за упокій душі королеви Анни, вірогідний день її смерті¹²⁸. Впродовж багатьох століть в цій церкві існувала традиція щорічно цього дня накривати стіл для 13 бідних вдов¹²⁹.

¹²⁴ Mézeray François Eudes de. Histoire de France. Tome I. – P.399.

¹²⁵ Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.115-116.

¹²⁶ Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev... – P.560; Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.113.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.122.

З іншого боку, жоден з наведених аргументів не доводить абсолютно точно факт смерті жінки у Франції.

Прив'язування поховання в абатстві Вільє до постаті Анни майже відразу викликало критичні зауваження скептиків про те, що саме абатство побудоване через півтора століття після смерті жінки. Напис «король», який начебто бачив Менестріє, в епітафії не читався, а слова «*Eorum per misericordiam Dei requiescant in pace*» («Нехай вони через Боже милосердя спочивають в мирі») можуть означати, що тут поховано кілька людей. Можливо якась подружня пара Агнеси зі своїм чоловіком, що давала щедрі пожертви на абатство, чи якась абатиса з таким ім'ям, похована разом з кимось з відомих черниць. З іншого боку немає підстав і не довіряти Менестріє, чий фаховий рівень і професіоналізм в галузі історичних досліджень не викликає сумніву. А слово «король», яке в епітафії йшло останнім, могло за кілька десятиріч відламатися, зникнути. Історик-єзуїт не мав ніякого сенсу брехати публічно, бо будь-хто міг перевірити його слова й відвідати абатство, що знаходилося неподалік від Парижа. Як і не можна виключати його помилки.

Галлю не відкидав того, що Анна дійсно могла бути похованою в цьому абатстві і труну з її тілом було перепоховано тут десь за півтора століття після її смерті¹³⁰.

Анна могла померти за межами Франції, а звістки про її смерть лише згодом докотилися б до Парижа, наслідком чого й стали жертвування її сина. Якщо б Ярославна все ж таки повернулася до Києва, де тоді правив її брат Всеволод, мовчання щодо неї літописців, захисників православ'я, теж легко пояснити. За три десятиріччя на чужині вона була забута на батьківщині, зреклася рідної віри, сама перетворилася на чужинку. Певним примиренням обох версій є теза про те, що Анна Ярославна наприкінці життя відвідала рідний Київ, а потім повернулася до Франції, де й померла, або померла в дорозі й тіло її було доставлене до Франції. Таке припущення є цілком логічним, але позбавленим жодних доказів. Наприклад, таке припущення не відкидає Наталія Пушкарьова¹³¹.

Роже Галлю в якості гіпотези згадував, що, можливо, Анна після смерті Рауля вийшла заміж втретє за Еббарда II, віконта шартрського, й була відома в цьому шлюбі під іменем Алаїс де ла Ферте-Бодуен¹³².

Ще одним цікавим моментом при аналізі можливої долі Анни після 1075 р. є загадка біографії її дочки Емми. Німецькі середньовічні легенди ототожнюють її із Святою Едігною. Будучи начебто дочкою французького короля Генріха I та руської принцеси Анни, молода дівчина не схотіла

¹³⁰ Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.117-118.

¹³¹ Пушкарєва Н.Л. Женщины Древней Руси... – С.25; також Хорунжий Ю., Якимів Ю. Сага про Ярославових доньок... – 40 с.

¹³² Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.120-121.

виходити заміж за нав'язаного їй вельможу й вирішила присвятити своє життя Богу. Вона вирушила на схід, щоб дістатися батьківщини своєї матері (за іншими версіями – святої землі). Одного разу їй наснився сон, що вона має зупинитися там, де одночасно почує звук церковного дзвону та голос півня. Це відбулося поблизу баварського селища Пух, неподалік від Мюнхена. Дівчина оселилася в дуплі старої липи, яке слугувало їй житлом. Харчувалася рослинною їжею. Місцеві мешканці почули про святу, яку прозвали Едігну, й приносили їй свої пожертви. Проте дівчина була безкорисливою. Вона залюбки навчала сільських дітлахів грамоті, зцілювала хворих. Вона прожила в цьому місці понад 30 років. Вдячні прихожани, побудували поблизу старої липи церкву, де після смерті й була похована блаженна Едігна, яка лише на смертному одрі відкрила таємницю свого походження.

В лютому 2007 р. Президент України Віктор Ющенко відвідав цю церкву й прохав баварське духовенство передати частину мощей Святої Едігни до Софійського собору, де покуються останки Ярослава Мудрого, її вірогідного діда¹³³.

Хоча життя Святої Едігни майже повністю належить до області легенд і переказів, впадає в око, що її поява в Баварії, припадає саме на час, коли у Франції зникають свідчення про Анну Ярославну. Виходячи з цього, можна зробити наступні припущення, жодне з яких не має документальних підтверджень.

Перше: Анна та Емма разом здійснювали подорож на схід, але Емма чомусь вирішила залишитися в Баварії, де стала відомою як Свята Едігна. Можливо, Анна померла під час цієї подорожі чи дочка відмовилась далі супроводжувати свою матір.

Друге: Анна померла у Франції, так і не побачивши рідної землі, а її дочка вирішила самостійно здійснити намір матері, але по дорозі осіла в баварському селищі. Французькі хроністи згодом помилково приписали повернення на батьківщину Анні, тоді як в реальності йшлося про подорож на схід Емми-Едігни.

І ще один, на наш погляд, цікавий момент заслуговує на увагу. Як знаємо з літописів, в 1075/1076 р. «ходи Володимерь, сынъ Всеволожь, и Олег, сынъ Святославль, ляхомъ в помочъ на чехы». Отже, Володимир Всеволодович, прозваний згодом Мономахом, і його двоюрідний брат Олег Святославич, якого часто називають Гориславичем, здійснили зухвалий похід на захід, досягнувши,

¹³³ Президент попросил передать часть мощей внучки князя Ярослава Мудрого из Германии в Украину // Факты. – 2007. – 13 февраля. Також повідомлення про це міститься на офіційному сайті Президента України за 9 лютого 2007 р. <http://www.president.gov.ua/ru/news/5328.html>

очевидно, Сілезько-Моравських гір поблизу міста Глогув у Польщі на Одері¹³⁴. Інформацію про цей похід подав і сам Володимир Мономах у своєму загальновідомому «Повчанні дітям»: «Та посла мя Святославъ в Ляхы; ходивъ за Глоговы до Чеськаго леса, ходивъ в земли ихъ 4 месяци. И в то же лето и детя ся роди старейшее новгородское»¹³⁵. Чи визрів у Анни з дочкою, або окремо у когось з них, відчайдушний план повернення на Русь, скориставшись присутністю в центрі Європи сильного війська, очолюваного племінниками французької королеви? Звичайно, що-небудь тут довести чи спростувати неможливо, але часовий збіг між перебуванням руського війська в Центральній Європі, зникненням згадок про Анну у Франції та появою Едігни в Німеччині очевидний.

В 1074 або 1075 р. відбувся досить екзотичний для Русі шлюб між Володимиром Мономахом і Гітою, дочкою останнього англо-саксонського короля Гарольда II, загиблого в 1066 р. у битві при Гастингсі проти Вільгельма Завойовника. Рік цього весілля визначається доволі умовно, на підставі факту народження первістка від цього шлюбу. Як відомо, найстарший син Мономаха Мстислав народився в 1076 р. Значить одружитися з Гітою Володимир Всеволодович мав не пізніше 1075 р. Таким чином, одруження між княжичем і англійською принцесою могло відбутися до походу того на захід, що більш ймовірно, або під час цієї військової акції, що також не можна виключити.

З історії знаємо, що Гарольд II Англійський був рідним братом дружини попереднього короля Едуарда Сповідника та найвпливовішим магнатом в Англії. Хоча законність його прав на англійський престол була сумнівною, 5 січня 1066 р. вітенагемот (зібрання найвпливовіших людей королівства, своєрідний аналог парламенту) одноголосно обрав королем Англії Гарольда Годвінсона. Однак проти новообраного короля одразу виступило двоє впливових монархів, які заявили свої претензії на англійську корону. У вересні того року на північному сході країни висадилися війська норвезького короля Гаральда III Суворого, дружиною якого була Єлизавета Ярославна. Не виключено, що жінка супроводжувала чоловіка в цьому поході. Через свою матір Інгігерду Ярославна доводилася чотириюрідною сестрою Гіті Торкельсдоттір, матері Гарольда II. Така, хоч і віддалена спорідненість Єлизавети з англійською аристократією, могла підкріпити позиції її чоловіка, права якого на корону були більш ніж сумнівними. Битва між двома арміями відбулася поблизу Стемфорд-Бріджа 25 вересня 1066 р. Уславлені

¹³⁴ Толочко П.П. Давньоруські літописи і літописці X-XIII ст. – К.: Наукова думка, 2005. – С.127.

¹³⁵ Изборник (Сборник произведений литературы Древней Руси). – М.: Худож. лит., 1969. – С.146-171.

скандинавські вікінги були вщент розбиті, а сам Гарольд Сміливий наклав головою. Того ж дня за містичним збігом померла його дочка Марія.

В той час, коли Гарольд II разом зі своїми воїнами святкував гучну перемогу над сильним ворогом, в Нормандії йшли останні приготування до вторгнення в Англію. 28 вересня, перетнувши на кораблях Ла-Манш, нормандське військо на чолі з герцогом Вільгельмом висадилося на англійському узбережжі. Обґрунтування на трон Вільгельм Бастард-Покидьок мав доволі сильні. Його батько був рідним братом Емми, матері Едуарда Сповідника, який свого часу неодноразово підкреслював свій намір залишити корону своєму нормандському кузену Вільгельму. Свого часу і його конкурент Гарольд погоджувався з цим і навіть склав Вільгельму присягу на вірність. Зрада ним клятві викликала обурення в Європі. Підтримку нормандському герцогу виказав і Ватикан. Папа римський Олександр II надіслав герцогу своє благословення, цінні реліквії та папський штандарт. 14 жовтня поблизу Гастингса англійська армія була розгромлена нормандцями, а Гарольд II був убитий. Вітенагемот, зібраний у Лондоні, негайно проголосив новим королем Едгара Етелінга, сина Едуарда Вигнанця, який багато років жив при дворі Ярослава Мудрого, та загадкової Агати, походження якої не в'яснено, хоча є підстави вважати її родичкою Ярослава Мудрого, можливо, навіть його дочкою. Едгар Етелінг народився та виріс в Угорщині при дворі короля Андраша (Андрія) I та його дружини Анастасії Ярославни, куди його батько переїхав з Києва. В 1057 р. на запрошення свого дядька Едуарда Сповідника Едуард Вигнанець з дітьми повернувся до Англії, але з нез'ясованих причин відразу ж помер. Едгар Етелінг мав всі підстави стати новим королем, проте опиратися натиску нормандців англо-сакси були вже неспроможні. Незабаром Вільгельм Завойовник був коронований як законний король Англії.

Родина загиблого Гарольда II змушена була тікати з Лондона. Його сини в 1067-1068 рр. зробили відчайдушну спробу підняти антинормандське повстання на заході країни й намагалися безуспішно висадитися у Брістолі, проте їхні наміри зазнали невдачі. Після кількох років поневірянь вдова короля з дочкою Гітою, названою так на честь своєї бабусі, матері короля, осіла у Фландрії, а згодом переїхала до Данії, де правив тоді Свен II Естрідсен, двоюрідний брат Гарольда II, який теж мав певні права на англійську корону, не лише як кузен загиблого, але й як племінник Кнута I Великого. В 1069-1070 рр. Свен II навіть організував і очолив велику воєнно-морську експедицію до Англії проти Вільгельма, однак, отримавши від нього величезний викуп, задовольнився цим і повернувся додому.

Відмітимо, що всі покровителі дружини та матері Гарольда II були досить близькими родичами Анни Ярославни та її сина Філіппа I. Свен II Естрідсен був двоюрідним братом Інгігерди, матері Анни (Олаф Шетконунг і Естрід

Датська були дітьми Сіґрид Горделивої), а фландрський граф Роберт I Фриз, був сином Балдуїна V, опікуна Філіппа I до 1067 р., та Аделі, сестри Генріха I. Також зазначимо, що син Свена II Кнут IV Святий, майбутній король Данії, був одружений з дочкою Роберта I Фриза Аделью. Крім того, в 1071 р., виступивши проти Роберта I та зазнавши від нього поразки поблизу Касселя, молодий французький король попросив миру. Щоб скріпити цю мирну угоду, Філіпп I одружився з падчіркою фландрського графа Бертою Голландською.

Без всякого сумніву, доля англійської королеви-вигнанки та її дочки принцеси Гіти була добре відома при французькому дворі, де давно не любили Вільгельма Нормандського, а після завоювання ним Англії і поготів. Досить логічним буде припущення, що Анна Ярославна могла посприяти надзвичайній справі одруження дочки Гарольда II з кимось зі своїх племінників на Русі. Як відомо, чоловіком Гіти став славнозвісний Володимир Мономах. Але на той час 20-річний княжич був лише сином переяславського удільного князя Всеволода Ярославича. Тож шлюб між англійською принцесою-втікачкою та переяславським княжичем був другорядним, хоча й міг згодом принести політичні дивіденди. Але передбачити тоді таку блискучу кар'єру Мономаха було неможливо.

Вдова Гарольда II та її оточення прекрасно розуміли, що видати Гіту заміж за якогось могутнього монарха буде досить проблематично, тому треба розглядати всі наявні варіанти. Однією з достойних кандидатур на роль жениха й була постать сина переяславського князя Всеволода, який згодом мав реальні шанси сісти у Києві. Ще одним важливим чинником такого вибору було те, що англійський принц Едуард Вигнанець багато років прожив при дворі Ярослава Мудрого, а згодом в Угорщині, де королевою була Анастасія Ярославна, й отримав гостинний прийом. Тож інформація про Русь в Англії була достатньо повною та позитивною.

Приписувати сприяння цьому англо-руському шлюбному союзу Анні Ярославні, що є досить логічним, неможливо через відсутність джерельних свідчень про обставини цього одруження. Не можна сказати достеменно рік і місце, де побралися Володимир і Гіта. Загалом сприяти цьому шлюбу могла будь-яка з Ярославен – Анна Французька, Анастасія Угорська та Єлизавета Норвезька. Більш вірогідним є припущення, що головним посередником у переговорах між Данією та Руссю могла бути саме остання. Непрямими доказами цьому є налагодженість зв'язків між скандинавським світом і Києвом, а також те, що після смерті чоловіка Єлизавета Ярославна, можливо, стала дружиною Свена II Датського. Точно відомо, що дочка Єлизавети Інґігерда вийшла заміж за сина Свена II Олафа I, прозваного Голодом.

Зв'язки між Данією і родиною Володимира Мономаха підкріпилися в майбутньому ще й тим, що його первісток Мстислав, відомий на заході під

іменем Гарольд, на честь свого діда по матері, віддав свою дочку Інгеборг заміж за короля Кнута Лаварда, онука Свена II. Від цього шлюбу народився син, який отримав нетипове для тогочасної Західної Європи ім'я Вальдемар, тобто Володимир, на честь свого прадіда по материнській лінії Володимира Мономаха. Вальдемар I Великий правив у Данії в 1157-1182 рр. Його дружиною стала руська князівна Софія Володарівна Полоцька, дочка Володаря Глібовича Мінського (за іншими даними, Софія могла бути дочкою Володимира Всеволодовича Новгородського чи навіть Володимирка Володаревича Галицького, хоча це малоймовірно).

Як би там не було, близько 1075 р. відбулися важливі події: Мономах одружився з Гітою, разом із Олегом Святославичем здійснив похід до Центральної Європи, в Баварії з'явилася Едігна, а у Франції зникли згадки про діяльність королеви Анни, крім свідчення хроніки про те, що вона повернулася на свою батьківщину. Чи пов'язані якимось чином ці події між собою, чи ні, сказати точно неможливо.

Таким чином, підводячи ризик під вищесказаним, можна зробити висновок, що таємниця смерті та місця поховання Анни Ярославни так і не розгадана. Більшість фактів свідчать на користь того, що вона померла й була похована таки у Франції, але повідомлення середньовічного хроніста про її повернення на рідну землю також є серйозним аргументом, який не можна не брати до уваги.

Королева Анна, таємниця імені

Розповідь про загадкову королеву Анну можна було б вважати закінченою, якщо не згадати про ще одну таємницю її життя – таємницю її імені. Під яким же ім'ям жила у Франції ця непересічна жінка. Здавалося б відповідь лежить на поверхні питання. Майже всі історичні джерела називають її саме Анною. Але відкриття єзуїта Менестріє поставило перед науковою громадськістю, крім питання про місце поховання королеви, проблему її другого імені – Агнеса. За твердженням Менестріє, саме під таким іменем вона була похована в абатстві Вільє. Загалом історики поділилися на два табори – прихильників і противників концепції дослідника-єзуїта.

Серед тих, хто підтримали тезу Менестріє про те, що у Франції Анна могла користуватися ім'ям Агнеси, можна назвати Леклерка, Лобанова, Сент-Емура, Небелюка. Зокрема Лобанов припускав, що інше ім'я Анна могла взяти при переході з православної віри в католицьку, що, очевидно, відбулося після великої схизми 1054 р. Інакше б вона тлумачилася духовенством і підданими як

еретичка¹³⁶. Противниками того, що Анна мала ім'я Агнеси, виступили укладачі «Gallia Christiana», Левек, Ботьє та ін. Але здебільшого історики лише наводять аргументи обох сторін, не схиляючись на той чи інший бік.

Більшість дослідників сходяться на тому, що немає жодного документу, де Анна була б названа Агнесою. Єдине, мабуть, виключення тут складає грамота дана в 1060 р. абатству Святого Дионісія (Сен-Дені), де міститься «*Signum Agnae reginae*» («підпис Агни королеви»). Цей документ був опублікований князем Лобановим¹³⁷. Проте, наскільки можна співвідносити імена Агна та Агнеса, чи правильно зрозумів дослідник написання імені, чи не потрапила до імені помилка у букві з вини переписчика тощо? Ці питання залишаються відкритими.

Свого часу подібну версію, стосовно неправильного написання імені Анна висловлював і Галлю, котрий сумнівався в тому, що королева користувалася двома іменами¹³⁸.

Сент-Емур простежує пряму закономірність Анна – Агна – Агнеса¹³⁹.

Спростувати ймовірність зміни імені Анною, як і зворотнє, зараз неможливо. Імена часто змінювали при переході в іншу віру (наприклад, Ярослав – Георгій, Інгігерда – Ірина тощо) або при прийнятті чернецтва. Але більшість фактів свідчать, що у Франції жінка користувалася саме ім'ям Анна. Тож наскільки можна довіряти гіпотезі Менестріє, що дружину Генріха I звали Агнесою, сказати важко.

¹³⁶ Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques... – C.IX.

¹³⁷ Ibid. – P.21.

¹³⁸ Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.41-42.

¹³⁹ Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse russe... – P.114-128.

Сторінка з «Історії Франції» Мезере 1643 р. з уявним портретом королеви Анни, гравюра майстра Жака де Бі (1581-1650)

7

До речі, саме в цей час поряд існував монархічний шлюб людей, що мали якраз ці імена – німецького короля Генріха III, згодом імператора, та аквітанської герцогині Агнеси. Хоча припущення, що в абатстві Вільє могли б якимось чином опинитися рештки саме цієї жінки, померлої в 1077 р. в Римі, малоймовірне.

І вже в якості курйозу розглянемо ще два варіанти імені запропоновані в книзі історика Мезере XVII ст. На ілюстрації до розповіді про Анну тут вміщено портрет молодої жінки, обведений широким колом, на якому міститься напис латиною «ADELAIS. REGINA. FRANCIE. HENRICI. I. R. V.», що означає «Аделаїс (Аделаїда) – королева Франції. Генріха I короля дружина (R[egis] U[xor])».

Чому в книзі Мезере, де жодним словом не згадано, що Анна могла мати інше ім'я крім свого, міститься малюнок, де вона названа Аделаїдою? Між іншим, ім'я Аделаїда, яке має цілу низку похідних форм (Адельгейда – Адель – Алоїза – Аліса – Еліза), було дуже популярним в ті часи. Наприклад, його носили бабця, мати, сестра та дочка Роберта II, Генріхового батька. Тож

можливо, ілюстратори просто вставили портрет близької родички Генріха I, сплутавши його з Анною. Також, слід зазначити, що ім'я Аделаїда мали перша дружина Рауля де Крепі, його рідна сестра та дочка від першого шлюбу. Це теж могло стати причиною невідповідності при створенні книги. Наприклад, знаючи, що Анна була дружиною Рауля де Крепі, а в хроніках також згадується його дружина Аделаїда, люди, котрі працювали над оформленням книги, гравери, створили даний малюнок, який повністю не узгоджується з текстом Мезере. Зазначимо також, що Аделаїдою звали дружину Генріха I Англійського, який жив приблизно в ту ж епоху. Хоча можливість, що оформлювачі переплутали дружин французького та англійського короля, малоймовірна. Тож ім'я Аделаїда щодо Анни в книзі Мезере можна списати на рахунок типографської помилки.

Крім цього, під означеним малюнком є напис французькою «*Avine d'Esclavonnie 2. Espouse du Roy Henri.I.*» («Авіна Есклавонська, друга дружина короля Генріха I»). Згідно з гіпотезою, висловленою автору цих рядків київським книгознавцем Володимиром Миколайовичем Коленком, ім'я «Авіна» також є результатом друкарської помилки, коли при наборі типографського шрифту, літера «N» була передана двома літерами «VI». Цю тезу можна побачити й у згаданій вище роботі Галлю¹⁴⁰. Тож ім'я Авіна – це неправильно подане ім'я Анна, яке, до речі, двічі вказується під цим малюнком.

Значення королеви Анни у вітчизняній та французькій історії

Дев'ять з половиною століть тому, овдовівши після смерті Генріха I, правителькою Франції при малолітньому Фліппі I стала дочка великого князя київського Ярослава Мудрого Анна. Її постать унікальна серед образів всіх французьких королев. Це перша жінка на французькому престолі, про яку маємо більш-менш точні відомості та яка змогла певний час очолювати керівництво великої західноєвропейської держави. Винятковість королеви Анни полягає не лише в її походженні, що було надзвичайним у середньовічній Франції, але й у важливій політичній і культурній ролі, яку вона відіграла в цій країні. Її друге одруження з графом Раулем де Крепі, що перебував вже у законному шлюбі, стало викликом тогочасному суспільству та карколомним життєвим кроком. Загадкова Анна Ярославна залишила по собі купу таємниць, над розв'язанням яких вже не одне століття поспіль ламають голови сотні

¹⁴⁰ Hallu Roger. Anne de Kiev... – P.42.

дослідників. Без сумніву, ця жінка залишатиметься привабливим об'єктом історичних досліджень і надалі, не кажучи вже про використання її образу в якості персонажу мистецьких творів.

Пам'ятник Анні Ярославні в Санлісі. Скульптор Валентин Зноба

У Франції пам'ять про королеву Анну зберігають не лише сторінки середньовічних хронік та актові джерела XI ст. Мешканці містечка Санліс згадують із вдячністю королеву з Русі, що побудувала тут величну церкву Святого Вінсента та заснувала монастир. Щороку 5 вересня в цій церкві, на порталі якої знаходиться скульптурне зображення Анни, поминають свою добродійницю. Сучасні французи, що більш-менш обізнані з минулим своєї країни, в загальних рисах знають про дивовижну долю дочки руського князя Ярослава Мудрого Анни Київської, нащадками якої були всі королі Франції після XI ст. А враховуючи родинні зв'язки між середньовічними правителями, можна констатувати, що немає практичного жодного монархічного роду Європи, в жилах представників якого б не текла кров нащадків Анни Ярославни.

Постать Анни Ярославни в XIX-XX ст. стала зручною для політичних маніпуляцій у суспільній свідомості. Розпопуляризована у Франції наприкінці XIX ст., в умовах посилення тісного франко-російського політичного альянсу, вона отримала гучну відомість і в Російській імперії, а відтак і в Україні, де раніше про неї майже не згадували. З народженням української державності протягом XX ст. та пошуків нею політичного визнання в світі образ Анни Ярославни став активно використовуватися українською історіографією для підкреслення важливої європейської ролі України, наслідувачки та спадкоємиці Київської Русі. Залишається традиційним піїтет до цієї жіночої постаті і в російській історіографії, яка теж має інколи кольори політичної заангажованості, щоб підкреслити велич Росії, що делегувала одну зі своїх співвітчизниць на трон далекої Франції. Безумовно, відомість і вплив цієї західноєвропейської країни у світі сприяють цікавості українських і російських дослідників до постаті своєї землячки у Франції. Хоча Анну Ярославну часто називають руською, що на заході майже завжди ототожнюється з лише Росією, ця жінка за походженням мала переважно скандинавський родовід.

Політичний чинник, на жаль, диктує теми для багатьох історичних досліджень. Вагомість Франції у світі значно більша ніж Норвегії чи Угорщини, де правила рідні сестри Анни. Тому Єлизавета й Анастасія Ярославни не стали об'єктом такого великого зацікавлення, як їхня сестра в Парижі. Не кажучи вже про інших жінок, які, залишивши Київ, поїхали на чужину та прославилися в далеких країнах. Як-от принцеса Сіаму (нинішнього Тайланду) Мом Катрин На Фіцанулок, або Катерина Іванівна Десницька (1885-1960), дочка луцького міського судді, яка після завершення навчання у Києві поїхала до столичного тоді Петербурга, де познайомилася з сином короля Сіаму, на ім'я Чакрабонгсе Буванат, з котрим незабаром обвінчалася за православним звичаєм і виїхала на його батьківщину. За межами України Катерину Десницьку майже поспіль вважають росіяною. Подібних прикладів можна наводити безліч.

Єдина серед українок на чужині, що не поступається Анні Ярославні за своєю популярністю, а може навіть й перевершує її, це хіба що славнозвісна Роксолана.

Популярний в науці та мистецтві багатогранний образ Анни Ярославни і зараз продовжує обростати новими міфами. Однією з таких літературних вигадок стала байка про те, як постать французької королеви через посередництво Ромена Роллана врятувала Софію Київську від руйнування в ході перетворень соціалістичного будівництва. Як відомо, з 1934 р. столиця УСРР була повернута з Харкова до Києва. У зв'язку з цим був створений генеральний план реконструкції нової-старої столиці Радянської України. Згідно йому, в головному місті республіки країни пролетаріату, що переміг, не було місця для розсадників забобонів і бузувірства. Церкви, монастирі та інші

релігійно-культові споруди мали безслідно зникнути під потужним натиском «шедеврів» пролетарської культури. В першу чергу перетворення мали охопити центральну частину Києва. Фактично, християнським храмам, що знаходилися тут, був винесений смертний вирок. Тоді був знесений Михайлівський Золотоверхий собор, пам'ятка архітектури початку XII ст. Акт про знесення був підготовлений спеціальною ліквідаційною комісією, серед членів якої знайшовся лише один герой, що відмовився підписувати документ про варварське знищення рідкісної споруди. Це історик, археолог та мистецтвознавець Микола Омелянович Макаренко (1877-1938). За свою патріотичну зухвалість він був заарештований, звинувачений у контрреволюційній діяльності та розстріляний. В 1988 р., готуючи історико-літературний нарис про цю героїчну особистість, двоє письменників Олександр Іванович Білодід і Віктор Геннадійович Киркевич приписали Макаренку ще один ефектний подвиг, який він не здійснював, але цей художній трюк дозволяв привернути більше уваги до збереження історичних пам'яток і сприяти зверненню до постатей репресованих українських інтелігентів. За твердженням Білодіда та Киркевича, сумна доля була підготована й перлині давньоруської архітектури собору Святої Софії. Дізнавшись про це, Макаренко повідомив про плани комуністичного керівництва славетного французького письменника Ромена Роллана, який гостював тоді у Москві. Той вирішив особисто зустрітися зі Сталіним, щоб підняти питання про збереження історичних пам'яток. Під час цієї зустрічі французький літератор наголосив, зокрема, на тому, як цінує та шанує його народ пам'ять королеви Анни, дочки великого князя Ярослава Мудрого. Роллан сказав, що французи не зрозуміють нищення архітектурного творіння батька королеви їхньої держави, яке стоїть вже дев'ять століть. Радянський уряд, який щойно почав поліпшувати взаємини з західними країнами, не хотів псувати й так не дуже привабливий імідж СРСР за кордоном. Варварський наказ про руйнування Святої Софії скасували, але зухвальця, що насмілювався виступити проти волі «вождя всіх часів і народів» було репресовано. Пізніше один з авторів цього «московського епізоду» з біографії Макаренка за участю Роллана Віктор Киркевич кількаразово зізнавався у цій історичній містифікації, однак на той час вона вже набула величезного поширення й почала перекочувувати з сторінок одних видань до інших та популяризуватися екскурсоводами Києва¹⁴¹.

¹⁴¹ Киркевич В.Г. Рерихи. Из материалов к книге // Международная научно-практическая конференция «Рериховское наследие»: Том II : Новая Россия на пути к единству человечества. – СПб., Вышний Волочёк: Рериховский центр СПбГУ; Издательство «Ирида-пресс», 2005. – С.328-351; Киркевич В.Г. Забытый ученый, спасший Софию Киевскую // Киркевич В.Г. Киевское содружество Рерихов. – К.: ООО «Интертекст LTD, 2005. – 125 с. – С.81-93.

Постать Анни Ярославни унікальна тим, що рівною мірою є своєю для французького та вітчизняного суспільства. Образ цієї жінки є тією сполучною ланкою, що виступає в якості чинника до зближення двох націй, розташованих в різних кінцях Європи. Не дарма, єдиний в Україні навчальний заклад, що дає середню освіту, яка визнається Міністерством національної освіти Франції, - це Французький коледж Анни Київської (*Collège Français Anne de Kiev*), діючий з 1994 р. у Києві.

Поштова марка України з зображенням Анни Ярославни (1998)

7

Звичайно, Україна, як незалежна держава повинна мати безумовні політичні зацікавлення у «розкручуванні» видатних постатей світової історії, що безпосередньо пов'язані з нашою Батьківщиною. Однією з них є, поза сумнівом, Анна Ярославна. Багато кроків в напрямі популяризації нашої держави та її минулого в світі було зроблено в період президентства Віктора Ющенка. Лідер «Помаранчевої революції» відвідав у червні 2005 р. Францію і взяв участь у відкритті пам'ятника Анні Ярославні в Санлісі. Це скульптурне зображення стало останнім витвором відомого українського митця Валентина Івановича Зноби (1929-2006), який також брав участь у цій урочистій церемонії. У Франції XXI ст. дружину Генріха I все більше називають не «Анною Руською (=Російською)», а «Анною Київською», що є корисним для покращення міжнародного іміджу України.

Можна лише сподіватися, що нинішні українські посадовці не забуватимуть своїх земляків, як померлих, так і живих, що волею долі опинилися на чужині та зробили свій внесок до скарбниці людської цивілізації.

Популярні в літературі історичні міфи про Анну Ярославну

Міф 1. Анна Ярославна вийшла заміж за старого Генріха I.

- Насправді королю Франції тоді ледь перевалило за 40. Якщо шлюб між ними відбувся в 1049 р., він мав вік 40-41 рік. Якщо ж королівське одруження мало місце в 1051 р., то вік Генріха I був би відповідно на два роки більше.

Міф 2. Анна писала батьку до Києва: «До якої варварської країни ти мене відправив. Тут житла похмурі, церкви потворні, а нрави жахливі».

- Насправді, як справедливо відзначила Наталія Пушкарьова, джерельні відомості про існування такого листа відсутні, хоча його зміст цілком відповідає реаліям того часу.

Міф 3. Папа Миколай II звертався у листі до королеви Анни «прекрасна діво», «чарівна дівчино»: «Чутка про вашу добродетель, чарівна дівчино, дійшла до наших вух, і з великою радістю чуємо ми, що ви виконуєте в цій дуже християнській державі свої королівські обов'язки з похвальним завзяттям та видатним розумом».

- Насправді, таке звернення було просто неможливим до дружини та матері в середньовічній Європі. В оригіналі міститься слово «дочка», яке було неправильно перекладено російською, як «діва», «дівчина», очевидно з якогось французького відповідника XIX ст., бо у французькій мові слово «*fille*» дійсно може означати і дочку, і дівчину.

Міф 4. Анна привезла до Франції євангеліє, на якому відтоді присягали всі королі, так зване Реймське євангеліє.

- Насправді, цей старовинний манускрипт постійно знаходиться на терені Франції лише з середини XVI ст. Точно відомо лише, що він був переданий імператором Священної Римської імперії Карлом IV в середині XIV ст. Емауському монастирю в Празі, потім вивезений гуситами до Константинополя, а вже звідти через Італію потрапив до Франції. Присягати на ньому могли королі лише з кінця XVI ст., хоча й цей факт не є доведений. Приналежність євангелія Анні припустима, але дискусійна.

Міф 5. Анна на чужині зберігала вірність православній вірі.

- Побожність Анни була відзначена всіма західноєвропейськими сучасниками, зокрема, й духовними особами, а значить, королева постійно відвідувала богослужіння за латинським обрядом. Вона сприяла розвитку релігійних установ, брала участь у заснуванні церков і монастирів у Франції, зокрема, церкви Святого Вінсента, де її щорічно поминають 5 вересня. Якби

вона дотримувалася іншої релігійної обрядності, це могло б бути витлумачене як відступ від істинної віри й навіть як єресь.

Міф 6. Анна була регентом при Філіппі I після смерті чоловіка.

- Це частково, правда. Хоча офіційно визнаним регентом був граф Балдуїн Фландрський, попервах, після смерті чоловіка, авторитет Анни був дуже високий і вона здійснювала безпосередній вплив на сина та французьку політику. Проте після одруження з Раулем де Крепі в 1061/1063 рр. повага до неї була підірвана, вона майже весь час проводила в замку другого чоловіка, вплив її на сина став обмеженим, згадки про неї майже зникають з державних документів.

Міф 7. Французи завжди дуже любили й шанували королеву Анну.

- Після другого шлюбу вона втратила той авторитет, яким раніше користувалася. Мезере пише, що другий шлюб “зневажив її”. Про Анну досить швидко забули. Згодом їй присвячували лише кілька рядків в історичних нарисах про середньовіччя, зважаючи на екзотичність її фігури у французькій історії. Піттет до неї серед французів посилився лише в XIX ст. на фоні зростання могутності Російської імперії. Після укладення франко-російського військово-політичного альянсу постать Анни з політичних мотивів була піднесена на високий рівень.

Міф 8. Образ Анни Ярославни, шанованої французами, завдяки втручання Ромена Роллана врятував від знищення сталінськими сатрапами Софію Київську у середині 1930-х рр.

- Ця літературна вигадка з'явилася в 1988 р. і належить письменникам Віктору Киркевичу та Олександру Білодіду, які використали її в якості реального епізоду з життя українського мистецтвознавця Миколи Макаренка, що був репресований і загинув через відмову підписати акт про знесення Михайлівського Золотоверхого собору.

Перелік дискусійних питань в історіографії щодо Анни Ярославни, на які не можна дати однозначної відповіді

1. Якими є рік і місце її народження: 1024/1036 – Новгород/Київ?
2. Чи дійсно на фресках Софії Київської можна бачити Анну Ярославну посеред сестер? Хто з них вона?
3. Скільки посольств і в яких роках було відправлено до Києва Генріхом I – одне чи два, 1044/1050 рр.?
4. Чи пропонував Ярослав Мудрий руку Анни німецькому імператору Генріху III?
5. Коли Анна прибула до Франції?
6. Коли відбулося одруження Анни та Генріха I – 1049 чи 1051 р.?
7. Коли народився Філіпп I – 1050 чи 1052 р.?
8. Чи дійсно Анна привезла до Франції так зване «Реймське євангеліє»?
9. Чи існував інтимний характер взаємин між Анною та Раулем де Крепі до смерті Генріха I?
10. Викрадення Анни Раулем – узгоджені дії чи самотійна акція графа?
11. Коли відбулося одруження Анни та Рауля – 1061/1063?
12. Коли помер Рауль де Крепі – лютий чи вересень 1074 р.?
13. Чи дійсно Анна мала у Франції друге ім'я – Агнеса?
14. Чи відвідувала Анна Русь після свого одруження з Генріхом I?
15. Де та коли померла Анна – у Франції чи на Русі, 1075/1089 рр.?
16. Чи існує зв'язок між походом Володимира Мономаха та Олега Святославича в Чехію із зникненням у Франції свідчень про Анну та появою в Баварії Святої Едігні?
17. Чи сприяла Анна шлюбу між Володимиром Мономахом і Гітою Англійською?
18. Де поховано тіло Анни – абатство Вільє, церква Санліс чи один з монастирів Києва?
19. Чи дійсно Свята Едігна Баварська є Еммою, дочкою Генріха I та Анни?

Життя та діяльність Анни Руської в дзеркалі середньовічних документів

Джерельні свідчення наводяться далі в хронологічному порядку відповідно до життя та діяльності Анни Ярославни. Всі переклади зроблені автором, крім глоси з «Псалтиря Одалярка», яка наводиться за російським перекладом Олександра Назаренка, який ми в цілому сприймаємо, й подається українською. В перекладах латинських текстів XI-XII ст. залишено латинізовані варіанти власних імен, поряд з якими у квадратних дужках подано більш осучаснені. Поряд з перекладами латинських і французьких текстів подано їхні оригінальні відповідники. Слова, якими в текстах позначено Анну, виділено курсивом.

З «Історії Російської» Василя Татищева, I пол. XVIII ст.

6540 (1032). Родилась *дочь* Ярославу. Война на югров. Ярослав строил города по Рси и за Днепром. В сем же году родилась Ярославу *дщерь*.

Татищев Василий. История Российская: В 3 т. Т.2. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – С.75.

Глоса на полях так званого «Псалтиря Одалярка» XI-XII ст. (за російським перекладом Олександра Назаренка)

В літо по втіленню Слова [тобто від Різдва Христового] 1049-те, коли Генріх, король французький, відправив у Рабастію (Rabastia) шалонського єпископа Роже, по *дочку* короля тієї країни, на ім'я *Анна*, з якою він мав одружитися, настоятель Одалярк просив того єпископа, чи не зміг би той дізнатися, чи в тих краях знаходиться Херсонес, у якому, як пишуть, покоїться Святий Климент, і чи до сих пір відступає море в день його народження та [до мощей] можна пройти пішки? Єпископ виконав це. Від короля тієї країни Оресклава (Oresclavus) він дізнався, що папа Юлій прибув [колись] до цієї області, де покоївся Святий Климент, для боротьби з єресью, яка процвітала в тих краях. Коли, зробивши це, папа з тих країв відправився було назад, явився йому ангел Господень і сказав: «Не уходи, бо від Господа повелено тобі повернутися та перенести тіло Святого Климента, яке до сих пір лежить у морі». Юлій [відповідав] йому: «Як я зроблю це, якщо море відступає лише в

день його народження?» Ангел сказав йому: «Знаком того, що Господь наказав тобі повернутися, й буде море, що відступить перед тобою». Папа вирушив туди й переніс тіло Святого Климента, поклав його на берег і побудував там церкву; потім, взявши від тіла [частину] мощей, увіз з собою до Рима. І трапилося так, що в той же день, у який римський народ зустрічав з найвеличнішими почестями принесені ним мощі, могила, залишена у морі, піднялася разом з дном над водами й зробився острів, на якому мешканці тієї землі побудували церкву і монастир. З тих пір до тієї церкви плавають на кораблях. Названий король Георгій Слов'янин (Georgius Sclavus) розповідав також шалонському єпископу, що у свій час він побував [там] і привіз звідти з собою голови Святих Климента та Фіва, учня його, і поклав їх у місті Києві [Chion – мабуть, неправильно прочитане Chiou оригінала – Авт.], де їх шанують та їм поклоняються. І навіть показував ці голови згаданому єпископу.

Латинський оригінал

Anno incarnati Verbi millesimo XLVIII, quando Henricus, rex Francorum, misit in Rabastiam Catalaunensem episcopum R., pro *filia* regis illius terre, *Anna* nomine, *quam* debebat ducere uxorem, deprecatus est Odalricus prepositus eundem episcopum quatinus inquirere dignaretur utrum in illis partibus Cersona esset, ubi sanctus Clemens requiescere legitur, vel si adhuc mare parciebatur die natalis ejus et pervium esset euntibus. Quod et fecit; nam a rege illius terre scilicet Oresclave, hoc didicit quod Julius papa, in regionem illam ubi sanctus Clemens jacebat, ad destruendam heresim, que illis in partibus pululaverat, perrexit. Cumque, peracto negocio, idem papa ab illis partibus regredi inciperet, apparuit ei angelus Domini, dicens: “Noli recedere; a Domino enim tibi precipitur ut revertaris et transferas corpus sancti Clementis quod hactenus in mare jacuit”. – Cui Julius: “Quomodo, inquit, hoc posset fieri, cum mare non parciatur nisi die natalis ejus”? – Cui angelus ait: “Hoc erit tibi signum quod Dominus tibi precipiat reverti, quia mare in occursum tuum parciatur”. Perrexit ibi et transtulit corpus sancti Clementis, et posuit illud super ripam et edificavit ibi ecclesiam, et assumens de corpora ejus reliquias, Romam secum detulit. Contigit autem ut, illo deferente, die quo reliquias cum summa honorificencia populous recepisset [Romanus], eadem die sepulcrum quod in mari relictum erat cum solo se super mare erigeret et fieret insula, ubi illius regionis hominess [basilicam construxerunt] et congregationem. Ex tunc, ad illam ecclesiam navigio itur. Retulit etiam idem rex Georgius Sclavus episcopo Catalaunensi [quod ipsemet] quondam ibi perrexit, et inde secum attulit capita sanctorum Clementis et Phebi, discipuli ejus, et posuit in civitate Chion, ubi honorifice venerantur. Que eciam capita eidem episcopo ostendit.

Назаренко А.В. Геніх І и Анна Ярославна // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Учебное пособие для студентов вузов / М.В.Бибииков, Г.В.Глазырина, Т.Н.Джаксон и др. Под ред. Е.А.Мельниковой. – М.: Издательство корпорация «Логос», 1999. – С.353-354; Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements. – P.: Plon-Nourrit, 1904. – T.38. Reims. – P.23-24.

З «Вандомських анналів», початок XII ст.

1051 рік. – Генрікус король франків *жінку привів скіфку та руду*.

Латинський оригінал

MLI. – Heinricus rex Francorum *uxorem duxit Scythicam et rufam*.

[Останнє слово можливо написано з помилкою. Цілком вірогідний його варіант *rufam (rusam)*, що саме по собі є синонімом відповідного слова. Обидва терміни «*rufa*» і «*rusa*» означають ознаки кольору в жіночому роді – червона, руда. Хоча не виключено, що під словом «*rusa*» хроніст розумів руське походження жінки. Пізніше ця теза наведена також у «Сен-Мексанській хроніці» середини XII ст. Там вона подана у наступному вигляді.

Ainricus Rex Francorum *duxit uxorem Scythicam et Rufiam [Russam]*.

Marchegay P., Mabille Em. Chroniques des églises d'Anjou. – P.: Renouard, 1869. – P.167; reproduit par la Chronique de Saint-Maixent, *ibid.* – P.398. А також: Recueil des historiens des Gaules et de la France. Tome onzième, édité par des religieux bénédictins de la Congrégation de Saint-Maur. Nouvelle édition publiée sous la direction de M. Léopold Delisle [mêmes texte & pagination], Paris, Victor Palmé, 1876. – P.219.

З хроніки монастиря Святого Петра Живого в місті Сан, написаної ченцем Кларієм на поч. XII ст.

Тим часом [в хроніці ця стаття занотована між 1046 і 1047 pp.], відправив король Генрікус Вальтерія, єпископа Мельденського [Готьє, єпископа з Мо] та Васцеліна де Шалінако [Госцелін де Шоні або де Шаліньяк] разом з іншими у якесь королівство до правителя грецького, який звався Герискло [очевидно, перекручене Ярослав], з землі руської, щоб віддав той йому свою дочку за

дружину. Після того з багатьма дарами та з дочкою вони повернулися до Франції.

Латинський оригінал

Tempore illo, misit rex Hainricus Walterium, Meldensem episcopum, et Wascelinum de Chalinaco, cum aliis ad quemdam regem in fibus Grecia, qui vocabatur Gerisclo, de terra Russie, ut sibi daret *filiam suam in uxorem*. Quos ille cum pluribus donis, et cum *filia* remisit in Francia.

Chronicon Sancti Petri Vivi Senonensis // Bibliotheque historique de L'YONNE ou Collection de legends, chroniques et documents divers pour server a l'histoire des differentes contrees qui forment aujourd'hui ce department. – Tome II. – Auxerre: Perriquet et Rouille, imprimeurs de la societe; Paris: Didron, 1863. – P.506.

З хроніки монастиря Святого Петра Живого в місті Сан, написаної ченцем Кларієм на поч. XII ст.

Року 1060 помер король Генрікус. Його останньою турботою стали справи абатства Святого Петра, яке підтримував і батько його Ротбертус [Роберт]. Після того, як король Генрікус помер у таборі поблизу Віктріакума [Вітрі], в Бієрії, та був похований у базиліці Святого Дионісія, Родульфус [Рауль], граф, близький родич цього короля, одружився з його *жінкою* проти закону та звичаїв, за що був відлучений від церкви. Балдуїнус [Балдуїн] же насправді, граф Фландрський, короля маленького Філіппуса виховував і Францією керував.

Латинський оригінал

Anno MLX, obiit rex Hainricus. Hic regale praeceptum fecit de abbatae rebus Sancti-Petri, sicut fecerat et pater ejus Rotbertus. Mortuo autem Hainrico rege apud Victriacum castrum, in Bieria, et sepulto in basilica Sancti-Dionsii, Rodulfus, comes, consanguineus ejusdem regis, duxit *uxorem* in conjugio contra jus et fas, unde fuit excommunicatus. Balduinus vero, comes Flandrensis, regem parvulum, Philippum, aluit, et Franciam gubernavit.

Chronicon Sancti Petri Vivi Senonensis // Bibliotheque historique de L'YONNE ou Collection de legends, chroniques et documents divers pour server a l'histoire des differentes contrees qui forment aujourd'hui ce department. – Tome II. – Auxerre: Perriquet et Rouille, imprimeurs de la societe; Paris: Didron, 1863. – P.507.

З «Життя Літберта Камбреського [Ліетбертуса Камераценського]», кінець XI – початок XII ст.

XVIII. Королівством Франкським правив король Генрікус, муж сильний зброєю та королівства, яке він тримав, достойний. Оскільки за років квітучої юності ні з ким він не пов'язав себе шлюбними узами, то *дочку* з роду руського короля франкська знать йому запропонувала. Послушник Камераценський [Камбреський], висвячений у майбутньому на єпископа, бо того чоловіка добре знали й шанували, був тут, маючи також важливу причину. Це відбувалося тоді, коли *наречена* й собі готувалася до шлюбу, час тих урочистостей королівським благословенням, а також і висвяченням відмічений. На цьому королівському вінчанні господар наш єпископ Ліетбертус Камераценський був присутній і висвячений перед ним.

XX. Короля Франції поєднали тілесно з його *нареченою*, господаря Літбертуса Камераценського висвятили на єпископа, державне та духовне звелися до купи, всіх свята поєднала церква. Тож ця подружня пара отримала не стільки святість, скільки щастя. Вона через плоть народила на світ нащадків та створила паросток освяченого роду. Деся панує розпуста. Тут – цнотливість. Нехай буде, як казав апостол: «Заповідаю, ви єдиному мужу віддавайте чисту діву в ім'я Христа». З таким стражданням вона народжує дітей, які оспівані другим народженням через воду та Дух Святий. Король франків отримав *дочку* царя земного, господар наш і керівник Ліетбертус пов'язав себе з царем над царями Христом».

Латинський оригінал

XVIII. Regnum Francorum rex regebat Heinricus, vir armis strenuus et regno, quod tenebat, dignus. Qui juvenili florens elate nullius adhuc copulae subierat conubium, sed Rusciorum gentis regis *filiam* Francorum nobilitas ei parabat. Audiens Cameracensis episcopi consecrationem futuram, quoniam videre virum diu praeoptaverat, interfuit, acturus quoque sui negotii causam. Petit, ut *sponsa*, quae sibi parabatur, in eodem conventu benediceretur regalique consecratione pariter insigniretur. Huic regiae consecrationi domnus noster Lietbertus Cameracensis episcopus interfuit et praefuit.

XX. Regi Francorum conjungitur carnalis *sponsa*, domno Lietberto Cameracensium pontifici, regio et sacerdotali cubiculario, sancta committitur ecclesia. Sed haec copula quanto sanctior, tanto melior. Illa subolem procreat carnalem, ista generat adoptionis sanctam progeniem. Illa corruptionis. Ista virginitatis. Sic enim ait apostolus: “Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo”. Illam dolore parit filios, ista cantans renasci facit ex aqua et spiritu sancto.

Regi Francorum ducitur *filia* regis terreni, domino nostro praesuli Lietberto committitur sponsa regis regum Christi.

Vita Lietberti episcopi Cameracensis // Monumenta Germaniae historica. Scriptorum. Tomus 30-Part 2, Supplementa tomorum I-XXV. 1934. – P.850.

З «Історії Франкської» поч. XII ст.

Року 1044 по втіленню Слова... Того року Магільда королева померла... Він [Генріх I – Є.Л.], поховавши королеву Магільду, одружився знову, очевидно з дочкою *Юрислохта* [Ярослава – пізніша примітка], короля Руського, на ім'я *Анна*, яка народила йому трьох синів: Філіппуса, Гуго та Ротбертуса. З цих, Ротбертус помер в дитинстві. Гуго отримав у дар графство Вірманденське [Вермандуа] від брата свого Філіппуса, який став уже королем.

Енрікус же, який 27 років після смерті батька королівством Франкським вправно керував, помер у Вітриакумі [Вітрі], року втілення Слова 1059; залишивши все королівство Франкське своєму синові, якого перед своєю смертю в місті Ремесі [Реймсі] помазав на царство з великими почестями... Після смерті короля, *королева Анна* Родульфуса графа взяла собі за чоловіка. Коли він помер, на рідну землю повернулася.

Латинський оригінал

Anno MXLIV incarnate Verbi... Quo anno Mahildis Regina obit... Qui post Mahildis Reginae humationem, accepit aliam conjugem, videlicet *filiam Jurisloht* [Jeroslas] Regis Russorum, nomine *Annam*; quae ei genuit tres filios, Philippum, Hugonem, Rotbertum. Quorum Rotbertus puer obit. Hugo postea donates est Comitatu Virmandensium a fratre suo Philippo jam Rege...

Ainricus ergo, per XXVII annos post obitum patris regne Francorum strenue gubernator, Vitriaci defungitur, anno incarnati Verbi MLIX; relinquens regnum totius Franciae Philippo suo filio, quem ante obitum suum Remis civitate in Regem ungi cum magna fecerat ambitione... Rege defunct, *Regina Anna* Rodulfum Comitem in conjugio accepit. Quo mortuo, nativum repetiit solum.

Ex Historiae Francicae // Monumenta Germaniae historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum. Tomus 26. – Leipzig: Verlag Karl W.Hiersemann, 1925. – P.161.

Лист папи Миколи II до королеви Анни, 1059 р.

Миколай єпископ, раб рабів Божих, славній королеві з привітанням та апостольським благословенням. Боже, творець всемогутній, ти по добрій волі своїй милістю нас обдаровуєш, яка нами рухає; знаємо, що з жіночої груді чоловічого благочестя міцний стовбур виростає. Ось дійшло до вух наших, *найпрекрасніша дочко*, що милістю своєю нужденних щедро та подарунками побожно обдаровуєш, якнайсамовідданіше молитви старанно до Бога звертаєш, на тиск грубості силою смиренності відповідаєш, а також про інші добрі справи, за які вчетверо тобі воздасться, обов'язком королівським на тебе покладені, клопочешся. Закликаємо також, щоб ти, яку Бог надихнув одного разу до діяльності, що йдеш своєю стежиною, як і найнепереможніший чоловік твій, син наш всевладний, побожністю та справедливістю при володарюванні керувалася, церковним основам підтримку надавала. Хіба не красномовство Авігеї нерозмного Навала від гнівного меча Давидового неушкодженим зберегло, так само, як і самопожертва твоя, за яку від найрозумнішого мужа твого божественного отримуєш погляди вдячні? Тож хай нарешті ті, кого ти істинно любиш, якщо вони так служать Богу, благочестиву підтримку від тебе отримають. Інакше кажучи, ті жінки, що чоловіку були своєму вручені, приєднатися з любов'ю до нього повинні, стати тим вмістилищем, якщо можна так сказати, яке належить тілесному кохання; адже золото людських душ, що в них приховане, хіба не заслуговує на їхню увагу? Ми зберігаємо, таким чином, апостольський скарб цей в глечиках глиняних. Люди, звичайно, ту річ так сильно цінують, яку черви пожирають в могилах; завзято відкидаючи те, що безсмертна Слава хранить на небесах. До плоті, зазвичай, вони любов свою звертають, яку Давид зневажав, кажучи з посміхом: «Який славний був сьогодні Цар Ізраїльський, оголивши себе перед очима рабів своїх, коли він роздягається догола, то подібний до одного з блазнів!» Тож, яка користь, печаль свою лише на єдину плоть людині виливати, адже кожне тіло приречене на покарання. Якій дрібній речі вона підкоряється: ось Мелхола, дочка Саулова, не мала сина аж до дня смерті своєї. Ти ж навпаки, *славна дочко*, плідності божественний дар маєш та найкращі паростки на світ виводиш, вигодовуючи молоком дитинства початок, як творця свого любов'ю людина живиться. Отож, від тебе діти найголовнішому навчаються, що вони є шляхетними людьми, для королівського престолу народженими, та в лоно церкви просторе прийнятими через Духа Святого в другому народженні. Не жадай майна накопичувати по праву, але скарб справжньої мудрості старанно примножуй. Так, королева Савська прийшла не шукати багатства, але слухати мудрість Соломонову. Така основа сама собою не приходить, але велике багатство може принести. Ти також, *дочко*, божественного повеління маєш слухатися, мудрість зберігаючи; щоб бути достойною спасіння душі своєї та влади над землями, якими володієш, і від царювання тимчасового до царства небесного перейти.

Латинський оригінал

Nicolaus episcopus, servus servorum Dei, gloriosae reginae salutem et apostolicam benedictionem. Bonae voluntatis auctori omnipotenti Deo dignas gratias agamus, quia in foemineo pectore virile vivere virtutum robur audimus. Pervenit quippe ad aures nostras, *praecellentissima filia*, serenitatem tuam indigentibus munificentia piaie liberalitatis affluere, devotissimae orationis studiis insudare, pro violenter oppressis vim distractionis exercere, caeterisque bonis operibus, in quantum tibi competit, officium regiae dignitatis implere. Hortamur igitur ut eum, quem Deo inspirante semel ingressa es, tramitem teneas: invictissimumque virum tuum, filium nostrum regem, ad pietatis aequitatisque gubernacula moderanda, statumque ecclesiae retinendum provocare contendas. Si enim eloquentia Abigail stultum Nabal ab irascentis David gladio servavit illaesum, quanto magis sancta devotio tua prudentissimum virum tuum divinis reddet obtutibus gratiosum? Sic denique eum vere diligis, si servare quae Dei sunt, piis exhortationibus facis. Alioquin quo pacto viros suos illae conjuges amare credantur, quae in eis capsas, ut ita loquar, corporum diligent; sed animarum aurum, quod in eis reconditur, non attendunt? Habemus enim juxta apostolum thesaurum istum in vasis fictilibus. Quae nimirum hoc dumtaxat amplectuntur, quod vermes devorant in sepulchris; illud vesane despiciunt, cui immarcescibilis Gloria servatur in coelis. In carne quippe amorem suum illa constituerat, quae David se despicienti ironica insultatione dicebat: “Quam gloriosus fuit hodie Rex Israel, discooperiens se ante oculos servorum suorum, et nudatus est quasi nudetur unus ex scurris!” Quae profecto quia desiderium suum in sola carne posuerat, carnis fructu debita est animadversione privata. Unde paulo post subjungit: igitur Michol filiae Saul, non est natus filius usque ad diem mortis suae. Tu autem, *gloriosa filia*, quia foecunditatis donum divinitus meruisti, sic clarissimam instrue sobolem, ut inter ipsa lactantis infantiae rudimenta ad creatoris sui nutriatur amorem. Per te igitur discant cui potissimum debeant, et quod in regalis aulae solio sunt nobiles geniti, et quod in ecclesiae gremio longe nobilius per sancti spiritus gratiam sunt renati. Noli aliquando pecuniam praeferre justitiae, sed thesaurum verae sapientiae inhiante acquirere. Regina quippe Saba venit non videre divitas, sed audire sapientiam Salomonis. Qua stamen ipsa non petiit, copiosius reportavit. Tu etiam, *filia*, divinis obediendo mandatis, sapientiam posside; ut merearis ad salute animae tuae et terrenis competenter affluere, et de transitorii regni culmine ad coeleste transire.

8

Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iarossلاف I-er, grand duc de Russie. – Paris: Typographie de Firmin Didot, 1825. – P.11-12.

**З хартії королеви Анни, виданої на честь заснування та утримання
обителі Святого Вінсента в Санлісі (1060 р.)**

Відомо всім святої Церкви синам, що всевіт наш творцем всього зроблений з усіма прикрасами та через найсвятіший шлюб єдиного свого Боготця створений, який є не лише прародителем всього, але й сам народження в поєднанні зі Святим Духом собі нареченої здійснив; як він про це у пісні пісень тій нареченій сказав: «Я прийшов з Лівану, прийшов, а ти уквітчайся вінцем взятим з вершин гори Аман, з маківок гір Сенір і Гермон». Тому я, *Анна*, прислухавшись до серця, зваживши добрі думки та добрі наміри, а також згадавши те, що написано в святому писанні: «Блаженні ті, хто на трапезі агнцями будуть», та те, що сама Христова наречена в іншому місці возвістила: «Ті, хто проповідуватимь мене, життя вічне матимуть», зваживши, таким чином, ті насолоди, які мають люди, що досягли блаженства життя вічного, та те, що радило серце моє зробити, щоб до Христа наблизитись і з ним поєднатися, на честь Святої Трійці та благочестивої Богородиці Марії і предвічного Господа та Святого Вінсента, мученика Христового, для якого я збираюся зробити це та присвятити йому, а також передати в дар майно своє особисте та те, що в шлюбі Генрікус король, чоловік мій, мені дав, яке з великої ласки сина мого Філіппуса, Божою милістю короля, та за підтримки всіх найвидатніших людей його королівства, я жертвую...

Латинський оригінал

Notum est omnibus sanctae Ecclesiae filiis, quoniam universitatis creator omnia ad ornatum compositionemque sacratissimarum nuptiarum unigeniti sui Deus pater condidit, nec solum genitor, sed et ipse genitus concordia Sancti Spiritus sibi sponsam aptavit; sicut ipse in canticis canticorum eidem sponsae dixit: “Veni de Libano, veni, et coronaberis de capite Amana, de vertice Sanir et Hermon”. Ego autem *Anna* corde intelligens, mente pertractans tantam pulchritudinem, tantumque decus, atque recolens illud quod scriptum est: “Beati, qui ad coenam agni vocati sunt”, et quod ipsa Christi sponsa alias dicit: “Qui elucidant me, vitam aeternam habebunt”, deliberavi apud me, quomodo illarum epularum, illiusque beatitudinis ac vitae aeternae particeps existere possem: cumque demum sublevatum esset cor meum ad fabricandam Christo adjuncta est, connecti voluissem, in honore sanctae Trinitatis et piaе Dei genitricis Mariae et praecursoris Domini et sancti Vincenti martyris Christo eam fabricari et dedicare praecepi, atque dans deputavi ibi de facultatibus meis et de his, quae in matrimonio Henricus rex conjux meus mihi dederat. Quae omnia favore filii mei Philippi Dei gratia regis, et omnium optimatum sui regni concilio attitulari concedo...

Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iaroslav I-er, grand duc de Russie. – Paris: Typographie de Firmin Didot, 1825. – P.16-18.

З листа Жерве (Гервазія), архієпископа Реймського, до папи Олександра II, 1062 р.

Господареві та батькові Олександру, святого апостольського престолу понтифікові, Гервазіус, милістю Божою Ремеський [Реймський] архієпископ, світу цього бурхливого церкви Божої старанному управителю, а також врат вічних блаженства счастливого хранителю, пише. Королівство наше в немалому сум'ятті перебуває. Бо *королева* наша за графа Родульфуса заміж вийшла, через що король наш дуже страждає. Опікуни також це тяжко переносять. Через цю причину мені така велика печаль їхньою нерозумністю зроблена. Бо, як на мене, це місце, що мало б бути сповненим щедрот, через палке бажання може до біди бути доведене... Від імені дружини справжньої графа Радульфуса, яка вас молить про батьківську допомогу, бо чоловіком була несправедливо залишена, звертаюся, і вирішити це діло вас благаємо...

Латинський оригінал

Domino et patri Alexandro sanctae apostoliquae sedis Pontifici, Gervasius gratia Dei Remorum archiepiscopus, inter mundi hujus fluctus ecclesiam Dei naviter gubernare, atque ad portum aeternae beatitudinis feliciter pervenire. Regnum nostrum non mediocriter conturbatum est. *Regina* enim nostra comiti Rodulpho nupsit, quod factum Rex noster quam maxime dolet. At custodes ipsius non aequè graviter ferunt. Qua de causa me quoque moeror non modicus affecit, quippe cum mihi hac vice comitendi facultas non sit, quod ardenti desiderio proposueram... De uxore vero comitis Radulphi, quae vestrae conquesta est paternitati, se a viro injuria esse dimissam, id vobis notum esse volumus...

Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iaroslav I-er, grand duc de Russie. – Paris: Typographie de Firmin Didot, 1825. – P.31-32.

Свідчення Гіберта, абата Ножанського, початок XII ст.

Радульфус..., що Генрікуса короля *дружину*, Філіппуса також короля *матір*, за жінку після чоловікової смерті взяв.

Латинський оригінал

Radulphus... quod Henrici regis *uxorem*, Philippi itidem regis *matrem*, in conjugio post mariti decessum habuerit.

Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iaroslav I-er, grand duc de Russie. – Paris: Typographie de Firmin Didot, 1825. – P.XV.

З хроніки Гуго Флорійського «Теперішні справи королівства Франкського», початок XII ст.

Король взяв собі за жінку *Анну*, дочку короля русів [мається також редакція хроніки, де вказано: Цей король, що відзначався миролюбністю, взяв собі *жінку* на ім'я *Анна*, дочку *Георгіуса Склавіна*, короля *Русі*], від якої мав, як відомо, трьох синів: Філіппуса, Гуго та Ротбертуса, який помер ще дитиною... Року втілення Господнього 1058 [1059], король Генрікус коронував свого сина Філіппуса у семирічному віці завдяки архієпископу Гервазію у Ремесі [Реймсі] в день П'ятидесятниці у присутності дванадцяти архієпископів і єпископів та великого числа абатів з Франції, Бургундії та Аквітанії... Наступного року король Генрікус помер і був похований у монастирі Святого Дионісія. Він довірив Балдуїнусу, графу Фландрії, мужу, що довів свою вірність і порядність, опіку над своїм сином, королем Філіппусом, який не був ще дорослим. Філіппус посів королівство Франкське року втілення Господнього 1059 й правив близько 40 років. Його *мати Анна* після смерті Генрікуса вийшла заміж вдруге за Родульфуса графа, людину шляхетну та доблесну.

9

Латинський оригінал

Rex etiam accepit in coniugium filliam regis Russorum Annam [Hic rex, pacato sibi regno, *uxorem duxit nomine Annam, filiam Georgii Sclavi, regis Rutiorum.*], quae ei tres genuit filios, Philippum videlicet, Hugonem atque Rotbertum, quorum Rotbertus immatura morte decessit... Rex autem Henricus anno incarnationis Dominicae 1058 [1059] Philippum filium suum duodennem consecrari fecit die Pentecostes Remis a Gervasio archiepiscopo, astantibus viginti duobus Franciae, Burgundiae et Aquitaniae archiepiscopis et episcopis et abbatibus multis... Sequenti vero anno defunctus est rex sepe dictus Henricus, et apud Sanctum Dyonisium tumulatus, relinquens filio suo regi Philippo nondam adulto tutorem comitem Flandrensium Balduinum, virum sibi fidelissimum et honestum. Philippus igitur regnum assecutus est Francorum anno incarnationis Divinae 1059, regnavitque annis ferme 40. *Cuius mater Anna*, Henrici relicta, nupsit Rodulfo comiti, viro nobili et generoso.

Hugonis liber qui modernuorum regum francorum continent actus // Monumenta Germaniae historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum. Tomus 9. – Leipzig: Verlag Karl W. Hierseemann, 1925. – P.388-389.

**З праці Гуго Флорійського «Історія королівства Франкського»,
початок XII ст.**

Він [король Генріх] від *Анни, дочки короля руського на ім'я Булесклот*, мав Філіппуса короля та Гуго Великого, пізнішого графа Вірманденського [Вермандуа].

Латинський оригінал

Hic ex *Anna, filia regis Russie nomine Bullesclot*, genuit Philippum regem et Hugonem Magnum, Virmandensem postea comitem.

Historia regum francorum monasterii Sancti Dionysii // Monumenta Germaniae historica. Inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum. Scriptorum. Tomus 9. – Leipzig: Verlag Karl W. Hierseemann, 1925. – P.404.

**Зразки підписів королеви Анни та згадки про неї у важливих
державних документах 1050-1070-х рр.**

**Диплом Генріха I, виданий монастирю Сен-Мор де Фоссе (12 липня
1058 р.)**

з доброї волі моєї дружини Анни – [annuente mea conjuge Anna]

Диплом Генріха I, виданий абатству Аснон (5 серпня 1058 р.)

П[ідпис] А[нни] королеви – [Signum] Annae reginae]

Диплом Генріха I, виданий монастирю в Турнусі (23 травня 1059 р.)

а також дружини моєї Анни – [conjugisque meae Annae]

Диплом Генріха I, виданий Куломбському абатству (1059 р.)

П[ідпис] Анни королеви, дружини його – [Signum] Annae reginae uxoris ejus]

Диплом Генріха I, виданий обителі Святого Мартина на Полях (1060 р.)

а також дружини моєї – [conjugisque meae]

Підпис] А[нни] королеви – [Signum] A[nnae] reginae]

Диплом Філіппа I, виданий монастирю в Турнусі (1060 р.)

також матері моєї Анни – [genitricisque meae Annae]

Диплом Філіппа I, виданий монастирю Святого Дионісія (1060 р.), єдиний документ, у якому позначено ім'я королеви не Анна, а Агна

через посередництво матері моєї А[нни] – [per interventum matris meae A[nnae]]

Підпис Агни королеви – [Signum Agnae reginae]

Диплом Філіппа I, виданий обителі Святого Никасія Реймського (14 травня 1061 р.)

Матері нашої Анни – [Matris nostrae Annae]

Підпис Анни королеви – [Signum Annae reginae]

Диплом Філіппа I, виданий монастирю Святого Петра Шартрського (1062 р.)

Філіпп король разом з королевою матір'ю своєю – [Philippus rex cum Regina matre sua]

9

Диплом Філіппа I, виданий Суассонському абатству Святого Кріспіна (1063 р.)

Диплом Філіппа I, виданий обителі Святого Вінсента в Санлісі (1069 р.)

який мати моя, на ім'я Анна, що від божественного натхнення лагідністю відзначилася – [quod mater mea nomine Anna, divina inspirante clementia cumpuncta]

Хартія Рауля, графа де Валуа, де Крепі, д'Ам'єн та ін., видана церкві Святої Марії Ам'єнської (1069 р.)

також дружини моєї Анни – [atque uxoris meae Annae]

Анна дружина його – [Anna uxor ejus]

Хартія Філіппа I, видана монастирю Нотр-Дам де Понлевуа (1075 р.)
Підпис Анни, матері Філіппа короля – [Signum Annae matris Philippi Regis]

Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iaroslav I-er, grand duc de Russie. – Paris: Typographie de Firmin Didot, 1825. – P.1-41.

Історики Франції XVI-XVIII ст. про королеву Анну

З «Нарису про королів Франції» Жана дю Тілле, 1580 р.

Про короля Генріха, першого цього імені

Король Генріх, перший цього імені, мав двох дружин. Першою була королева Магольда [Матильда], племінниця Генріха, другого цього імені, імператора Німецького, від якої він мав одну дочку, яка померла дитиною, й королева ненадовго її пережила. Ця згадана дівчинка ніяк не названа в хроніках чи документах, які я бачив. Другою дружиною була *королева Анна, дочка Георгія*, короля Русі, яка зараз є Московією. З нею мали трьох синів, найстаршим був Філіпп, перший цього імені, який був коронований у віці семи років ще за життя свого батька, на день Трійці-П'ятидесятниці, року 1059, іншим був пан Робер Французький, який помер молодим, ще одним пан Гуго Французький, прозваний Великим, бо мав великий зріст, граф Вермандуа. Згаданий король, проправивши тридцять років, помер і був похований у Сен-Дені, залишивши всіх своїх дітей малими та призначивши регентом у Франції Бодуена, прозаного Лілльським, графа Фландрії.

Французький оригінал

Le Roy Henry premier de son nom eut deux femmes. La premiere fut la Royne Mahauld, niepce de Henry second du nom Empereur d'Alemaigne, de laquelle il eut une fille qui mourut enfant, & la Royne mere ne vescu gueres apres, ladite fille n'est autrement nommee és Croniques ou titres que i'ay veus. *La seconde femme* fut la *Royne Anne fille de Georges Roy de Russie*, qui est Moscouie, & en eut trios fils, l'aisné fut le Roy Philippes premier du nom, sacré & couronné Roy en l'aage de sept ans viuant son pere, le iour de la Pentecoste l'an mil cinquante neuf, l'autre fut monsieur Robert de France qui mourut ieune, & l'autre monsieur Hugues de France appellé le Grand, pour ce qu'il l'estoit de stature, Comte de Vermādois. Ledit Roy ayant regné trēte ans mourut, fut enterré à saint Denis, laissa tuteur de ses enfans mineurs, & Regent en France, Baudouin surnommé de l'Isle Comte de Flandres.

Tillet, Jean du. Recueil des Roys de France, leurs couronne et maison. – Paris: Chez Jaques du Puys, avec privilege du Roy, 1580. – P.72.

З «Історії Франції» Франсуа де Мезере, 1643 р.

Анна, королева Франції. Друга дружина Генріха I

Генріх, що бачив себе без дітей і без жінки при силі свого віку, я чув, у 39 років, з легкістю погодився слідувати рекомендаціям своєї Ради, яка його зобов'язувала дати спадкоємців Королівству. Чутки йому принесли звістки про чарівність *однієї достойної Принцеси*, яка заволоділа серцем великого Монарха. Це була *Анна, дочка Готьє*, прозваного Розумним, дню Тілле називає його Георгієм, королем Русі, на яку сучасники кажуть Московія. Закохавшись в єдину розповідь про її досконалість, він відправив Єпископа з Мо, разом з великою та пишною посольською свитою у справі просити її руки року 1044. Його пропозиція була зустрінена з такою пошаною та привітністю, яку міг отримати тільки Принц, і його *Володарка* була вручена в руки Єпископа, який доставив її у Францію. Шлюб був зустрінутий загальною радістю, яка передвіщала, що успіх тут буде кращим, ніж одруження з Матильдою. Попри все, очікування добрих французів не були дуже швидко винагороджені: вісім років проминули без жодного наслідку. Франція, що чекала довгий час на це щастя, зневірилася отримати це колись: король був цим надзвичайно зажурений, і *Анна* також більше за нього мала безутішну печаль. Перепробувавши всі людські засоби, *вона* звернула свої молитви до Неба, як це колись давно зробила у схожому випадку інша Анна, мати пророка Самуїла, *вона* звернулася до Господа через посередництво Святого Вінсента, з ласки якого французи отримують щодня дивовижні добродійності. *Вона* хотіла цього так само, як і інші, й отримала наприкінці року, як кажуть, 1053-го дитину, хлопчика, якого назвали Філіппом. В подяку за це *вона* заснувала церкву Святого Вінсента в Санлісі, де ви її бачите на порталі, яка тримає в своїх руках храм, що *вона* подарувала Богу. Вона також мала ще двох синів: Роберта, який помер перед своїм батьком, та Гуго, який був графом Вермандуа, одружившись з дівчиною-спадкоємицею, ім'я якої загубилося, яка померла, не досягнувши повноліття.

Король помер року 1060. Вона повернулася до Санліса, який обрала своїм місцем проживання через монастир Святого Вінсента. Вона жила тут доти, поки Рауль де Перон, граф де Крепі і де Валуа не викрав її та не одружився з нею. Я не знаю, чи була на це її згода, бо вона була ще у віці здатному отримувати й дарувати кохання, між тридцятью чотирма та тридцятью п'ятьма роками. Але, оскільки перша дружина графа була ще живою, церква його відлучила за цей шлюб, який визнала незаконним. Ці перешкоди не змусили його залишити *свою полонянку*, це змусила зробити його лише смерть через п'ять років після того, як він з нею одружився. Отже, овдовівши вдруge, як

треба думати, зненавиджена французами через цей шлюб, який її зганьбив, вона повернулася через це до своєї країни, де прожила ще сім або вісім років.

Французький оригінал

Anne, Reyne de France, II. Femme de Henry

Henry se voyant sans enfans & sans femme à la force de son âge, i'entends à trente-neuf ans, se laissa facilement persuader aux remonstrances de son Conseil, qui le sollicitoit de donner de ses heritiers au Royaume. La Renommée luy rapporta les merueilles d'*vne Princesse digne* de posseder le cœur d'*vn grand Monarque*. C'estoit *Anne fille de Gautier* surnommé Saveir, du Tillet l'appelle George, Roy de Russie, par les modernes dite Moscouie. Espris au seul récit de ses perfections, il enuoya l'Evesque de Meaux, avec vn grand & pompeux appareil d'Ambassade en faire la demande en l'an 1044. Sa proposition fut receuë avec autant d'honneurs & de complimens que l'on en pût rendre à vn tel Prince, & *sa Maistresse* fut mise entre les mains de l'Euesque, qui l'amena en France. Le mariage fut celebré avec vne resioüissance vniuerselle, qui presageoit que le succez en seroit plus heureux que de celui de Mathilde; Neantmoins les souhaits des bons François ne furent pas si tost exaucez: huit ans se passerent sans produire aucun fruit. La France ayant attendu long-temps ce bon-heur se desesperoit d'en jouïr iamais: le Roy en auoir vn fascheux desplaisir, & *Anne* encore plus que luy vne tristesse inconsolable. Ayant en vain recherché tous les remedes humains, *elle* adressa ses prieres au Ciel, cōme auoit fait autrefois en semblable necessité, cette autre Anne mere du Prophete Samuel; & presenta à Dieu l'intercession de Vincent, en faueur duquel les François receuoient chaque iour de miraculeux bien-faits. *Elle* s'en ressentit aufli bien que les autres, & auant la fin de l'année que l'on contoit mil cent cinquante-trois enfanta vn garçon qui fut appelé Philippe; en reconnoissance dequoy *elle* fonda l'Eglise de S.Vincent à Senlis, où vous *la* voyez sur le portail tenant en ses mains vn Temple qu'*elle* presente à Dieu. *Elle* eut encore deux fils; Robert qui mourut auant son pere, & Hugues qui fut Comte de Vermandois, en ayant espousé l'heritiere, & vne fille dont le nom s'est perdu, laquelle mourut auant l'aage nubile.

Le Roy estant trespasé l'an mil soixante elle se retira à Senlis, dont *elle* cherssoit le seiour à cause du Monastere de saint Vincent. *Elle* n'y demeura guere que Raoul de Peronne, Comte de Crespy & de Valois l'enleua et l'espousa, ie ne sçay si ce fut consentement: car *elle* estoit encore en aage d'auoir & de donner de l'amour, entre trente-quatre & trente-cinq ans. Or d'autant que la premiere femme du Comte estoit encore viuante, l'Eglise l'excommunia pour ce mariage qui sembloit illegitime. Ces censures ne luy ayant point fait quitter prise, la mort l'y contraignit cinq ans après qu'il l'eut espousée. De sorte qu'estant vefue pour la seconde fois, & comme il

faut penser méprisée des François pour s'estre raualée à cette alliance, *elle* s'en retourna à son pays, où elle vescu encore sept ou huit ans

Mezeray, François Eude de. Histoire de France depuis Faramond jusqu'à maintenant. Tome I. – Paris: Chez Mathieu Guillemot, avec privilege du Roy, 1643. – P.399.

Замітка про відкриття отцем-єзуїтом Клодом-Франсуа Менестріє поховання Агнеси, вміщена у історичному збірнику «Journal des Savants», 22 червня 1682 р.

Ті, хто пишуть історію Франції, подають, що *жінкою Генріха I*, сина Роберта, була *дочка короля Русі*, яку вони іменують *Анною* і яка, за їхніми словами, після другого заміжжя з Раулем де Перонном, графом де Крепі і де Валуа, повернулася звідси до своєї країни. Однак нещодавно отець Менестріє відкрив поховання *цієї володарки* в церкві абатства де Вільє, ордену цистеріанців, поблизу Ферте-Але у містечку Естамп, що в Гатінуа. Це гладка могильна плита, краї якої надламані. Тут вирізьблена фігура *цієї королеви*, яка має на голові корону у вигляді шапки, що дають виборцям. На одній частині півкола міститься епітафія з наступних слів: «*Hic jacet domina Agnes uxor quondam Henrici regis*» [«Тут лежить господиня Агнеса, дружина колись Генріха короля» – Є.Л.]. Решта відламана, а на іншій частині можна прочитати: «*Eorum per misericordiam Dei requiescant in pace*» [«Нехай вони через милість Божу спочивають у мирі» - Є.Л.].

Як можна зрозуміти з цієї епітафії, 1) справжнє ім'я цієї королеви було *Агнеса*, хоча панове з конгрегації Святої Марти стверджували: «Близько року Божого 1044, король Генріх одружився з *Анною Руською*, яку одні хибно іменують *Агнесою*, а інші – *Матильдою*»; 2) бачимо, що *вона* померла у Франції.

Французький оригінал

Ceux qui ont écrit l'histoire de France ont donné jusqu'ici pour *femme à Henri I-er*, fils de Robert, *une fille d'un roi de Russie*, qu'ils nomment *Anne*, et ils ont dit qu'après avoir épousé en secondes nopces Raoul de Peronne, comte de Crespy et de Vallois, *elle* s'en retourna à son pays. Cependant depuis peu de jours le P.Menestrier a découvert le tombeau de *cette princesse* dans l'église de l'abbaye de Villiers, de l'Ordre de Cisteaux auprès de la Ferté-Aleps, en Gatinois, à une lieue d'Estampes. C'est une tombe plate dont les extrémités sont rompues. La figure de *cette reine* y est gravée, ayant sur sa teste une couronne à la manière des bonnets que l'on donne aux

électeurs: il y a un retour en demi-cercle où commence son épitaphe en ces termes: “*Hic jacet domina Agnès uxor quondam Henrici regis*”. Le reste est rompu, et sur l’autre retour on lit: “*Eorum per misericordiam Dei requiescant in pace*”.

L’on apprend par cette épitaphe, 1) que le véritable nom de cette reine était Agnès, quoique messieurs de Sainte-Marthe aient dit: “Environ l’an de grâce 1044, roi Henri fut conjoint par mariage avec *Anne de Russie*; aucuns la nomment mal *Agnès*, d’autres *Mathilde*”; 2) on voit qu’elle est morte en France.

Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iarossلاف I-er, grand duc de Russie. – Paris: Typographie de Firmin Didot, 1825. – P.42-43.

Замітка про абатство де Вільє, вміщена у історичному збірнику «Gallia Christiana», том XII, 1770 р.

Однак, перед тим як перейти до іншого, буде доречно сказати кілька слів про *Анну*, другу жінку короля *Генріха I*, якої Клод-Франсуа Менестріє, отець-єзуїт, як він був переконаний, відкрив поховання у церкві де Вільє в 1682 р.; він стверджував, що бачив наступну епітафію: «*Hic jacet domina Agnes uxor quondam Henrici regis*». Але в 1642 р. пан Магделон Тельє, відправлений генеральним вікарієм ордену, там бачив: «*Hic jacet domina Agnes*»; й до цих слів було додано згодом «*quae fuit uxor Henrici*». Нарешті, в 1749 р., на моє запрошення, Д.П.Ф.Ніко, пріор з Луая, там прочитав наступне: «*Hic jacet domina Agnes quae fuit uxor quondam Henrici*». Таким чином, по-перше, ні один, ні другий з цих осіб не бачили слів «*Henrici regis*», тому що насправді їх тут ніколи не існувало; по-друге, в усіх хартіях і творах, які згадують другу жінку короля *Генріха*, вона завжди називається *Анною* і ніколи *Агнесою*; по-третє, пройшло мінімум сто сорок років від смерті *Анни* до заснування де Вільє; по-четверте, здається неймовірним, щоб прах цієї королеви був перенесений до цього місця, яке чекало на її повернення зі своєї батьківщини, бо жодних згадок про перенесення труни не маємо.

Генріх I мав за першу жінку Матильду, дочку імператора Конрада та Жизели, він неї він мав єдину дочку, яка предчасно померла, не досягнувши й 5 років, й послідувала за своєю матір’ю, яка померла у Вормсі, де й була похована. Після смерті Матильди, *Генріх* одружився з *Анною*, дочкою *Жерізеля*, короля русів, і ця нова королева була коронована та освячена в Реймсі в той самий день, що й Літберт з Камбре був висвячений на єпископа в 1051 р. Король помер в 1060 р. Королева *Анна* заснувала для спочинку його душі абатство Святого Вінсента у Санлісі на кошти, які *Генріх* дав їй на честь

їхнього весілля. А трохи згодом, в 1061 р., вона одружилася з Раулем, графом де Крепі і де Валуа, який віддалив свою дружини Аліенору, від якої вже мав дітей. Король цим був засмучений, королівство обурене, й віддалена дружина звертала свої мольби до вищого понтифіка. Анна отримала письмові привілеї від короля Філіппа для блага ченців у Фльорі в 1067 р. Вона домоглася в 1069 р. також від Філіппа звільнення від податків абатства Святого Вінсента. Нарешті граф Рауль помер в 1079. Вона повернулася наступного року на свою батьківщину.

Французький оригінал

Cependant avant de passer outre, il sera à propos de dire quelque chose d'*Anne, seconde femme du roi Henri I-er*, dont Claude-François Menestrier, prêtre jésuite, crut avoir découvert le tombeau dans l'église de Villiers, en 1682: il prétend y avoir lu l'épithaphe suivante: "*Hic jacet domina Agnes uxor quondam Henrici regis*". Mais en 1642 M. Magdelon Theulier, délégué du vicaire général de l'ordre, y avait lu: "*Hic jacet domina Agnes*"; et à ces mots on avait ajouté ensuite: "*quae fuit uxor Henrici*". Enfin, en 1749 d'après mon invitation, D.P.F. Nicod, prieur de Loya, y lut ce qui suit: "*Hic jacet domina Agnes, quae fuit uxor Henrici*". Ainsi 1) ni l'un ni l'autre de ces deux derniers individus n'y ont vu ces paroles "*Henrici regis*", parce qu'en effet cela n'a jamais existé; 2) dans toutes les chartes et dans les ouvrages qui ont parlé de *la seconde femme du roi Henri*, elle est toujours appelée *Anne*, et jamais *Agnès*; 3) il s'écoula au moins cent quarante ans de la mort d'*Anne* à la fondation de Villiers; 4) il ne paraît pas que *cette reine* ait été par la suite transférée dans ce lieu, attendu qu'*elle* était retournée dans sa patrie, d'où rien n'annonce la translation de la défunte.

Henri I-er avait eu pour première femme Mathilde, fille de l'empereur Conrad et de Gisela; il en eut une fille unique qui, morte avant l'âge de cinq ans, fut suivie de près par sa mère, qui expira à Worms, où elle fut enterrée. Après la mort de Mathilde, Henri épousa *Anne, fille de Gerisèle, roi des Russes*, et *cette nouvelle reine* fut sacrée et bénie à Reims le même jour que Lietbert de Cambrai fut sacré évêque en 1051. Le roi étant mort en 1060, *la reine Anne* fonda pour le repos de son ame l'abbaye de St-Vincent-de-Senlis avec les biens que le roi Henri lui avait donnés à l'occasion de son mariage; et peu après, en 1061, *elle* épousa Raoul, comte de Crespy et de Valois, qui renvoya sa femme Alienor, de qui il avait eu des enfants. Le roi s'en plaignit; le royaume fut troublé, et l'épouse renvoyée porta ses plaintes au souverain pontife. *Anne* accéda aux lettres patentes du roi Philippe en faveur des moines de Fleury en 1067. *Elle* obtint en 1069 du même Philippe les immunités de l'abbaye de St-Vincent. Enfin le comte Raoul étant mort en 1074, *elle* revint l'année suivante dans sa patrie.

Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iaroslav I-er, grand duc de Russie. – Paris: Typographie de Firmin Didot, 1825. – P.45-48.

З «Історії церкви міста Мо» Мішеля-Кретьєна Туссена дю Плессі, 1731 р.

Після Берне каталоги вказують Дагоберта, про якого не знаємо нічого, і нарешті Готьє I, що наслідував Дагоберту перед серединою IX ст., бо маємо його в хартіях року 1045. Його прізвисько Савейр, тобто Розумний або Знаючий, яке йому дав його час і яке нащадки для нього зберегли, не приховує маленької похвали. Він підписав в 1047 р. один указ Генріха I на користь абатства Святого Медара Суассонського. Того ж року чи наступного (1048) він брав участь у церковній нараді, що відбувалася в Сані, й там підписав акт, яким цей самий володар підтверджував заснування монастиря Святого Егульфа Провенського, створеного Тибольдом III, графом Шампанським. Трохи пізніше Генріх I звернув погляд на принцесу *Анну, дочку Ярослава, короля Русі*, щоб той дав її Франції як *королеву*, Савейр був обраний цим володарем разом з Госеліном де Шаліньяком, щоб відправитися туди просити її. Він отримав її та повернувся з нею до Франції в 1049 р., задоволений милістю та подарунками. Король одружився з нею на Трійцю-П'ятидесятницю, й від цього шлюбу наступного року народився Філіпп I... Він був присутній в 1050 р. (9 червня) на відкритті раки з мощами в монастирі Святого Дионісія, зробленому всупереч релігійним вимогам монастиря Святого Емерама Регенсбурзького.

Французький оригінал

Après Berner, les catalogues mettent Dagobert, dont on ne sait rien, et ensuite Gauthier I. Celui-ci succéda à Dagobert avant le milieu du XI-e siècle; car on a des chartes de lui de l'an 1045. Le nom de Saveyr, c'est-à-dire de Sage ou de Savant, qui lui fut donné de son tems et que la postérité lui a conservé, ne renferme pas un petit éloge. Il souscrivit en 1047 à un acte du roi Henri I, en faveur de l'abbaye de S.Médard de Soissons. La même année ou la suivante (1048) il assista à un concile tenu à Sens, et y souscrivit à l'acte par lequel ce même prince confirma la fondation du monastère de S.Ayoul de Provins, faite par Thibaud III, comte de Champagne. Aussitôt après, Henri I ayant jeté les yeux sur *la princesse Anne, fille de Jaroslav, roi de Russie*, pour donner *une reine* à la France, Saveyr fut choisi par ce prince avec Goscelin de Chalignac pour en aller faire la demande. Il l'obtint et revint avec *elle* en France, en 1049, comblé de caresses et de présents. Le roi l'épousa vers la Pentecôte, et de ce mariage naquit l'année suivante Philippe I... Il fut aussi présent en 1050 (le 9

juin) à l'ouverture qui fut faite de la châsse de S.Denis contre les prétentions des religieux de S. Emmeran de Ratisbonne.

Labanoff de Rostoff, Alexandre. Recueil de pièces historiques sur la reine Anne ou Agnès, épouse de Henri I-er, roi de France, et fille de Iarossلاف I-er, grand duc de Russie. – Paris: Typographie de Firmin Didot, 1825. – P.49-50.

З «Досвіду про звичаї та дух націй» Вольтера, 1756 р.

Що сталося доволі прикметного, так це одруження короля Генріха, батька Філіппа, з *однією руською принцесою, дочкою князя на ім'я Ярослав*. Невідомо яка це була Русь, чи Червона Русь, чи Біла, чи Червона. Чи була *ця принцеса* народжена ідолопоклонницею, чи християнкою, чи грекинею? Чи змінила *вона* релігію, щоб вийти заміж за французького короля? Яким чином у час, коли сполучення між державами Європи було таким рідким, один французький король зміг познайомитися з *принцесою* з країни давніх скіфів? Хто запропонував цей дивний шлюб? Історія цих часів цих темних часів не задовольняє жодного з цих питань.

Залишається думати, що король французів Генріх I, винайшов цей альянс, щоб не зазнати церковних чвар. З усіх забобонів тієї доби одним з не найменш шкідливих для блага станів було одружитися за родичкою до сьомого коліна. Майже всі правителі Європи доводилися Генріху родичами. Як би там не було, *Анна, дочка якогось Ярослава*, невідомого князя з невідомої тоді Русі, стала *королевою* Франції. Відзначимо також, що після смерті свого чоловіка, *вона* не мала жодного регентства і навіть не претендувала на нього. Закони змінюються з часами. Регентом був граф Фландрський, один з васалів королівства. *Королева-вдова* знову вийшла заміж за графа де Крепі. Все це є буденним сьогодні, однак зовсім не було таким тоді.

Французький оригінал

Ce qu'il y eut d'assez remarquable, c'est le mariage du roi Henri, père de Philippe, avec *une princesse de Russie, fille d'un duc nommé Jaraslau*. On ne sait si cette Russie était la Russie Noire, la Blanche, ou la Rouge. *Cette princesse* était-elle née idolâtre, ou chrétienne, ou grecque ? Changea-t-elle de religion pour épouser un roi de France ? Comment, dans un temps où la communication entre les États de l'Europe était si rare, un roi de France eut-il connaissance d'*une princesse* du pays des anciens Scythes ? Qui proposa cet étrange mariage ? L'histoire de ces temps obscurs ne satisfait à aucune de ces questions.

Il est à croire que le roi des Français, Henri Ier, rechercha cette alliance afin de ne pas s'exposer à des querelles ecclésiastiques. De toutes les superstitions de ces temps-là, ce n'était pas la moins nuisible au bien des États que celle de ne pouvoir épouser sa parente au septième degré. Presque tous les souverains de l'Europe étaient parents de Henri. Quoi qu'il en soit, *Anne, fille d'un Jaraslau (Jaroslau)*, duc inconnu d'une Russie alors ignorée, fut *reine* de France ; et il est à remarquer qu'après la mort de son mari *elle* n'eut point la régence, et n'y prétendit point. Les lois changent selon les temps. Ce fut le comte de Flandre, un des vassaux du royaume, qui en fut régent. *La reine veuve* se remaria à un comte de Crépy. Tout cela serait singulier aujourd'hui, et ne le fut point alors.

Voltaire. Essai sur les moeurs et l'esprit des nations. Avec préfaces, avertissements, notes, etc. par M.Beuchot // Voltaire. Oeuvres. – P.: Chez Werdet et Lequien fils, 1829. – Tome II. – 548 p. – P.21-22.

З «Історії Росії» П'єра-Шарля Левека, опублікованої вперше в 1782 р.

Генріх I, французький король, пошлюбив *другу дочку цього володаря*. Доволі дивно, що йому довелося шукати так далеко від власних володінь *свою суджену*. Сучасні письменники гадали, що він побоявся долі свого батька, котрого було відлучено від церкви за те, що отримав руку своєї родички в четвертому коліні. І дійсно, королю було складно знайти принцесу, з якою він не мав би якогось родинного зв'язку; проте не є далекою від вірогідності та обставина, що цей союз з *дочкою правителя Русі* був влаштований папою, який шукав засоби прив'язати Русь до римського престолу.

Але ж як французи дізналися ім'я Ярослава? Те, що їм воно було відоме, не буде таким дивним, якщо поміркувати про те, що Русь, замкнена згодом у собі і майже забута, мала тоді зв'язок з більшою частиною володарів Європи. Казимир, зведений на польський трон, побувавши перед тим клінійським ченцем у Франції й отримавши там діяконство, одружився з Марією, сестрою Ярослава; він віддав одну своїх сестер за Ізяслава, другого сина цього князя. Перший Ярославів син, Володимир, князь новгородський, котрий помер перед своїм батьком, мав шлюб з дочкою доблесного та нещасного Гаральда, сина Гудвіна, графа Кентського, котрий був згодом останнім англійським королем з саксонської раси. Третій син цього Ярослава мав за жінку графиню Штадтську, сестру Бурхарда, єпископа-володаря Трірського. Його четвертий син одружився з дочкою Костянтина Мономаха, імператора константинопольського. Свою першу дочку він [Ярослав – Є.Л.] віддав за короля норвезького, а третю – за Андрія, угорського короля. Тож як цей володар, зв'язки якого поширювалися

від Греції до Англії, міг бути невідомим французькому двору? Однак саме його Вольтер назвав «невідомим князем з незнанної тоді Русі».

Принцесу, що вийшла заміж за Генріха I, звали *Анна*. Через неї кілька крапель крові Ярослава ще й досі течуть венами наших останніх королів. *Вона* була *матір'ю* Філіппа I, пращура Людовіка IX, творця дому Бурбонів через Роберта, свого шостого сина.

Після смерті короля *вона* одружилася з Раулем II де Перонном, названим Великим, графом де Крепі і де Валуа. Цей мар'яж спричинив занепокоєння, які загрожували розпалити громадянську війну; проте, здається, їх було залагоджено миром. Автор однієї старовинної хронічки вважав, що *ця королева*, овдовівши вдруге, повернулася до своєї країни; Ено в своєму «Хронологічному нарисі» також сприйняв цю думку; проте росіяни, більш обізнані тут, переконані, що *Анна* закінчила свої дні у Франції. Вони мають на доказ своїх передчуттів потужні доводи й автентичні акти. Можна лише припустити, що уявне повернення *Анни* до Русі повинно було б бути добровільним. *Вона*, здається, занадто сильно прив'язалася до латинського ритуалу, щоб знову повертатися до грецького віросповідання, ворогами якого з тих пір стали латиняни. *Вона* заснувала в Санлісі церкву з каноником; папи щедро надавали їй свідоцтва найбільшої довіри, і *вона* безумовно отримала її за свою вірність, визнавши їхню супрематію; така відданість дуже суперечить почуттям росіян, завжди пов'язаних з грецькою церквою. Якщо навпаки її повернення було присилуваням, воно повинно було б бути спричиненим немилістю, яку *жінка* мала відчувати у Франції; проте немає жодних підстав говорити про предмет такої немилості, бо *вона* користувалася при своєму синові королівським титулом і почестями, а в публічних актах *вона* ставила своє ім'я поряд з іменем монарха. Існують дипломи, у яких воля короля підтверджується підписом або значком *цієї володарки*, котра продовжувала носити титул королеви. Один з них належить до 1075 р., який слідував за роком її другого повдовіння. Тож *вона* могла повернутися на Русь тільки в 1076 р., і ця країна була тоді розідрана міжусобицями її братів, котрі спільно сплюндрували трон. Німеччина, котру *вона* б мала перетинати, була ще більше спантеличена потрясіннями, які ознаменували правління нещасного Генріха IV.

Єзуїт Менестріє гадав, що знайшов у 1682 р. могилу *цієї королеви* в церкві де Вільє, поблизу Ферте-Алеп в Гатіне. Князь Щербатов в своїй «Історії Росії» спирається на свідчення Менестріє, щоб довести, що *Анна* залишилася у Франції. Я також переконаний, що *вона* завершила тут свої дні; але доказ, отриманий від пам'ятника, розсипається на очах перед критикою. Особа, похована в цій могилі, мала ім'я Агнеса, а *дочка Ярослава* не могла так зватися, бо ім'я *цієї латинської святої* є невідомим в грецькій церкві. Це доводиться також власним підписом *жінки*, де *вона* називає себе *Анною*. Та й загалом

церкву де Вільє було побудовано не раніше ніж за сто сорок років після смерті цієї володарки.

Французький оригінал

Henri I-er, roi de France, épousa *la seconde fille de ce prince*. On est étonné qu'il ait cherché si loin de ses états *une épouse*. Des écrivains modernes ont pensé qu'il avait craint le sort de son père, livré à l'excommunication pour avoir reçu la main de sa parente au quatrième degree. Il lui était difficile en effet de trouver une princesse avec laquelle il n'eût pas quelque liaison de parenté; mais il n'est pas non plus hors de vraisemblance que son union avec *la fille du souverain* de Russie ait été ménagée par le pape, qui cherchait tous les moyens d'attacher la Russie au siège de Rome.

Mais comment les Français connaissaient-ils même le nom d'Iaroslaf? On ne sera pas étonné qu'ils le connussent, si l'on songe que la Russie, concentrée dans la suite en elle-même et Presque oubliée, avait alors des liaisons avec la plupart des souverains de l'Europe. Casimir, élevé sur le trône de Pologne, après avoir été en France moine de Cluni, et y avoir reçu le diaconat, avait épousé Marie, soeur d'Iaroslaf; il avait donné une de ses soeurs à Isiaslaf, second fils de ce prince. Le premier fils d'Iaroslaf, Vladimir, prince de Novgorod, qui mourut avant son père, avait épousé la fille de ce vaillant et malheureux Harald, fils de Goodvin, comte de Kent, et qui fut depuis le dernier roi d'Angleterre de race saxonne. Le troisième fils de ce meme Iaroslaf eut pour épouse une comtesse de Stadt, soeur de Burchard, évêque-souverain de Trèves. Son quatrième fils avait épousé la fille de Constantin Monomaque, empereur de Constantinople. Il avait donné sa première fille au roi de Norwège, et la troisième à André, roi de Hongrie. Comment ce prince, dont les alliances s'étendaient depuis la Grèce jusqu'à l'Angleterre, aurait-il été inconnu à la cour de France? C'est lui cependant que Voltaire appelle "duc inconnu d'une Russie ignorée".

La princesse épouse de Henri I-er se nommait *Anne*. Par *elle* quelques gouttes du sang d'Iaroslaf coulèrent encore dans les veine des nos derniers rois. *Elle* fut *mère* de Philippe I-er, quadrisaïeul de Louis IX, auteur de la maison de Bourbon par Robert, son sixième fils.

Après la mort du roi *elle* épousa Raoul II, de Péronne, dit le "Grand", comte de Crespy et de Valois. Ce mariage occasiona des troubles qui menacèrent d'allumer une guerre civile; mais il paraît qu'ils furent bientôt apaisés. L'auteur d'une ancienne Chronique a cru que *cette reine*, après son second veuvage, était retournée dans son pays; Hénault, dans son Abrégé chronologique, a fini par adopter cette opinion; mais les Russes les plus instruits sont persuadés qu'*Anne* a terminé ses jours en France. Ils ont à l'appui de leur sentiment des raisons puissantes et des actes authentiques. On ne

peut guère supposer que le prétendu retour d'*Anne* en Russie eût été volontaire. *Elle* paraît avoir été trop sincèrement attachée au rit latin pour être retournée au rit grec, dont les Latins étaient dès-lors ennemis. *Elle* avait fondé à Senlis une église canoniale: les papes *lui* prodiguaient les témoignages de la plus grande confiance, et *elle* l'avait acquise sans doute par son dévouement déclaré à leur suprématie; dévouement bien contraire aux sentimens des Russes, toujours attachés à l'église greque. Si au contraire son retour eût été forcé, il aurait eu pour cause une disgrâce qu'*elle* aurait éprouvée en France; mais il est certain que, loin d'avoir été l'objet d'une telle disgrâce, *elle* jouissait sous son fils du titre et des honneurs de la royauté, et que dans les actes publics *elle* joignait son nom à celui du monarque. Il existe des diplômes où la volonté du roi est confirmée par la signature ou la marque de *cette princesse*, qui continuait de prendre le titre de reine. L'un d'eux est de l'année 1075, qui suit celle de son second veuvage. *Elle* n'aurait donc pu retourner en Russie qu'en 1076, et cette contrée était déchirée par les querelles de ses frères, qui se renversaient réciproquement du trône. L'Allemagne, qu'*elle* eût été obligée de traverser, était encore plus tourmentée par les troubles qui marquèrent le règne du malheureux Henri IV.

Le jésuite Ménestrier crut avoir trouvé en 1682 le tombeau de *cette reine* dans l'église de Villiers, près de la Ferté-Aleps, dans le Gâtinais. Le prince Stcherbatof, dans son Histoire de Russie, s'est appuyé du témoignage de Ménestrier pour prouver qu'*Anne* était restée en France. Je suis bien persuadé qu'*elle* y a terminé ses jours; mais la prevue tirée du monument s'évanouit aux yeux de la critique. La personne inhumée sous cette tombe se nommait Agnès, et *la fille d'Iaroslaf* ne pouvait porter le nom de cette sainte de l'église latine et inconnue de l'église grecque. Il est prouvé par sa proper signature qu'elle se nommait *Anne*. D'ailleurs l'église de Villiers n'a été bâtie que cent quarante ans au plus tôt après la mort de cette princesse.

Levesque Pierre-Charles. Histoire de Russie, et des principales nations de l'empire russe; par Pierre-Charles Levesque, Membre de la Légion d'Honneur, Chevalier de l'Empire, Membre de l'Institut, Professeur d'Histoire au Collège impérial de France et de l'Université impériale. – Quatrième édition, revue et augmentée d'une Vie inédite de Catherine II, par l'Auteur, continuée jusqu'à la mort de Paul I-er, et publiée avec des Notes par MM. Malte-Brun et Depping. – P.: Fournier-Ferra, 1812. – Tome I. – P.208-212.

З «Фізичної моральної, цивільної та політичної історії давньої та сучасної Росії» Ніколя-Габріеля Леклерка, 1783 р.

Вольтер, говорячи про Ярослава, згадує тут *Агнесу* та «невідомого князя з незнанної тоді Русі». Проте немає підстав дорікати йому за це. Цей чоловік, такий всесвітньо обізнаний, не знав історії Давньої Русі. Він писав на підставі

свідчень, які йому надсилалися, і з цього можна зробити висновок, що ці свідчення були або плутаними, або неточними. Могло бути й те, й інше; ревності та особисте зацікавлення могли їх так скласти.

Агнеса – це ім'я, яке взяла принцеса *Анна*, входячи в лоно римської церкви. І ця церемонія повинна була передувати її одруженню з Генріхом I. Згаданий володар мав від неї трьох синів: Філіппа, Гуго та Роберта. Філіпп, як знаємо, став спадкоємцем свого батька і є на сьогодні родоначальником двадцяти дев'яти французьких королів.

Два анжуйських доми, які правили в Неаполі – королі неаполітанські та іспанські – походять від цього шлюбу, або ж від того потомства, яке він мав згодом. Це потомство дало багатьох англійських королів Англії, Шотландії, Богемії, одного кіпрського, одного імператора константинопольського в часи хрестових походів; цим імператором був П'єр де Куртене.

Французький оригінал

Voltaire, en parlant de Jaroslaf, le nomme “*Agnès*”, & “*Prince méconnu d’une Russie ignorée*”. Mais on n’est pas fondé à lui en faire un reproche; cet homme si universellement instruit, ignoroit l’Histoire ancienne de Russie; il a écrit d’après les Mémoires qu’on lui a envoyés, & l’on doit en conclure que ces Mémoires étoient ou obscurs ou infidèles. Ils étoient l’un & l’autre; la jalousie & l’intérêt personnel les avoient rédigés.

Agnès est le nom que prit *la Princesse Anne* en entrant dans l’Eglise Romaine, & cette cérémonie fut le préliminaire de son mariage avec Henri I. Ce Prince en eut trois fils: Philippe, Hugues & Robert. Philippe, comme on le sait, succéda à son père, & il est encore aujourd’hui la tige de vingt-neuf Rois de France.

Les deux Maisons d’Anjou qui ont régné à Naples, les Rois de Naples & d’Espagne, sont issus de ce mariage, ou descendent de la postérité qui en a été la suite. Cette postérité a donné plusieurs Reines à l’Angleterre, à l’Ecosse, à la Bohême, un Roi de Chypre, un Empereur à Constantinople dans le tems des Croisades; & cet Empereur fut Pierre de Courtenai.

Le Clerc [dit], Clerc Nicolas-Gabriel. Histoire physique, morale, civile et politique de la Russie Ancienne. – P.: Chez Froullé, Libraire, 1783. – Tome I. – P.344-345.

Білий вірш, присвячений королеві Анні, з книги Роже Галлю «Анна Київська, королева Франції», 1973 р.

Ікона чи Джоконда?
В ній Схід і Захід поєднались;
Степ тамтешній сполучився з нашим лісом,
Візантійська культура зійшлася до купи з римським спадком,
Українські козаки скачуть поряд з рицарями Франції.
Свята Софія Київська, Свята Женеv'єва Паризька,
Свята Ольга, Святий Рієль і Святий Вінсент Іспанський
Промовляють у своєму серці спільну молитву
В диявольському ритмі українського танцю
Чи пісні люб'язного менестреля.
Містерія обличчя чи містерія серця,
Яка може вже впродовж дев'яти століть,
Поєднувати дві країни у спільній любові,
Яка є містком, стисканням рук,
Посмішкою між двома незнайомцями.
Містерія церковного дзвону,
Яка поєднує заокруглену арку та гостру,
А вчорашній день із завтрашнім.
Містерія одного французького імені зі слов'янськими рисами.
Ікона чи Джоконда:
АННА КИЇВСЬКА, КОРОЛЕВА ФРАНЦІЇ.

Французький оригінал

Иcône ou Joconde?
En elle, l'Orient et l'Occident s'unissent;
Le steppe de là-bas a rejoint la forêt de chez nous,
La culture byzantine s'y allie à l'héritage romain,
Les cosaques d'Ukraine y galopent avec les chevaliers de France.
Sainte Sophie de Kiev, sainte Geneviève de Paris,
Sainte Olga, saint Rieul et saint Vincent d'Espagne,
Formulent en son Cœur la prière catholique
Dans le rytme endiablé de la danse ukrainienne
Ou la cantilène du gentil ménestrel.

Mystère d'un visage ou mystère d'un coeur,
Qui sut voice déjà neuf siècles,
Rassembler deux pays en un seul amour,
Qui fut un pont, une poignée de mains,
Un sourire entre deux inconnus.
Mystère d'un clocher
Qui unit le plein-cintre à l'ogive
Et hier à demain.
Mystère d'un nom de France, en caractères slavons.
Icône ou Joconde:
ANNE DE KIEV, REINE DE FRANCE.

Hallu Roger. Anne de Kiev, Reine de France. – Romae: Universita cattolica Ucraina, 1973. – P.123.

Вибрана література, присвячена Анні Ярославні

Борщак Ілько. Анна Ярославна, королева Франції // Стара Україна. — Львів. — 1925. — Т.6. — С.99-104.

Висоцький С.О. Княгиня Ольга і Анна Ярославна — славні жінки Київської Русі.-К.: Наук.думка, 1991.- 100 с.

Горбенко Сергій. Королівський некрополь в церкві аббатства Сен-Дені та королева Франції Анна Ярославна // Історія релігій в Україні: науковий щорічник. Кн. 1 / Ін-т релігієзнавства, Львів. від-ня ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім.М.Грушевського НАН України, Від-ня релігієзнавства ін-ту філософії ім.Г.Сковороди НАН України. - Львів: Логос, 2004. — С.202-212.

Карпов А.Ю. Ярослав Мудрый. — М.: Молодая гвардия, 2010. — 592 с.

Кулинич Д.Д. Анна Ярославна, королева Франции // Вопросы истории. — 1967. - №2. — С.217-221.

Мельников Е.И. О языке и графике подписи Анны Ярославны // Славянское языкознание: Сб. ст. — М., 1959. — С.113-119.

Морозова Л.Е. Русские княгини. — М.: Аст-Пресс Книга, 2004. — 256 с.

Назаренко А.В. Геніх І і Анна Ярославна // Древняя Русь в свете зарубежных источников: Учебное пособие для студентов вузов / М.В.Бибииков, Г.В.Глазырина, Т.Н.Джаксон и др. Под ред. Е.А.Мельниковой. — М.: Издательство корпорация «Логос», 1999. — С.353-358.

Небелюк Мирослав. Анна Ярославна. Українська княжна на королівському престолі Франції в XI ст. — Paris-Lyon: S.C.I.P., 1952. — 57 с.

Пушкарева Н.Л. Женщины Древней Руси. М.: Мысль, 1989. — 286 с.

Семенкова Т.Г. Судьба русской царевны Анны Ярославны. // Наука и жизнь. — 2004. - №5. — С.84-89.

Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа. – Львів: Друкарня НТШ, 1909. – 31 с.; репринтне перевидання: Сент-Емур Ке де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа. – К.: Обереги, 1991. – 36 с.

Серяков М.Л. Любовь и власть в русской истории. – СПб.: Издательский Дом «Нева»; М.: «Олма-Пресс Образование», 2002. – 320 с.

Холодилин А.Н. Автографы Анны Ярославны – королевы Франции // Русская речь. – 1985. - №2. – С.111.

Хорунжий Ю., Якимів Ю. Сага про Ярославових доньок. – К.: Видавництво „Бібліотека українця”, 2004. – 40 с.

Черных П. Я. К вопросу о подписи французской королевы Анны Ярославны // Доклады и сообщения филолог. ф-та МГУ. Вып. 3. - М., 1947. – С.27-31.

Широкоград Александр. Франция. История вражды, соперничества и любви. – М.: Вече, 2008. – 382 с.

Bauthier, Robert-Henri. Anne de Kiev reine de France et la politique royale au XIe siècle // Revue des Etudes Slaves. – Vol.57. – 1985. – P.539-564.

Buteau Henri. La princesse Anne // La Nouvelle Revue. - Tome LXXXV. – 1893. – P.297-306.

Grunwald C. de. Anne de Russie reine de France // Miroir de l'Histoire. – P., 1964. - №174. – P.674-680.

Hallu Roger. Anne de Kiev, Reine de France. — Romae: Universita cattolica Ucraina, 1973. – 247 p.

Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques sur la reine Anne, ou Agnès. Avec une notice et des remarques du Prince Alexandre Labanoff de Rostoff. – P.: Typographie de Firmin Didot, 1825. – 62 p.

Levron I. Anne de Kiev princesse russe, reine de France // Miroir de l'histoire. – P., 1972. - №268. – P.118-125.

Poppe Andrzej i Danuta. Anna Regina. Przyczynek paleograficzny // Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej. – T.LXXI. – Warszawa, 2006. – P.239-246.

Saint-Aymour Caix de, vicomte. Une princesse russe, reine de France au onzième siècle // Revue hebdomadaire. Romans, histoire, voyages. – 1893. – 4 novembre. - №76. – P.114-128.

Saint-Aymour Caix de, vicomte. Anne de Russie, reine de France et comtesse de Valois, au XIe siècle. – P.: H.Champion, 1896. – 116 p.

Timey Jacques. Anne de Kiev princesse russe, reine de France et comtesse de Valois. – P.: Perret-Gentil, 1975. – 60 p.

ТАБЛИЦЯ 1. СПОРІДНЕНІСТЬ АННИ З МОНАРХІЧНИМИ РОДИНАМИ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

1

ТАБЛИЦЯ 2. ЗВЕДЕНА ТАБЛИЦЯ НАЙВИДАТНІШИХ НАЩАДКІВ АННИ ЯРОСЛАВНИ В ХІ-ХІV СТ.